

Darai Lajos (Kápolnásnyék):

A magyar elv a posztmodern korban⁶⁸²

A posztmodern filozófia jogot formál rá, hogy formalizált nyelven szólaljon meg, veszi magának a bátorságot, hogy ezen át értelmezze a korábbi elméleti teljesítményeket és úgy tekintsen a világra, kisajátítva a múltat és a jövőt, hogy nemcsak a történelemnek van vége, de az emberiség egymás számára felhalmozott eszmei mondanivalójának is. És felhasználva a médiát és a kibetér alkalmazásait, a posztmodernizmus szétterül az emberiségre, mint atomerőművi szennyezésfelhő. A nem posztmodern filozófia pedig hallgat, legfeljebb teológusok érveit látjuk e tárgyban. Pedig a társadalomtudománynak nincsen szüksége matematikai segédnyelvre, mint a természettudománynak volt, amikor feltárta az érzékeinkkel elérhetetlen valóságot. Az emberi vélemények és törekvések érzékelhetők, a nem érzékelhetőknak nincsen helye erkölcsi életünkben. De ha érvényesülnek ilyenek, ezek – elvetve a „mindennek a maga elvét” elvet – önmaguk egyennyelvét s akaratát erőltetik ránk, ez pedig mindig is nyíltan kettős társadalmat és műveltséget okozott korábban. Történelmünk tanulsága azt mutatja, hogy ki tudjuk védeni a mai támadást.

Korszakhatár a tudományban

A fizika – filozófia számára jelentős – forradalmát a matematika fejlődése alapozta meg. Kialakult a nem euklidészi geometria, amivel már a szemlélet apriori tere és a fizika tere elkülönült egymástól. A kvantumelmélet (Max Planck) és a speciális és általános relativitáselmélet (Albert Einstein) fordulatot hozott, olyan tovább lépésekkel, mint a hullámmechanika (de Broglie, Schrödinger, Dirac), a kvantummechanika (Heisenberg, N. Bohr) és a magfizika. Megjelent a hosszúság tömörülése, az idődilatáció, a tér–idő kontinuum és a tömeg–energia azonosság fogalma. A még a 19. században is uralkodó szigorú atomi kauzális természetbeli determinizmus alapfeltételezését és minden jelenségnek – a legegyszerűbb végső elemi létező – anyagból való magyarázatát hirtelen megrendítették és felváltották az atom belsejébe hatoló fizika új felismerései. Ezek szerint az atomok olyan igen összetett szerkezetek, amelyek leírásához a fizikának szüksége van a matematika – szemlélettől teljesen elvont – formuláira. Sőt az energia fogalmával összeolvadó anyagfogalom, – az anyag mint az energia megnyilatkozása – szintén magyarázatra szorult. Az új elemi építőkövek már nem tisztán anyagi részecskék, s az elektron a vizsgálati feltételektől, a megfigyelés eszközeitől függően hol pontszerűnek, hol pedig hullámtermészetűnek bizonyult. Azaz e mikrofizikai szinten nem lehet megfigyelést végezni beavatkozás, a megfigyelt folyamat befolyásolása nélkül, ami még a kauzalitást is statisztikai valószínűséggé változtatja. Így a világvég kiszélesült és kiterjedt a klasszikus fizika határain túlra, s a világ új szemlélete jelentkezett az igen nagy és igen kicsi fizikai tárgyak esetében.

A biológia fejlődéselmélete új emberképhez vezetett, mert megingott az emberről mint a teremtes koronájáról való kép. Darwin természetes kiválasztódás gondolatát – melyet később olyan felismerések támasztanak alá és szélesítenek ki, mint a genetika és a molekuláris biológia – az emberre is alkalmazták. Az embert is besorolták az élet evolúciójába, az ember csupán az életfolyamat egyik összetevő részévé vált. E felfogásban végül a biotikus evolúció a kozmikus evolúció különleges esetévé lett, ami újra viszonylagossá tette az élő és élettelen anyag közti hagyományos, a preszokratikus hülozoizmus megszűntével támadt szakadékot. Ugyanakkor a túlélési alkalmazkodásban az evolúciós folyamat mutációja a véletlent, szelekciós nyomása a szükségszerűséget

⁶⁸² 2019. november 21-én Veszprémben az MTA VEAB Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudomány Szakbizottság és a Stratégiakutató Intézet „Az életminőség-fejlesztés új paradigmái a 21. században” c. tanácskozásán „Hogyan foglalkozhatunk a (jól) léttel a posztmodern filozófia szerint: építve, vagy leépítve? A három mellérendelő filozófiája” címmel tartott előadás teljes változata.

mutatta fel, ami szerint az evolúció törvényei a fejlődéssel együtt születnek. Így az anyag önszerveződése utólag stabilizált harmóniát alkot, az evolúcióban nincsen sem terv, sem okság, sem célszerűség. S a fejlődési gondolat aztán kiterjedt az antropológia, a kultúra és a kozmosz kérdéskörére. Végül Haeckel mondta ki a biogenetika emberre is érvényes alapszabályát, hogy az egyedfejlődés a fajfejlődés rövid és gyors megismétlődése. A világ isteni irányítása helyére tehát a fejlődéselmélet lépett és az ember igen sikeres állatként értékelődött, aki Isten teremtményéből a természet bizonytalan végű kísérletévé vált. A csak az emberre jellemző tudat sem volt már a világmindenség irányítója, hanem csupán az anyag evolúciója során véletlenszerűen, viszonylag kevés ideje az emberrel együtt keletkezett tulajdonság. Az emberi értékek csak az ember világában léteznek, és akár a vallás, akár a társadalom, a kultúra és az értelem struktúrái, a biológiai sikerért küzdő ember eléggé önkényes önkifejezési módjai. S bár az ember az evolúció éllavasaként a lecsodálatosabb teremtmény, nem több az állatoknál, akiknek nincsenek magasabbrendű céljaik. Az emberi fajnak sincs az univerzumban hosszú távú kilátása a sikerre, az egyén pedig a halállal biztosan teljesen megsemmisül.

A *pszichológia* is új dimenziókat tárt fel az ember saját magáról vallott elképzeléseiben, különösen a pszichoanalízis megjelenésével. Sigmund Freud megerősítette a biológia darwini meglátásait, amikor meggyőzően bizonyította, hogy az emberi viselkedést, a tudatos cselekvést a tudatalatti határozza meg. Ez igen sötét oldalakkal gazdagította az emberi tudatról való addigi képet. A psziché eme kijózanítóan sötét mélységeit az álmok, a fantáziák és a pszichopatológikus jelenségek elemzésével magyarázta. Ez a freudi pszichoanalízis rávilágított a neurózis szexuális etológiájára és demonstrálta a gyermekkori élmények fontosságát, melyek kondicionálják a felnőtt életet. Felfedezte az Oidipusz-komplexust és bizonyította a mitológia és a szimbolizmus jelentős lélektani szerepét. Feltárta az én mint ego, a felettes én mint superego és az ösztön-én mint id pszichikai szerkezeti elemeit. Olyan mechanizmusokat is felfedezett, mint a háritás, az elfojtás és a kivetítés, és még sok egyéb módon hozta felszínre a tudat jellegét és belső dinamizmusát. Ilyen módon a pszichoanalízis valóságos kinyilatkoztatásként hatott a 20. századelő gondolkodására. Freud a tudatalatti e racionális vizsgálatával ugyan mintegy betetőzte a felvilágosodást, ám egyúttal szét is zúzta annak egyetemes racionalitás tudatát, amikor bemutatta a ráció mögötti nem-racionális erők félelmetes tömegét. Ráadásul ez az irracionalizmus alkalmatlannak mutatkozott az értelmi elemzésre, a tudatos befolyásolásra, s mint ilyen elsődlegesnek, alapvetőbbnek hatott a felszíni, másodlagos tudatos én törekvéséhez, sebezhetőségéhez képest. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy a pszichét is erős biológiai, tudattól független ösztönök irányítják, s az ember szabadságérzete ugyanúgy üres, mint a civilizáltság racionalitása, erkölcsi tudata vagy vallásos érzülete. S mivel ezek az ösztönök amorálisak, agresszívok, erotikusak és különféleképpen perverzek, a pszichológiailag tudatos egyén többé nem számíthatott másra, mint örök meghasonlottságra, elfojtásra, neurózisra, elidegenedettségre. Az ember sorsa az állandó küzdelem lett saját természetével, s az Isten mint gyermek kivetítés mellett az ösztön-énből csak nemrég kialakult értelem magasztosága is megszűnt. Az irracionális motivációkat és vadállati impulzusokat ráadásul a kor történelmi eseményei is bizonyították. Így hát az ember nemcsak isteni jellegét, de már emberségét is kezdte végleg elveszíteni, mivel a tudományos gondolkodás botrányos ösztönlényét egyre inkább beleüllyesztette az ősi istenektől általa megfosztott világba.

A nyelvi fordulat

Mivel sok ismeretterület magas absztrakciós szintet ért el, ugrásszerűen fejlődtek a tudomány nyelvi eszközei. Az új tudomány-formalizálás – az ismeretek logikai-matematikai elemzése, például az elméleti fizika matematikai apparátusának értelmezése – egyenesen tudományos forradalomhoz vezetett. A tudományos nyelv elemzése azonban előidézte a matematika alapjainak a váltságát, mert például az axiomatikus módszer, a deduktív logikai elméletek kérdésessé tették a matematikai egzisztenciát, a matematikai elméletek viszonyát a valósághoz.

A *nyelvi fordulat* az ismeretelmélet szemantikai színezetét hozta magával, a jelentésproblémák megjelenését. Eltűnt a tudomány és az empiria közvetlensége. Az ismerettartalom már nem fért a fogalmak kereteibe. Megindult a jelrendszerek interpretációja, azaz a jelek logikai–ismeretelméleti kutatása. Mindez nyelvfilozófiához vezetett, a nyelv és a szimbolizmus általános vizsgálatához, a jelentés mint filozófiai kategória megragadásához. Ernst Cassirer felvetette a tárgyak szimbolikus funkcióját. Eszerint az adott kultúra közös gondolatai, érzései jelennek meg a tudományos és a köznyelvben, a művészetben, az erkölcsben, a filozófiában. Az ember a szimbólumokkal túlhalad saját korlátain a kollektív pszichikai folyamatban. A természeti és a mesterséges tárgyaknak egyaránt emberi jelentése van.

A halmazelmélet eredményei összefonódtak a logikával, s megvalósult a matematika logikai alapjának kidolgozása. Azaz a matematika visszavezetése az aritmetikára, s az aritmetika ráépítése a halmazok absztrakt elméletére, melyek fogalmai általánosságuk miatt egyjelentésűek a logikai fogalmakkal. Az olyan matematikai logikusok, mint Frege, Peano, Peirce, sajátos logikai problémákkal foglalkoztak: a szám mint alapfogalom logikai megalapozásával, axióma-rendszerek elmentmondásmentessé, függetlenné és teljessé tételével, azaz a 20. század eleji – a fizikaihoz hasonló – matematikai válság elhárításával.

A halmazelmélet mint a logika matematikai megalapozása a halmazelméleti paradoxonokkal több problémát is magával hozott a logikai alapokban, alapfogalmakban és következtetési módokban. Ezek analógiásan a formális logika paradoxonaként jelentkeztek. Ilyen például a Russell–Zermelo-féle paradoxon, miszerint ha a rendes halmazok nem tartalmazzák magukat elemként, s a nem rendes halmazok pedig elemei saját maguknak, akkor az összes rendes halmaz halmaza milyen? Csapdát rejt magában, hogy ha a halmaz rendes, egyben nem rendes is. Ilyen példa a borbély a faluban, aki attól az, hogy mindenki mást borotvál, akik így maguk nem borotválkoznak. De akkor ő maga milyen minőségben borotválkozik meg? Ha borbélyként tenné, akkor nem borbélyt borotválna a borbély definíciója szerint. Nem borbélyként pedig, a nem borotválkozók közé soroltan nem borotválkozna, ha borotválkozna. (Az eleai Zénón óta nem találkoztunk ilyesmivel.) Egyébként a rendes halmazok gyakoribbak. Például a nemzetség nem egyetlen ember, a csillagkép nem egyetlen csillag, az ásványgyűjtemény nem egyetlen ásvány. Megjelentek aztán szemantikai, ismeretelméleti paradoxonok is, a megnevezés, a meghatározás és az igazság fogalmáról.

A paradoxonok hatására megváltoztak a halmazelmélet alapjai, pontosabban definiálták a halmaz fogalmát, elemezték az ítélet logikáját és megvizsgálták a nyelv logikai mechanizmusait. Frege kimondta az axiómák összefüggését a nyelvhasználat természetével, s feltárta a természetes nyelv kétértelmű, bizonytalan kifejezéseit. Így a nyelv modern vizsgálata Frege, majd Russell érdeme. Utóbbi Whiteheaddal közösen kidolgozta a matematika alapelveit. Alapfogalomnak az elemi vagy atomi kijelentéseket tartva, melyek a legegyszerűbbek, mert az individuumról tulajdonságot, vagy individuumok közötti viszonyt állítanak. Ezekből épül fel az összes többi kijelentés, amikor különböző műveletekkel atomiból molekuláris kifejezéseket képeznek. Az általános kijelentések analízise során pedig azokat a kijelentés-függvényből kvantifikációval képzett kijelentésekként értelmezhetjük. A halmazelméleti paradoxonok oka a halmaz fogalmának korlátlan alkalmazása, a nyelvi paradoxonoké a nyelv logikája, azaz a helytelenül képzett általánosítások körbenforgása. A halmaz vagy osztály fogalmának pontatlan kezelése például, ha nem jelölik meg szabatosan az osztály és elemei különbségét. Ilyen a krétai Epimenidész mondása: Minden krétai hazudik. Közös hiba a kétféle paradoxon esetében az absztrakció és ítéletalkotás különböző szintjeinek azonosítása. Például a szkeptikus kijelentése: Semmit sem tudok. Ez minden ítéletre vonatkozik. És erre a sajátjára is? A paradoxonok kiküszöbölése a logikai típusokkal történhet, ahol a logikai szimbólumok objektumok, például individuumok, osztályok, osztályok osztályai – n , $n-1$, $n-2$, stb – pedikátumai. Fő feladat tehát a jogosulatlan általánosítások, általánosságok elkerülése. Megjelennek az igaz és hamis mellett az értelmetlen kijelentések. Ilyet okozhat például a minden fogalmának korlátlan alkalmazása, vagy ha például $n-2$ típusú prédikátumot $n-1$ típusú szubjektumra alkalmaznak.

Russellra támaszkodva Wittgenstein aztán megállapítja a jelek és a dolgok viszonyainak különböző típusait, s hogy a teljes kijelentések rendszerében a jelek különböző funkciót töltenek be. Ám elveti mestere tételét, hogy az ítélet is egyfajta név lenne, mert a viszonyok, tulajdonságok logikai típusa különbözik a névtől. A hagyományos logikai–filozófiai problematikát átteszi a *nyelv vizsgálata* területére. Megvizsgálja a nyelv közös logikai sajátosságait, s filozófiai elméletet alkot a nyelvi szimbolika legfontosabb tulajdonságairól. Feltárja a szükségszerű viszonyokat a szavak és a dolgok, az állítások és az általuk ábrázolt tények között. Tisztázza, milyen viszony fennállása szükséges az egyik tény – a mondat – és a másik tény – a reális tény – között, hogy a mondat az utóbbi szimbóluma lehessen. Így a nyelv és a valóság összehasonlításával feltáruló, a gondolkodásnak a valósághoz való viszonyában feltételeket keres, amelyek között a szimbólumok bizonyos kapcsolatait jelentést, értelmet fejeznek ki — és nem értelmetlenséget. Megállapítja a szimbólumkapcsolati jelentések feltételeit, s ismeretnek azt tartja, amit világosan, egyértelműen lehet kimondani. Mert egyébként "a nyelv áruhába öltözteti a gondolatot", ahogy a ruha sejtetni engedi a testet. Így a természetes nyelv bonyolult: jelentésárnyalatok, jelentésváltozatok jellemzik, valamint többfunkciós szavak, kifejezések, hallgatólagos megegyezések (sok mindenről, ami nem fejeződik ki), pszichológiai asszociációk. S bár nem hivatása az adekvát gondolkifejezés, ellátja feladatait. A mesterséges szimbolika a tudományos ismeret logikai analízisét szolgálja, de a logikai forma feltárásához nem igényel ontológiát. Hanem itt a logika apriori és autonóm, ami nem függ az egyedi tapasztalattól, és sajátos intuíció. Azaz a valóság logikai formája a nyelvből ismerhető meg. Az ideális nyelvben a jel és a megjelölt logikai forma azonos, a logikai forma a tény tagolási módja. A logika így nem valamit kimondó elmélet, hanem a logikusan felépített nyelv, a jelek és a dolgok különböző típusú viszonyait megtestesítő nyelv felépítési elve, szimbolikája. A logika tehát csak nyelv, mely a tényekről s nem önmagáról beszél, de megmutatja saját működési elveit.

Azonban már a Frege és Peirce által kezdeményezett *logikai szemantika* meghatározta a mesterséges nyelvek és az általuk kifejezett tárgyi világ kapcsolatát, azaz az igazság fogalmát. Megfogalmazta a formalizált szintaktikai rendszerekről interpretált szemantikai rendszerekre történő átmenet szemantikai szabályait. Az interpretálást megfeleltetésnek tekintette a logikai rendszer és a konkrét tárgyi terület elemei között. Olyan ismeretelméleti, filozófiai, világnézeti problémákat tárt fel, mint a szemiotikai jel szemantikai viszonya az objektumhoz, szintaktikai viszonya más jelekhez és pragmatikai viszonya a nyelvet használó emberekhez. A logikai–szemantikai kutatók közül és a szimbolikus logika új módszereiből alakult ki aztán a 19. század végén a neopozitivizmus, amely középpontba helyezte a tudományos, a filozófiai és a mindennapi nyelv elemzését, a jelentés és az értelem megadását. Firtatva a kérdését, hogy meddig terjed a formális logika illetékessége, végül a logikát nem elméletnek tekintette, hanem a világ hatalmas tükrének, melyben a világ látható. Ideális nyelvi alapsémája szerint alapelemek a nevek, amik egyszerű szimbólumok s egyértelműen megfelelnek bizonyos objektumoknak. Az atomi kijelentések egymástól független, egyszerűbbre nem bontható logikai névkombinációk. Molekuláris kijelentések az atomi kijelentések igazságfüggvényei, univerzális és egzisztenciális kvantorral az egyedi kijelentésnél, és az összetett kijelentések felbonthatók őket alkotó elemi kijelentéseikre. A tökéletes nyelv logikai grammatikája, struktúrája az ismeret ideális váza. E struktúra elemzése a világ struktúrájának megismerése. Ez a logikai analízis nem ad új ismeretet, csak világosabbá teszi kijelentéseinket, melyek szabatosan kifejezik saját értelmüket. Így a filozófiának nem célja új ismereteket adni a világról, az egy-egy konkrét tudomány feladata. A filozófia a tudományos kijelentések logikai formájáról, tartalmáról szól, nyelvi formájuk pontosításával, s az ismeretek logikáját a mesterséges nyelv eszközeivel kutatja.

Világlátás váltás

A modern értelmiségi felfogás a kulturális értékeket, a lélektani indítékokat és a tudatos gondolkodást relatív történeti, naturalisztikus és kollektív tudattalan ösztön-törekvésekből származó jelenségnek látta. A társadalom tudattalanjából – a hatalmat és a gazdagságot biztosító gazdasági és politikai tényezők hatásából – levezetve a korszak filozófiai, vallási és erkölcsi értékeit. A civilizáció haladása, a kulturális értékek a hatalmi és gazdasági elit önbecsapása, valójában mindkét fél gondolkodásában a fizikai hatalomért a kirekesztett osztályokkal folyó harc (Thierry, Marx) tükröződik.

A modern ember minden jelenséget fizikai, személytelen és szekularizált magyarázattal akart ellátni a tudomány forradalma jegyében, még a pszichológiai és a társadalmi tapasztalatok esetében is. Ám intellektuális horizontjának, látókörének bővülésével önbecsülése egyre inkább ellentmondásossá vált. A korábbi földrajzi felfedezésekkel kitágult világ most a múlt felé, évmilliárdokra növekedett, benne az emberi történelem igen rövid szakaszával. A kozmosz kutatásával a világ időbeli és térbeli kerete is hallatlanul kibővült. A kozmológia naprendszerünket százmilliárd Napból álló galaxisba helyezte, s az univerzumot szintén százmilliárd galaxisból állónak becsülte, a galaktikus rendszerek közti távolságot pedig százmillió fényévben fejezte ki. A csillagok és galaxis-rendszerek keletkezése elképesztően hosszú folyamatként tűnt fel, míg magát a világegyetemet tíz-húsz milliárd évvel korábbi ősrobbanásból eredeztették. Az emberi gondolkodásban erősödött az ember és az emberiség térbeli és időbeli jelentéktelensége. A különböző tudományos eredmények megnövekedésével az ember kozmoszban elfoglalt helye, szerepe lecsökkent. Az emberlét jelentéktelensége bukkant elő minden nagy időtávlatú és tértávlatú felfedezés mögül. És ráadásul a tudomány leértékelte az emberi lényeg minőségét, mert a redukcionizmust az emberre alkalmazva az emberi viselkedést visszavezették a biológiára és a biokémiára, ahol például az agy biológiai célú elektrokémiai hálózatoktól vált függővé e felfogásban.

Elmosódott hát a különbség a gondolkodó szubjektum és az anyagi világ között, az elme működése és az emberi viselkedés a tudomány által befolyásolható mechanikus reflextevékenységnek és genetikai folyamatnak látszott. A statisztikus determinizmus irányítása alatt az ember a valószínűségi számítás tárgya lett, jövője lényegének alakulása pedig esetleges, mint egy természeti kérdés. Ám a természet feletti tudományos megismerés és uralom növekedésének igénye, mennél inkább ki lett elégítve, mennél jobban megértette a modern ember a természeti elveket, annál mélyebbre süllyedt metafizikailag ugyanebbe a természetbe. Mennél jobban megvalósította függetlenségét a természeti szükségszerűségtől, annál inkább belevegyült a világ mechanikus és személytelen jellegébe. A személytelen univerzumban gyökerező ember ugyanis maga is személytelen, egyéni tapasztalat lehetősége nélkül. Így a modern ember nem saját életet, csak a faj fenntartását biztosító genetikai stratégiát valósít meg egyre bizonytalanabb kimenettel. S mennél több determinizmust vonatkoztat magára a tudomány segítségével, annál kisebb lesz lényének evolúciós esetlegességét és elszigeteltségét kizáró akaratszabadsága.

Modern szociológia

Durkheim a modern szociológia egyik megalapítójaként a szociológiát, annak általa feltárt rendkívüli magyarázó erejével, a társadalomtudományok középpontjába emelte. Ennek tárgyát az egyéneken kívül fennálló, de az egyéneken belül internalizálódott és az egyéneket korlátozó sajátos realitásban látta, amely társadalmi determinációként működve, még az öngyilkosságra is választ ad, nevezetesen a társadalmi integrációban és szabályozásban fellépő üzemműködéssel, egoizmussal és anomáliával magyarázva annak növekedési rátáját. A gazdaság, az ipar és a családi élet harmóniáját lehetetlenné tevő, az iparosítás gyorsaságából és a régi normatív keretek elkopásából adódó anomia abnormalitásként jelentkezik a modern társadalom létezési feltételeiben a már elért fokon.

Mert a modern társadalmakban már az organikus szolidaritásnak kellene érvényesülnie a premodern – törzsi és hagyományos – társadalmak mechanikus szolidaritása helyett. A mechanikus szolidaritású társadalmakban a hasonlóság elve uralkodik és a társadalmi struktúra szegmentumokra oszlott, kismértékű a kölcsönös függőség, alacsony a népességszám és a népsűrűség, represszív (elnyomó) büntetőjog és erős kollektív tudat érvényesül, a legfőbb érték a társadalomegész. A modern társadalmakat viszont már a munkamegosztás tagolja, szervezett a társadalmi struktúrájuk, az egyesített piac és a megnőtt városok kölcsönös függőségben állnak, magas a népességszám és népsűrűség, restitutív (helyreállító) a jog, humánus és világias a hiedelemvilág, nagyra értékelve az egyén, kívánatos az esélyegyenlőség, a magasfokú munkaerkölcs és társadalmi igazságosság. Bár a társadalmi igazságot fenyegetve látta atavisztikus erőktől is, mégis a modern társadalom működési feltételének, az individualizmus vallásának tekintette. Bizonyos társadalmi adottságok közepette az öngyilkosságot és a bűnözést normálisnak, a társadalmi egészség tényezőjének tekintette. Az osztálykonfliktus hidegen hagyta, a marxizmust tudománytalannak találta, a forradalmat pedig a csodaváráshoz hasonlította. A szocializmus jajkiáltását kiváltó társadalmi betegségek ellen a szociológusoknak kell szerinte tudományosan megalapozott gyógymódokat ajánlaniuk. Ugyanakkor a hatalomból fakadó igazságtalanságokat, a hatalmi harc kegyetlenségeit kevésbé vette tekintetbe, s az államban inkább kommunikációs rendszert látott, mely tudatosan reflektál a társadalomra. Ez az egyoldalúság viszont elmélyítette éleslátását a társadalom meghatározó hatásai vizsgálatában, egészen annak szélső határaiig. Így a vallásos élet elemi formáiról szólva a vallást a szent tárgyakra irányuló, társadalmi integratív szerepet betöltő hiedelemrendszernek tekintette. A hiedelmek és rituális szokások e társadalmi szerepén túl azok valódi értelmét a társadalom sokoldalú tükrözésében, az egyének pszichológiai épsége és a társadalmi kohézió fenntartásában látta. Még a gondolkodás olyan alapkategóriáit is, mint a tér, idő, okság, a korai vallásosság társadalmi eredetéből magyarázta.

Kognitív pszichológia

Az 1950–60–70-es évek kísérleti pszichológiája újra felfedezte a megismerő embert, kinek viselkedését szerinte döntő módon a környezetéről készült belső modellje határozza meg. A kognitív pszichológia, amely a viselkedéses (behaviorista) felfogást váltja fel, figyelembe vette az emberi gondolkodásról szóló, a modern nyelvészet, logika és matematika fejlődésével elért eredményeket, valamint a gondolkodásunk számítógép sugallta modellezését. (Utóbbival bírálói szerint – bár a soros gondolkodás nagyon hasonlít a soros feldolgozásra, amit sok számítógép végez – a szekeret fogták a ló elé, mert a számítógép nem tud tanulni, s öntudata sincs). Észrevette, hogy a viselkedést nem a pusztán ingerhelyzet, hanem számos belső paraméter befolyásolja. Így a szélsőséges viselkedéselvű szemlélet után, ismét a belső emberre helyezve a hangsúlyt, helyreállt a pszichológia klasszikus rendje. E belső embert azonban már az új pszichológia nem közvetlenül, a belső szem révén tartja megismerhetőnek, hanem csupán közvetve, a viselkedésen és a modellálás útján keresztül. Az irányzat kifejlesztői kiterjedt kutatásokat folytattak az észlelésről, a gondolkodás és a nyelv kapcsolatáról, a magasabb megismerési funkciókról, valamint a figyelmi kiválasztás, az emlékezeti táruk és a gondolkodási algoritmusok kérdéséről. Szerintük az ember környezetét modellező lény s viselkedését a modellekre vonatkoztatva tudjuk értelmezni, amelyek a kognitív tudományt is jellemző történeti ihletések lesznek. Broadbent, Sperling, Posner George Miller szerint az emberi megismerés olyan kódolási lépésekből áll, amelyek megfelelnek az egyre elvontabb információ sajátosságainak. Előbb a beérkező szó fizikai jegyeit, akusztikai, grafikus képét azonosítjuk figyelmi szűrővel, majd szakaszos mintavételekkel átkódoljuk a kis kapacitású és rövid memóriájú emlékezeti tárukba, végül szemantikai átkódolással mozgósítjuk az összes hozzákapcsolódó információt a hosszútávú memóriában. E szakaszok és táruk tehát nem pusztán absztrakciók. Ulric Neisser már új tudományos mintaként mutatja be az információ feldolgozás szemléletét. Ezt váltja fel az 1970-es években az a felfogás, amely a sémák, a megismerés magasabb információ

csomagjainak elsődlegességét, és a lineáris szekvenciális gondolkodás helyett a párhuzamos folyamatokat hirdeti. A kognitív pszichológia különböző formákban – klasszikus információfeldolgozó modell, kognitív pszichofiziológia, konnekcionista elképzelések – máig él és aktív. Technikai paradigmája felől pusztán a billentyűket nyomogató ember rövid reakcióidőit vizsgálja, hogy feltárja az ember modelláló lényként való jellemzőit. Kritikusai kérdezik, mit modellál a valós emberi életből a gombnyomogatás, nem olyan-e a klasszikus kognitív pszichológia, mint az állatlélektan. Nem azzal foglalkozik, mit csinál az ember vagy az állat, hanem arra kíváncsi, mire képes az ember, ha erőltetik, ha lehetőségei határáig feszítik. Válasz lehet e kritikára, hogy bizony a modern élet – az autóvezetéstől az üzleti döntések világáig – erőlteti az embert a gyorsaság, a stratégikus gondolkodás irányába. S ez a kognitív pszichológiai szemlélet ekkortól már kiterjed a szűken vett megismerési folyamatokon túlra is. Felmutatja a szituáció, a helyzet értelmezésének alapvető szerepét az érzelmek keletkezésében, a társaslélektan és a személyiség modelláló rendszerében. Itt ragadható meg igazán a modernből a posztmodernbe való átmenet fordulópontja, mert a már Descartes által megsejtett kanti gondolat, – hogy a szubjektív értelmezésű, relatív, a semmi-ben gyökerező emberi tudás a szubjektum—objektum szakadékot átugorni képtelen, – végső bizonyosságot látszott nyerni. Amiből a kognitív pszichológia képviselőin kívül egyébként levonták a megfelelő következtetéseket más tudományterületek tudósai is, az antropológiától, a nyelvészet-től és a tudásszociológiától kezdve, a kvantumfizikán át, a neurofiziológiáig, a szemiotikáig és a tudományfilozófiáig.

Kognitív tudomány

Az így kialakuló "megismeréstudomány" azonban nem akar különálló (szubjektív) terület lenni a világban, inkább olyan megközelítésnek tekinti magát, amely rákérdez az ismeretek rendjére, szerveződésére. A korábban alapvetőnek tekintett kérdésre keresett válaszok eredményeként új emberi és tudományos üzenettel jelentkezik. E kérdés az, hogy kezelhető-e az emberi gondolkodás csupán állandó fordítások sorozataként, függetlenül biológiai és evilági korlátaitól, avagy a megismerő ember megértéséhez az evolúció történetéből, az agy felépítéséből és a kultúrából kell kiindulni. Az új üzenet az, hogy másik fordítással – a különböző szakterületek egymásra fordításával – lehet megérteni, mennyire nem pusztán fordítás az emberi gondolkodás. Az egymásravonatkoztatás területei: a biológia, a pszichológia, a filozófia és a megismerés, olyan témákkal, mint agyműködés és gondolkodás viszonya, a nyelv szerepe az emberi életben és a gondolkodás gépi modelljei. A módszert a tudományos racionalizmusba vetett hit érvényesítése adja, s cél a széttöredezett tudás mesterséges határainak átlépése.

A kognitív szemlélet tehát gyorsan terjedt a pszichológiában. Nemcsak a társas életet kutatta és tette egyre szimbolikusabbá a szociálpszichológiát, hanem egyre inkább a reprezentációk tudományává, a társadalmilag releváns információk fejen belüli feldolgozásának tudományává vált. Szemlélete kiterjedt az érzelmek kutatására: valódi érzelmek szerinte olyan testi aktiváció, melynek oka értelmezések – kognitív interpretációk – együttese. Más tudományokban is megjelent ez a kognitívizálódás. Az antropológiában s a szociológiában közvetlenül, öncímkezésben: a társadalmat és eltéréseit modellálási problémaként fogják fel.

A megismerés–tudománynak – vagy kognitív tudománynak (*Cognitive Science*), kognitív tudományoknak (*Sciences cognitives*) – tehát nincs külön domíniuma, hanem dialógust próbál létrehozni a megismeréssel foglalkozó tudományok összekapcsolására. Kiindulása az elméleti számítástudomány, aztán a matematika, majd a logika és a filozófia (a hagyományos ismeret-elmélet, a mai elmefilozófia és a tudományfilozófia a tudományos reprezentációk vizsgálata). A logikán és a matematikán belül az automataelmélet a kiinduló alap, ami a matematikai struktúrák létrehozását elméleti automatának képzei, mely kisszámú axiómából és levezetési szabályból végtelen szerkezetet hoz létre, pl. végtelen számú tételt, vagy végtelen számú mondatot. A biológiával és a pszichológiával a megismerési szemlélet úgy érintkezik, mint a valóságos,

de nem ember alkotta világban a megismerést hordozó rendszerekkel, s bizonyos átfedéseiből a logikával alakult ki az evolúciós episztemológia és az ismeretelméleti neurobiológia. Abban az értelemben beszélhetünk tehát megismerés–tudományról, hogy az olyan problémák a vizsgálata, amik a legkülönbözőbb területeken a tudásreprezentációval, az ismeretváltozással és a tudás formális jellemzésével kapcsolatosan felmerülnek. Legközelebb áll a hagyományos diszciplínák közül talán a pszichológiához, annak interdiszciplináris hivatásához. A francia terminológia, hogy kognitív tudományok, azt jelenti, hogy az egész kognitív vállalkozás nem egységes diszciplína. Mert sokan a megismerés–tudományt elsősorban a hagyományos filozófiai vizsgálódás egy új szemléletének tartják. A mentális élet, a tudásra vonatkozó kategóriák kategóriaelemzésének. Mások pedig a megismerés–tudományt elsősorban a formális tudományokkal, az elméleti számítástudománnyal, a logikával és a matematikával hozzák összefüggésbe, és elsősorban az ismeretprezentáció "puszta" formai kérdéseivel foglalkoznak e címen. Biológiai irányba tolja a megismerés–tudományt a neurobiológia, az etológia és az evolúciós elméletalkotás. Az eklektikus álláspontot igazolja, hogy életlen határokkal jellemezhető hozzáállásról van szó, amely nem azonosítható egyik rész–attitűddel, egyik iránnyal sem.

Az egyetemi rendszerben létrejött különböző megismerés–tudományi központokban néhol elsősorban pszichológusok dolgoznak és mutatnak irányt, néhol a komputeres szakemberek a hangadók, illetve más formális szakmák képviselői, máshol pedig a biológiai és az antropológiai szemlélet a vezérelv. Néha máshová mutogatnak, hogy ott nem az igazi kognitív tudományt művelnek. E központok léte tünetértékűen mutatja, hogy mennyire divatos a kognitívizmus, s hogy valóban diszciplína–közi, az egyes területeken túllépő szemléletről van szó, és sehol a világos nincsen külön megismerés–tudományi tanszék. Amint Ryle hangsúlyozta kategóriaelemzésében, hogy az "egyetem" nem külön épület az egyetemi épületek sorában, hanem a tevékenység egyik szerveződési módja, hasonlóképpen a "kognitív tudomány" sem külön új tudomány, hanem az egyetem egyébként meglévő szervezetére épülő további szervezeti módja kutatási, oktatási tevékenységeknek, kongresszusoknak és a diszciplínák közötti együttműködéseknek. A kognitív mozgalomban tehát az egyébként a pszichológia, a biológia, a logika, a számítástechnika kérdésein dolgozó, saját identitású és szakmájú emberek összekapcsolódnak egymással. Ez a kognitív tudományi szakkönyvekben, gyűjteményekben is tükröződik, amikor a közös szempontot kiemelve egymás mellett mutat be különböző érintkező területeket, mellérendelő módon elemzi például a látáskutatást, a nyelv kérdéskörét, a filozófiát és a mesterséges intelligencia világát.

A kognitív tudomány olyan társadalmi igényeket elégít ki, mint a tudomány számára a filozófia újrafelfedezése példának okáért a gépek ihlette világképpel küzdve. Vagy ilyen, amikor az elvesztett integrációt keresve igény támad olyan szuper–diszciplínák létrejöttére, amelyek a természettudósok szemében átvehetik a diszkreditált filozófia szerepét. Elősegítve, hogy a tudós úgy lépjen ki saját szakterülete provincializmusából, hogy közben ne kelljen filozófussá válnia. Az 1990-es évekre létrejött megismerés–tudományi mozgalom szándéka hasonló tehát, mint a korábbi tudomány–önreflexiók integratív próbálkozások, amilyen a kibernetika vagy a rendszerelmélet volt. Így a kognitív tudomány tehát nem mindenre alkalmazható közös módszertant ígér, hanem egymástól függetlenül fejlődő területek közös témájára figyel, a legtágabb értelemben felfogott modellalkotás megismerési folyamataira, a megismerési rendszerek formális jellemzésére. Ismerve a logikát például, tisztázható, miféle logikát követ különböző életszakaszokban az ember gondolkodása. S az elméleti nyelvészetnek a kognitív szemlélet tapasztalati megalapozást adhat, hogy a modellként értelmezett rendszernek mindig legyen gyakorlati megjelenése gépekben, emberekben vagy biológiai rendszerekben.

A megismerés–tudomány nemcsak felismeri tehát a megismerést mindenben, mint tette például a szemiotika, a jelhasználat ilyen felismerésével, hanem az a célja, hogy mindegyik részdiszciplínát emlékeztesse a többiből származó követelményekre, azaz arra, hogy a tudós számára minden megismerés különböző szintű elemzési feladatokkal bír. Formális (komputációs)

szinten – a filozófiai fogalmi elemzés, a nyelvészeti kompetencia modellje vagy megismerési rendszereink matematikai és logikai struktúráinak szintjén – az emberi megismerést a laikus, naiv elméletek jellemzik. A következő, algoritmikus szinten – a kísérleti pszichológia, a fejlődéslélektan, a fajok és szervezetek szintjén – a gondolkodó biológia valósul meg. Végül az implementációs szinten a gépek világában – a neurofiziológiai mechanizmusok, a természetes szelekció zsákutcákkal teli tényleges menetének szintjén – a tényleges végrehajtás történik.

Univerzális intelligencia

Akik az emberi elme képességei között az agy soros intelligenciáján kívül még másik két formát is megkülönböztetnek, az asszociatív gondolkodás érzelmi teljesítményét, érzelmi intelligenciáját (Daniel Goleman) és a spirituális intelligencia egységes, átfogó gondolkodását (Danah Zohar, Ian Marshall), azok utóbbi magyarázatára nem tartják alkalmasnak a kognitív tudományt, mely az elmét szerintük csupán komputációs gépnek tekinti. Mert szerintük ahol az értelem és az érzelem tehetetlen, ott kezdődik a spirituális intelligencia. Ennek segítségével nagyobb és gazdagabb összefüggésbe tudjuk helyezni cselekedeteinket, életünket. E képességünket azonban – mivel a modernizmus térhódításától a közelmúltig igen elhanyagoltuk – kevésbé ismerjük. A 20. század végére azonban összeállt a tudományos kutatásokból annyi, hogy Zohar és Marshall bizonyítva látja: fizikailag is kimutatható az agyban a spirituális intelligencia, vagyis az a késztetés, hogy az élet nagy kérdéseire megnyugtató válaszokat találjunk. E felfogásban az emberi elme tulajdonsága a vágy, hogy az élet végső értelmét kutassuk, értékeit megértsük. Sőt a legmagasabb fokú spirituális intelligenciánk alapvetően szükséges a másik kettő, a racionális intelligencia s az érzelmi intelligencia működéséhez is. Mert a spirituális intelligencia hangolja össze értelmünk és érzelmeink működését, amivel cselekedeteinket, döntéseinket és a világ eseményeit egy nagyobb egészként élhetjük meg. Ez a minden emberben meglévő, mély és mindenkiben egyformán tiszta belső központ a bennünk élő Istennek, fénynek, végső célnak, a megvilágosodás állapotának, központjának nevezhető. Ettől vagyunk emberek, ezáltal élünk emberi életet. Jellemző még erre az intelligenciára, hogy az óriási számú egyedi idegsejteket különleges egységgé, tudatos tapasztalattá (szinte egyetlen nagy idegsejtté) – amint a lézersugarat mintegy egyetlen fotonná – a kvantumholizmus vagy kvantumrezonancia jelensége teszi (J. B. S. Haldane, David Bohm). E kvantumkoherencia miatt spirituális intelligenciánk az életjelenségben gyökerezik, biológiai és evolúciós eredettel. Mert az anyagi világ alapvető tulajdonsága – Marshall és Zohar szerint – a tömeg, a töltés vagy a térbeli helyzet mellett a prototudatosság is, s csak különleges struktúra, például agyunk rendelkezik eszközökkel – 40 hertzes rezgés – a prototudatosság elemeiből a tudatosság létrehozására. Így spirituális intelligenciánk a kozmoszba helyez bennünket, az élet célja, értelme a kozmikus evolúció folyamatának kereteiben értelmezhető. Spirituális intelligenciánk kvantumdimenziója tehát azt jelenti, hogy nem vagyunk egyedül, nem rekedünk saját élményeink és az emberiség tapasztalatainak szűk birodalmába. Hiszen a kvantumvákuum, – az univerzum ama háttér-energia szintje, amely minden létező forrása, a fizika végső transzcendens realitása, – a prototudattal együtt olyanná válik, amit a misztika a mindenben megtalálható Istennek nevez. Innen ered hát az emberi tudat, minden létezés végső értelméből.

Globális totalizmus, lokális kommunizmus?

Ha a globalizálódó világ gazdasági és politikai állapotát és jövőjét kívánjuk kifejezni, talán kihívó ez a cím, ám semmi másra nem kívánok utalni vele, mint e három tétel szoros összefüggésére: 1. A modern társadalom elméleti megközelítései összefüggő folytonosságot mutatnak. 2. A 20. században sokat bírált totalitárius társadalmi törekvések és tendenciák a 21. századra globális méreteket öltöttek. 3. Adam Smith javaslati a társadalmi szempontok érvényesítésére

– a marxista alapú, az egész társadalomra kiterjedő, szocialista vagy kommunista állami berendezkedések kudarcai után – mutatis mutandis továbbra is aktuálisak, azaz leginkább a regionális, illetve lokális szinten valósíthatók meg.

A kifejtés sorrendje ehhez képest fordított lesz, mert a kályhától, azaz Smithtől szeretnénk elindulni, akinek meglátásait – különösen az állam szerepéről – erős állításunk szerint Marx saját társadalomelméletében hiányosan és elégtelenül vette figyelembe, mert csupán a saját politikai programjába illeszthető részekre támaszkodott. Szükséges tehát Smith társadalomfilozófiájának rövid rekonstrukciója. Azután pár példán keresztül, s a multinacionális nagyvállalatok társadalmi hatásának érintésével, a globális totalizmus napjainkra kialakult helyzetét elemezzük. A globális totalizmus kifejezés mindkét eleme fontos, azaz hogy mostanra mindenki részévé vált a rendszernek, amelyből csak a regionalitás és a lokalitás felé lehet kibújni, valamint hogy az emberek teljes életterére, életidejére kiterjed az átfogó meghatározottság, amit jólesően lehet helyi kötődésekkel oldani. Végül a második és a harmadik tézis megfelelő kifejtésével már be is bizonyítottam az első igazságát, tehát hogy a modern kori társadalmi elemzések között fennáll egy ellentmondásmentes folytonosság.

Nézzük tehát a mostanság is kurrens és aktuális témákat anticipáló Adam Smitht, aki világosan beszél az emberiség növekvő népessége növekvő szükségleteinek mind inkább szűkülő forrásokból való kielégítéséről és az erre szolgáló – a történelem során kialakult – különböző gazdasági–társadalmi formációkról.⁶⁸³ A vadon gyümölcssei és az állatok vadászata csak ideig-óráig volt elegendő, utána az ember megszelídítette az állatokat és azok pásztoraként elégítette ki szükségleteit. A gyűjtögetést követte tehát a pásztorokultúra, később pedig a pásztorokultúrát a földművelő kultúra. Ekkor az emberi munka megoszlott a három foglalatosság között, de már a vadászokultúrában elkülönült a férfi és a női munka. A munkamegosztás növelte a munka eredményességét, ami egymás áruira elcserélhető többletet hozott. Majd a csere egyetemessé vált s kialakult a kereskedelmi kultúra. Ez utóbbi maga a modern társadalom, amely tehát nem a magántulajdonra épül, mert a magántulajdon már a pásztorokultúrában megjelent. És bár Smith még az ipari forradalom előtt fejtette ki elméletét a társadalmi alakzatokról, ám ettől függetlenül sem indokolt újabb, tőketulajdonosi, kapitalista kultúrát megkülönböztetnünk, hiszen a kereskedelem meghatározó vagy uralkodó szerepét ma sem tagadhatjuk, sőt a globalizmus éppen ezt teszi totálissá, és éppen a Smith-féle indokok, illetve előnyök alapján

Szerinte az ember saját helyzete javítását célzó természetes szükségletének kielégítése elősegíti a gazdaság természetes fejlődését, mert miközben mindenki saját előnyét követi, akaratlanul az összesség javát szolgálja. A dolgok értékét termelő emberi munka hozza létre a civilizációt, a technikát és az eszméket, s az ember gazdasági tevékenysége a szorosabb emberi érintkezést, a művészeteket és a tudományt. Az egyén életének a szükségletek és a munka közössége az alapja, amely csak egy minden embert magában foglaló rendszerben elégítheti ki minden ember szükségleteit, ahol mindenki specializálódhat és érvényesülhet. Smith egyfajta piaci mechanizmust, egy láthatatlan kéz működését tekinti a természetes gazdasági fejlődés modern kori optimális keretének, amely hosszú távon még akkor is a természetes gazdasági fejlődést eredményezi, ha addig azt hibás elvű parancsokkal, beavatkozásokkal tönkretették. Nem javít meg azonban automatikusan mindent, s nem a benne szereplők szándékait teljesíti, hanem úgy működik, hogy akik elérik benne saját céljaikat, egyúttal megjavítják mások helyzetét, azaz olyan gazdasági állapothoz vezet, amely mindenki számára jobb, mint a cselekvők eredeti szándékai. A munka fokozott megosztása – a munkafolyamatok részekre szabása révén – ugyanilyen módon döntően önérdékből történt és a termelés megnövekedésével a szükségletek könnyű kielégítéséhez vezetett. Egyúttal azonban a gazdasági összefonódás olyan nemzetközi kölcsönös függőségi rendszert eredményezett, amely idővel az örök béke állapotába juttatja majd

⁶⁸³ Lásd Adam Smith: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. Budapest 1940. Vö. G. Streminger: *A gazdaságelmélet filozófiai alapjai: Vissza Adam Smithhez! Magyar Filozófiai Szemle* 1992/5-6. és P. Salvucci: *Adam Smith politikai filozófiája*. Budapest 1976.

az emberiséget. A munkamegosztás másik hatása ugyanakkor negatív, amennyiben a benne szereplők – az egész életükben végzett egyszerű munkaműveletek miatt – nem fejleszthetik és fejthetik ki igazi képességeiket. Így a könnyű szükséglet kielégítés egyúttal a dolgozó tömegek szellemi elnyomorodásához vezet. Ennek igazságtalanságán túl végzetes veszélye az, hogy a nép alkalmatlanná válik az uralkodók demokratikus ellenőrzésére, amivel felélednek a tekintélyelvű struktúrák, s elvész az addigi szabadság, rend és béke.

A gazdaságilag hasznos cselekvés nem szándékolt káros hatásainak csökkentése azért lehetséges, mert az elbutulás nem érinti a társadalom egészét, a tulajdonosokon, irányítókon kívül az értelmiséget sem. Ezért az értelmiségnek kell gondoskodni a munkások szellemi és lelki felemeléséről. És mindennek megszervezése az állam feladata. Az állam látható kezének kell mindenki számára hozzáférhető és kitűnő képzési rendszerrel megjavítani azt, amit a piac lát-hatatlan keze elrontott. Az állam ezzel egyúttal szükségletteremtő megrendelőként lép fel, s a nemzetek jóléte a kiképzett, autonóm emberek közösségében teremthető meg, mert a nemzetek gazdagsága önmagában ezt nem tudja elérni. Azaz a kereskedelmi kultúra nem szükségszerűen a legfejlettebb, hanem csak a lehetőség, hogy azzá váljon. Ebben segíti az iskolai képzéseken túl a művészetek befogadása a tömegek részéről, s minden olyan tevékenység és forma, amely az emberek szellemi és lelki felemelkedéséhez vezet. Az állam feladata és kötelessége tehát, hogy mindenki számára biztosítsa a művelődés lehetőségét, és széleskörű felvilágosítással hárítsa el a munkamegosztás nem kívánt, káros következményeinek végzetessé válható hatásait. Ami már nem csupán iskolák fenntartását jelenti, hanem az állam feladatát, hogy mindenféle privilégiumot és monopolhelyzetet felszámolva biztosítsa a gazdaságban szereplők egyenlő feltételeit, hogy a piaci mechanizmus érvényesülhessen. Ezáltal ugyanis lehetővé válik a természetes és valódi előnyök érvényesülése mind szűkebb, mind tágabb környezetben és szinten.

Mindenkinek érdeke, hogy mennél több szükségletét kielégíthesse. A lehető legkisebb, mindenki számára elérhető árakat úgy lehet elérni, ha a különböző országok és gazdasági szereplők természetes előnyei szabadon működhetnek. Ezzel pedig még az országok ellenségeskedése is megszűnik, hiszen minden országnak érdeke, hogy a legkedvezőbb módon lássa el lakóit a javakkal. Az államnak a szerződések betartását kikényszerítő jogi szerepe, valamint az egységes értékmérő pénzverési, valamint adókiivetési és beszedési funkciója hasonló logikából adódik. Az állam ugyanis ösztönözni köteles a hitelkamat szabályozásával a tőke termelő felhasználását, támogatással, jutalmazással a kockázatos, de nagy társadalmi hasznot ígérő vállalkozásokat, az időigényes felfedezéseket, és időleges intézkedésekkel segítheti a hazai termelés megerősödését. Továbbá a közszükségletek kielégítésére az államnak kell gondoskodnia közszolgálati berendezések és létesítmények megteremtéséről, illetve olyan szükségletek kielégítéséről, amelyekre magánemberek nem képesek, mert nem rentábilis.

Az állam azonban ne legyen vállalkozó, s ilyen célra ne szedjen adót. Az egyes emberek ugyanis jobban tudják, hogyan fektessék be a maguk tőkéjét, mert az közvetlen érdekükben áll. A legföltettebb emberi kincs az ember munkája, mert az összes többi tulajdon alapja. Így az emberi erő és ügyesség szabad, önmaga által meghatározott és másokat nem sértő kifejtése a legszentebb emberi jog. Ha ebben akadályozzák, az jogtalan beavatkozás nemcsak a munkás, de a munkaadó szabadságába is. Az emberek szükséglik az állam védelmét is világbéke híján a külső, valamint a belső ellenségtől. Ennek érdekében az államnak a hadsereget, a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat el kell különítenie. Az államnak meg kell védenie a hátrányos helyzetűeket, amilyenek a munkások is, illetve biztosítani kell, hogy megvédhessék magukat: gyülekezzenek, közösen védjék magukat a munkahelyi sérelmekről. Ugyancsak az állam a bértárgyalásokba a munkások érdekében avatkozhat be, tehát a szegények és gyöngék javára.

Smith a piac és az állam viszonya esetében is azt az elvet vallja, hogy a közösség minden tagjának feladata léthelyzetének javítása a számára rendelkezésre álló becsületes eszközökkel. A vállalkozóknak tehát az a feladatuk, hogy hatékony erőforrás felhasználással és így olcsó

termékekkel versenyelőnyre tegyenek szert. A kereskedőknek pedig az a feladatuk, hogy válaszoljanak az árjelzésekre és a fogyasztók által kívánt javak termelését segítsék elő. Ezzel a piac kerül döntő helyzetbe a javak és a szolgáltatások allokációjában, hiszen az államnak nincs erről információja. Ehelyett az állam célja megteremteni az egyének szabad önérdek követésének feltételeit és körülményeit, és megteremteni a társadalomban az igazságosságot. Am nemcsak az állam nem lehet vállalkozó, de a kereskedők se legyenek államférfiak, hiszen függővé tennék a politikát a saját haszonszerzésüktől. Smith szerint akár a nagybirtokosok, akár a politikusok vagy a vállalkozók, mindig fenntartással kezelendők a különös visszasságok lehetőségei miatt, mialatt a munkások iránt eleve bizalommal kell lennünk.

Az állam tehát legyen alkotó, aktív az igazságosság, a jólét és a művelődés érdekében, és ennek érdekében határozza meg a kormányokat irányító szabályokat is. Az igazgatás értékemője a kormányzata alatt állók boldogsága. A boldogság pedig akkor áll fenn az embereknél, ha kielégítik alapvető szükségleteiket és erkölcsösek — Smith vallja a platóni elvet az erkölcsös emberek boldogságáról.⁶⁸⁴ A szükségleteik kielégítése mellé tehát az embereknek még erkölcsöseknek is kell lenniük. S akkor erkölcsösek, ha legbensőbb ösztönzéseiket követik. S mert ezek természeti ösztönzések, természetes dolog, hogy erkölcsössé váljunk. Az emberi természet tehát nemcsak ösztönzés, hanem annak megvalósító képessége is. Így a természetes ösztönzések – a másokkal való rokonszenv kívánsága, a viszonzás érzése és a szeretetre méltóságunk kívánsága – az erkölcsi tudat alapjául szolgálnak, és túlmutatva a saját anyagi helyzet megjavításának érdekén, elősegítik az állam törekvését az egyenlőségre és az igazságosságra. Így az emberi természet megjavítja a javak eredeti, természetszerű elosztását. Ez a természetnek az emberi világban természetes eszközökkel való kiigazítása. Az ember tehát nem istentelen, nem eleve romlott, nem farkasa embertársának, hanem olyan természet, amely erkölcsi érzései által helyesbíti önmagát. Mindez igazán csak piaci struktúrák közepette képes végbemenni, ahol a vállalkozók okosan és jogszerűen tevékenykednek, mert csak ott vezetheti a javak cseréje hosszú távon pozitív eredményre az emberi cselekvést. Minderről a politikai gazdaságtannak kell az állam vezetése számára olyan tudománnyal szolgálnia, amely által az lehetővé tudja tenni a népesség számára a bőséges jövedelem és megélhetés elérését, valamint el tudja látni a közületet a közszolgáltatások teljesítéséhez megfelelő jövedelemmel.

Eddig Adam Smith felülmúlhatatlan eszménye, melyet hasonlítunk össze jelen állapotunkkal. Vessük össze a Smith követelte állami funkciókkal, hogy mit akarhatnak ma az államok és mire képesek egyáltalán, különösen a mi kelet-közép-európai államaink? Amikor egyes tansz- vagy multinacionális vállalatok éves bruttó forgalma jóval meghaladja a közepes nagyságú fejlett országok nemzeti jövedelmét. Mire számíthatnak a munkavállalók, milyen segítségre az államtól és egymástól? A multik sokszor be sem engedik a szakszervezeteket az üzemükbe, és az állam nem képes adókat beszedni a gazdasági társaságoktól, amelyek nyereségüket más országokban költik el, mint ahol megtermelték. Az egyes országok léte, illetve eltérő pénzügyi szabályai csak arra jók (azért jönnek létre és azért olyanok), hogy segítsék a gazdasági szereplők törvény és erkölcs feletti életét. Az Adam Smith-féle eszménytől távolra kerültünk. Ebben a „jaltai vonaltól” keletre élő népek (lengyel, cseh, magyar) sajnos számos tekintetben rokon vonásokat mutatnak az oroszokkal és a balkániakkal. Ezen országok közelmúlt béli kommunizmus máig érezteti hatását mind belül, a belső helyzet tekintetében, mind kívülről, a fejlett országok részéről. Az sem vigasztalhat bennünket, hogy a fejlett országokat is nyomasztják problémák, és a világ egésze veszélyben forog a globális környezeti katasztrófa miatt stb. A fejlett világhoz való csatlakozás során fontosnak tartom őszintén feltárni, illetve megismerni mindkét fél jellegzetes vonásait, azaz a fejlett mai világot és a Szovjetunió szétesése után már kommunizmusnak nevezett létező szocializmus világát.

⁶⁸⁴ Vö. A. Smith: *Lectures on Jurisprudence*. Oxford é. n. és A. Smith: *Theory of Moral Sentiments* (1759.)

És milyen világban élünk ma, mire kíváncsiak az emberek, mit lehet nekik eladni, elmondani? Azoknak az embereknek, akik a kereskedelmi tévéket nézik, benne a halálosztó termináltort, a csillagok háborúját, a rafinált vérszívó vámpírokat, a bárgyú latin-amerikai sorozatokat, a mindig győztes (ázsiai harcművészeti) verekedőket és rendőröket, a halál percenkénti különleges megjelenéseit, az emberi értékek habozás nélküli feladását, a gyerekek lelkének megnyomorítására alkalmas képsorokat, a töméntelen agresszív reklámot, és a többit, és a többit. A tévé már csecsemő kortól beleszól az életbe. Kiveszi a szülők kezéből a gyerekek nevelésének irányítását. A gyerekek mai agresszivitása előrevetíti a jövő árnyékát. Ugyanakkor – elvileg – minden információhoz hozzá lehet jutni. Lehet internetezni, s millió számra vannak méregdrága könyvek, hanglemezek. Mindenhez még mindig leginkább a tehetősek jutnak hozzá, egyfajta új, sikeres osztály, amint a régi nómenklatúra.

A kommunizmust mindig, mindenütt valamilyen embercsoport használta fel a saját céljai megvalósítása érdekében, amikor az európai civilizáció környezetében – és ellen – jött létre. Marx és Engels híres tétele szerint – amely a Hegel-féle *der List der Vernunft* (az Ész cselére) megy vissza – a munkásosztály nem alkalmas saját politikai céljait megfogalmazni, az elméletet kívülről kell bevinni annak társadalmi mozgalmába. Az elméletet viszont – a *historicismus* álláspontja szerint – a polgári uralommal funkciójukat veszített bizonyos arisztokraták (és nem Marx "társadalmilag érzékeny" értelmisége) szolgáltatták, akik elvetették a polgári demokráciát annak kérészerűtlen újdonászsága miatt, s a valóságos forradalmak és lázadások élére álltak. Minden ázsiai kommunizmus viszont túlnyomó részben nacionalizmus volt, és alig tudunk róla valamit, bár előbb–utóbb – Kína miatt – meg kell ismernünk teljes természetét. Ugyancsak szűk társadalmi szempontokat érvényesítettek – átfogó demokratizmus helyett – a munkásosztályra hivatkozókon kívül a fajelmélet hívei is a 20. században. A katasztrofális következmények közismertek. Szerencsére ezek Európában előbb–utóbb megbuktak, nem utolsósorban a demokratikus erők világméretű összefogása segítségével. Azaz a két 20. századi világháború egyúttal a globalizmus születését és próbatételét is jelentette.

A mai „szép új világ” előhírnöke és előkészítője tehát nem a létező szocializmus vagy a magát világméretűnek tekintő kommunista mozgalom volt, hanem a demokratizmus világméretű megvalósulása, majd győzelme. Viszont a mai világ megértéséhez segíthet azoknak a párhuzamoknak az elemzése, amelyek a létező szocializmussal avagy kommunizmussal esetlegesen fennállnak. Hiszen az Adam Smith-féle teljesség igénye kiérződik a kommunizusból is, amelyről sokszor elmondták a benne szereplők, hogy az elmélet jó, csak sajnos a megvalósítók elrontották. Ma már világos azonban, hogy Lenin felfogása semmiben sem különbözik Sztálinétól a bolsevikizmust, az erőszakos többség teremtést illetően, s Marx is a hatalom erőszakos megragadását hirdette. Nem véletlen, hogy amikor az öreg Engels üdvözölte a parlamentáris demokráciát, a munkásság lehetőségét, hogy véres összecsapások nélkül, a szavazataival érvényesítse érdekeit, ezen írását a kommunisták agyonhallgatták. Valamint foggal-körömmel harcoltak az általuk revizionizmusnak nevezett nyugati hasonló munkásmozgalmi elmélet és gyakorlat ellen. Egyébként ez a nem marxista szociáldemokrácia elleni harc volt az egyik oka Hitler hatalomra jutásának is, mert a kommunisták nem ő ellene harcoltak, hanem a szociáldemokrácia nagyobb rossznak tartott „kis eltérése” ellen.

Akik kijelentik, hogy a mai világ nem kapitalizmus, azoknak Smithszel válaszolhatjuk, hogy sosem volt az. A mai igazi változások sokkal mélyebben történnek, mert a globalizáció jelenségeként egy évezredek óta tartó folyamat tetőzik, illetve gyorsul fel manapság. E globális totalizmus ugyan megfosztja az egyént minden önállósodási lehetőségtől, amit csak azért érzünk negatívnak, mert a korábbi kezdetleges totalizmusokban csak egyéni stratégiákkal lehetett érvényesülni. A mai totalizmus egyik legárulkodóbb jele, hogy a multinak nincs tulajdonosa, a világgazdaságot egyfajta nómenklatúra irányítja, mint tette azt a kommunizmus nómenklatúrája. Mindez persze nem a kommunizmussal kezdődött, mert a tatár, vagy az oszmán birodalom uralkodó rétege is kinevezés útján került a hatalomba. Igaz ott, a leváltással nem végkielégítés,

hanem selyemzsinór járt. Iván cár is azért volt Rettenetes, mert a maradék okulásául szerette kiirtani az általa kinevezett főnemesi hivatalnokokat. A munkavállalói tulajdonszerzés is ezt erősíti. A titói modell is ezt célozta meg.

A fejlett világ elfogyaszthatatlan mennyiségű értéket termel. Ebből az következik, hogy a pénz önálló életet kezd, elindul és kering a világban, s az intézményi befektetők dominálnak a tőkepiacokon. Utóbbiak cinikus definíciója szerint ők azok, akiknek – a szakmai befektetővel szemben – fogalmuk sincs róla, mit is vesznek. Elindul a tőke inflációja. Az elfogyasztható javak és szolgáltatások drágulása ellenőrizhető és annak határt szab a kereslet fizikai korlátja. Azaz fogkrémet nem, de fogkrémgyári részvényt tetszőlegesen mennyiségben rá lehet tukmálni. Így aztán többszörösen túlértékeltté válnak az értékpapírok. Ami a világ tőzsdéin folyik, az világméretű pilótajáték. Már régen nem azért veszik a részvényt, hogy tulajdonosi jogokat gyakoroljanak, osztalékot kapjanak. Nem, ezen az áron már csak azért veszik meg a papírt, mert hátha jön egy következő vevő, aki még többet ad érte. Olyan ez, akár a bélyeggyűjtés, nincs benne közgazdasági ráció. Még ideológiát is gyártottak a dologhoz. Kitalálták a P/E (price per earning) mutatót és akkor jó egy részvény, ha ez magas. Magyarán, jó drágán lehet megszerezni, de alig fizet osztalékot.

A multi rendkívül szervezetlen. Kísértetiesen hasonlít a szocialista nagyvállalatra. Bürokratikus, lassú, irracionális döntéseket hoz. Pocsékol, drágán termel, de drágán is adja portékáját. Profitot ő nem termel. Minek? Ezzel szemben a csillagászati árbevételt el is költi. Hogy ezek után miért marad életben? Egyszerű. Punkt ugyanolyan a konkurenciája is. A termelési, értékesítési, fejlesztési stb technológia olyan tőkeigényessé vált, hogy újonnan jövők, outsiders aligha rúghatnak labdába. Erre az új társadalomra azt mondják, hogy a középosztály társadalmá. Köteteket írtak össze erről. Inkább a tömeg társadalmának nevezném. Kísértetiesen hasonlít a „kommunista” társadalomra. Akkor voltak „vezetők” és „lakosság”. Most meg vannak „managerek” és „középosztály”. Menedzser alatt igazi főnököt kell érteni. Ma Magyarországon minden nyomorult Kft titkárnője menedzsernek nevezi magát, de hát tudjuk, hogy ez nem igaz. Ez a két osztály akkor is, most is kiegészül a páriák rétegével. Ők a hajléktalanok, a tartós munkanélküliek, a kriminalizálódottak, de a „kommunista” társadalomban ide sorolhatók voltak a lágerlakók is.

A páriák fontos szerepet töltenek be. Létük kellőképpen sokkolja a „középosztály” tagjait. Amíg van csöves, a békásmegyeri másfélszobás panellakás lakója elégedett lehet sorsával. A jóléti társadalom egy-két skandináv országtól eltekintve soha, sehol se létezett. Ahol csírái létrejöttek, ott is sorvadóban van. Ha maradéktalanul befoltoznák a szociális hálót, nem lehetne robotra kényszeríteni a „középosztálybeli” hangyák milliárdjait. Aki azt hiszi, hogy a kommunizmus egyenlősít teremtett, téved. A másik véglet ott is megvolt. Sztahanov, Solohov, vagy egy országos nagyvállalat vezérigazgatója éppúgy másik világban élt, mint mondjuk Beverly Hills jómódú lakója. Az egyenlősdi csak a lakosságra, bocsánat, a középosztályra terjed ki.

A kommunizmus megfosztotta vagyunkájától a „lakosságot”. Minden látszat ellenére, a totalizmus ugyanezt tette a középosztállyal. Irracionális mértékű és struktúrájú fogyasztásra kényszeríti. Évtizedekkel ezelőtt, a motorizáció hajnalán nagy amerikai autógyártók fizettek a városi önkormányzatoknak a tömegközlekedés felszámolásáért és lobbiztak, hogy állami és szövetségi pénzekből elővárosi autópályák épüljenek. Ha nem is vagyunk autó-ellenesek, de azért napi négy-öt órát kocsiban tölteni, hát az több a soknál. A vagyontalanítás legfontosabb eszköze egy műanyaglapocska. A hitelkártya. Persze amit mi kapunk a sarki OTP-ben, az csak debit card, mert még nem vagyunk elég fejlettek, hogy ránk bízhatnák az igazit. A vagyontalanítás adósságba kergetés útján valósul meg. A világ boldogabbik felének boldog középosztálybelije hitelbe veszi házat, kocsiját és villanyborotváját. Tehát semmi nem az övé. Mire letörleszti, már dobhatja is ki. A házat is, mert úgy építették meg.

Ha ez a polgár bármilyen okból elveszíti állását, és nem tud nagyon rövid időn belül hasonlóan jövedelmezőt találni, vége van. A második törlesztő részlet elmaradása esetén szép kis

házából ki kell költöznie, szép kis Chevroletjét, Mercedesét viszi a bank. Kis motyójának értéke pedig nulla a fogyasztói társadalom játékszabályai értelmében. Különbözik ez érdemben, az egyén szempontjából a kommunista modelltől? Legfeljebb csak a látszat. Amerikában nincs két egyforma autó és a középosztály elővárosainak sok tízmillió családi háza is mind különböző. Valójában ugyanaz a motor, futómű, konyhabútor, gardrób szekrény jut mindenkinek. Végző soron jobb, mint a panellakás és a Trabant, de lényegét tekintve ugyanaz. Az utazási irodák által ajánlott olcsó tengerparti üdülés sem különbözik érdemben a putyovkától, a szakszervezeti beutalótól. Akkor is lehetett válogatni, most még inkább, de végeredményben ugyanazt a szemetet kaptuk, kapjuk. A McDonald's sem a globalizáció jelképe, hanem a sztalovaja, az üzemi étkezde reinkarnációja. Ezen a ponton azonban részben bocsánatot kell kérni a globalizációtól és a multiktól. Ha Dél-Erdélyben járva megszemlázom, a gyanús külsejű helyi lötytök közül ki fogom emelni a Bonaquát, bár tudom, hogy csak víz és buborék. De nem fogok tőle hasmenést kapni. A Heineken sör is felértékelődik annak fényében, hogy Kenyában egy falura való helyi lakost irtottak ki házilag pancsolt lötytel korábban. Az undorító multi által felvásárolt paprika-feldolgozó terméke is nagy valószínűséggel kevesebb miniumot tartalmaz, mint az „MDF-piacon” árusított.

A világon mindenütt elképesztően megnőtt a központi és helyi költségvetéseken keresztül újraosztott jövedelem aránya. Sztálin elvtárs csak fátyolos szemmel ábrándozhatott volna ilyen mértékű redisztribúcióról. Mi ez, ha nem etatizmus? Mivel a multi nem termel profitot, konkurencia híján költségeit pedig akadálytalanul átháríthatja fogyasztóira, az újraosztogatott pénzt a „középosztálytól” lopják el. A kommunizmus és az etatizmus ugyanazon az elven működik: én, az állam elveszem tőled, majd eldöntöm, kinek mire is van szüksége, mi jár neki.

A látszólagos súrlódások ellenére a multi és az állam nagyon békésen együtt élhet, sőt, együttműködhet. A multinak kell az erős állam, hiszen ő alapvetően rendparti és minél (agyon) szabályozottabb egy piac, gazdaság, annál nehezebben rúghatnak labdába az outsiders. Minél erősebb az állam, annál távolabb kerülünk a multi és a vállalkozó közti esélyegyenlőségtől. Az erős állam piacot is teremt, mivel megvásároltat velünk kutyának sem kellő termékeket és szolgáltatásokat. Az állam úgy is globalizálódik, hogy szerepét a multi duzzasztja fel. A fejlett világ politikailag egypólusúvá vált, a politikai váltógazdaság a „választónak” nem kínál alternatívákat. Az országok túlnyomó többségében két, az államból (adófizetőkből) élő hivatalnok érdekcsoport váltogatja egymást. Magyarország sem kivétel már, amilyen volt két évtizedig.

Végző soron minden visszavezethető arra, hogy a mai műszaki fejlettség, felhalmozott termelőkapacitások mellett töredék mennyiségű emberi munkára lenne szükség, mert a gazdaságilag aktív népesség igen kis része állít elő valódi, szükséges értéket (terméket vagy szolgáltatást). Ugyanakkor mind a multi, mind az állam hihetetlen adminisztrációs terheket ró az egyénre és önmagára egyaránt. Szolgáltatássá válnak olyan tevékenységek, amik piaci szerepeltetése ellentmond a józan észnek. De bekerülnek a statisztikába és meg lehet adóztatni őket. Minden hülyeséggel közjegyzőhöz, ügyvédhez, könyvelőhöz, könyvvizsgálóhoz és sóhivatalok százaihoz zavarják az embert. A legnagyobb multik központjaiban jól fizetett hivatalnokok tízezrei gyártják a teljesen fölösleges papírokat. Ez nem más, mint mesterséges munkahely-teremtés. Valahogy úgy, mint a téesz a magyarországi kommunista mezőgazdaság „fénykorában”, amikor az volt az alapvető ellentmondás, hogy az akkori birtoknagyság és nagyüzemi technológia mellett a falu határát megművelhette és az állatállományt elláthatta volna 3-4 család, csakhogy téesztagból volt vagy kétezer. Ergo, munkát kellett adni nekik, s ezt úgy oldották meg, hogy mindenki otthon, a háztájiban dolgozhatott, csak az ahhoz szükséges közös munkát végezte a téeszben s kapott érte jóval magasabb ellátást elvégzett munkája értékénél.

Talán a globális megoldást is hasonló szinten kell keresni. David C. Korten beszél a globális tudat melletti lokális gazdaságról, ahol a helyben gyökerező önfenntartó gazdaságok megte-

remtik a saját törekvéseikkel, történelmükkel, kultúrájukkal és ökológiai rendszerükkel összhangban álló jövő politikai, gazdasági és kulturális élettereit.⁶⁸⁵ A helyivé tett gazdaságokból felépülő globális rendszer pedig túlszárnyalhatja az egységes világgazdaságot az életerős helyi kultúrák és a teljes rendszert gazdagító tudás megteremtésével. Megszüntette a helyi erőforrások gyarmatosítását, feloldva a globalizáció hanyatlást jelentő uniformizáltságát, kikerülve az evolúciós zsákutcát, megtörve a központ – helyi közösségeket egymással szembe fordító – hatalmát. Olyan globális rendszert kell megteremteni, amely jó életet ad az embereknek és harmóniában marad a természettel. Amelyben az emberek belátható felelősséggel és helyi közös érdekeiket irányító gazdasági hatalommal bírnak, s amelyben a tőkés társaságok versenyeznek az emberek kegyeiért — a versenyző piac szellemében. A valódi versenyelőnyökből származzon tehát a vállalatok nyeresége, az emberi közösségek összefogásából pedig az emberek jóléte. Az összefogás egyik szellemi alapja a bolygó méretű közös sors tudata, világméretben népszerűsítve azt, nyelvi–kulturális hovatartozástól függetlenül és világméretű kommunikációs hálózati közösségekben, szövetségekben fejlődve. Mindez a helyi és nemzeti gyökerekhez ragaszkodást eredményezi tehát, nem a tőkés társaságok érdekei felé hajlást az emberekben, s a globális emberi érdekek érvényesítésének hatalmas felszabaduló társadalmi energiáját.

Végősoron tehát a globális természeti, társadalmi és emberi problémák globális megoldása a helyi szinten kiérlelt jó eredményektől, illetve globális elterjedésüktől függ. Ezt a globálisan megvalósuló totalizmus – az emberek önálló törekvései és a helyi érdekek teljes kikapcsolása – minden releváns hagyományos szinten képes megakadályozni, ahol azok kifejeződéhetnek. A gazdaságban a világméretű pénzügyi manőverezéssel, a politikában az államok sakkban tartásával, a kultúrában pedig a tömegközlelési médiumok révén. Ebben számunkra ismerős elemeket jelentenek a kommunizmussal párhuzamosnak látszó elemek, illetve a korábbi totalizmusok elemei. Ugyanezek lehetnek azonban a kiindulópontjai a globális totalizmus megtörésének és a helyi emberi alapú társadalmak globálissá válásának, amennyiben előbbieket ugyanúgy lelepleződik és érdektelenné válnak, amint elődjeikkel történt. E folyamatot nagyban segítheti az emberek megfelelő társadalomtudományi tudása, saját jó döntéseik és a helyi érdekek felvállalása. Hogy a társadalom és a világ számára káros folyamatokat éltető függőségüket felválthassa az ezektől való függetlenségük, amit azzal fognak elérni, ha újra az egyetemes értékeket válsztják.

Nincs a múltnak jelene?

Figyelemre méltó, ha miniszter foglalkozik hit és értelem viszonyának egyensúlyával, a hit és a tudomány – úgymond – elkülönült kutatási eszközeivel és igazságaival. Különösen, mivel szerinte „a kereszténység kultúrája az igazság keresésének és kimondásának kultúrája” és „Európát a kereszténység kultúrája tette otthonunkká, a reformáció pedig számtalan területen tett hozzá ehhez a kultúrához. Nemcsak a hitéletet, a teológiát vagy éppen az egyház intézményrendszerét újította meg, de új fejezet nyitott a társadalmi berendezkedésben és a mindennapi élet számtalan területén.”⁶⁸⁶ Most nem ezzel a reformációval szeretnék foglalkozni, hanem a folytatásban megnevezett, „az európai kereszténység és az európai demokrácia” mai kihívásával, midőn mindkettőt „nem fegyveres háborúk teszik ma próbára, hanem meg-megújuló kulturális és életmódbeli küzdelem, amely mögött nagyon is létező és tudatos hatalmi tényezők állnak”.⁶⁸⁷

⁶⁸⁵ Lásd David C. Korten: *A tőkés társaságok világalma*. Kapu, Bp. 1995. 327.

⁶⁸⁶ Gulyás Gergely: A kereszténység kultúrája az igazság keresésének kultúrája. *Origo* 2019.10.22. <https://www.origo.hu/itthon/20191020-gulyas-gergely-a-keresztenyseg-kulturaja-az-igazsag-keresesenek-kulturaja.html>. A beszéd az *Október a reformáció hónapja* megemlékezés sorozat gálaestjén hangzott el.

⁶⁸⁷ Ugyanott.

E modernkori kultúrharc elsődleges jelszava – a miniszter szerint – a dekonstrukció, amely mintha azt hirdetné, hogy minden kultúra, amely az emberiség történetében felépült, elnyomás eredménye, ezért a legjobb lerombolni. E dekonstrukció-értelmezés lerombolhatná az intézményeket, az államot, a közösségeket: a családot, a nemzetet és az egyházat. Hogy az így lerombolt kultúra helyébe a tagadás kultúrája, a hit helyébe az ideológia, az igazság helyébe a narratíva lépjen. Amivel ugyan az egész jelen korszak elméleti szembenállása mindkét oldalát akarta jellemezni, de a vitát részletesen nem bontotta ki, megállt vele az elnagyolt megállapítások szintjén. És – minthogy politikai beszédet mondott – alkalmazta meglátásait a napi szintű helyzetre. Hogy egyrészt nem elegendő a közéletben a kereszténység nemzetmegtartó szerepét hirdetni, ahhoz szükség van a személyes tisztességre, hitre és becsületre; másrészt viszont elfogadhatatlan ennek a történelmi szerepnek – mint mércének – a felszámolása is.

A sommás megítélés elégtelenségét látva, feladatként jelentkeznek az érintett fogalmak és összefüggések taglalása, továbbgondolása. Azért is jó alkalom erre Gulyás Gergely megnyilatkozása, mivel sokan bírálták, amiért a dekonstrukciós megközelítést helytelenítette. Ám a dolog nem ennyire egyszerű, hogy a lényegét a dekonstrukció elvetése vagy helyeslése megragadhatná. A bonyolultságot pedig az adja, hogy nem lehet mindent a dekonstrukció módjára elvetni, ami a múltban született, mert az erre való biztatás indoklása hamis, vagy másként mondva csak részben helytálló. Ám mivel részben helytálló, a teljes kereszténységre hivatkozás sem áll meg. Mindez pedig a kérdést a történelemfilozófiai síkról áttereli a történelem terébe, ahol azok a helytelenségek, sőt bűnök megtörténtek, amire a dekonstrukció joggal hivatkozhatna, és azok a jó és példamutató törekvések és történések is, amire a kereszténység.

Emiatt aztán önmagának ellentmondó furcsa helyzet áll elő: A dekonstrukció elvetése annak erősítése is egyben, hiszen a megváltást a – múltbeli? – romlott világ tette szükségessé, a romlottság egészét el kell (kellett) vetni, új világot kell (kellett) indítani. Míg a dekonstrukció is mintegy a kereszténység alaptanítását, a megváltást, mint – jövőben? – szükséges eszközt, igényli, ha teljesen újat akar kezdeni a bűnös múlthoz képest. És a keresztény oldal mondhatja, hogy a megváltás megtörtént, csak még nem teljesedett ki. Mindez mutatja, hogy az ilyen kettősségre felosztás nem működik az élet területén. Például a hit és a tudás szembeállításakor, mert a hit és a tudás viszonya az, hogy a tudást a hit alátámasztja, a tudás a hitet igazolja.

Hit és értelem, hit és tudomány külön kutatási eszközeiről akkor beszélhetnénk, ha a kettőt bizonyítottan az emberi élet elkülönült területének tarthatnánk, mégha egyensúlyban lévőknek is. De ha az emberi életről beszélünk, valóságosan azon egyetlen, egységes területet értünk, amelynek azonos szülőtte az emberben a hit és az értelem: az egyik – a máig megmagyarázhatatlan – erőforrás részünk, a másik – a máig megmagyarázhatatlan – gondolkodásunk. Hozzátevé, hogy erőnkét gondolkodásunk vezérli, gondolkodásunkat erőnk teszi létrejöhetté. Az erő helyett testet is mondhatunk, és a gondolkodás vagy értelem helyett szellemet is. A testünk az – egyoldalúan anyaginak mondott – egész világhoz kapcsol bennünket, az értelem pedig a – világtól elkülönülten is felfogott – szellemvilághoz.

Egyébként a két terület – egyikének világon kívüli: transzcendens, ezoterikus – elkülönítése azért sem előnyös, mert ha a transzcendenciáról, ezotériáról semmit nem tudhatunk a tudományos tudás értelmében, akkor is van róla mondandónk a mindent áthidaló hit-erőforrásunk – félreértelmezve: az abszurdum – értelmében. Ezzel pedig csak akkor nem sértjük meg az „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” wittgensteini – egyébként józanészi – elvet, ha ez az elv nem bezár bennünket a jelen tudásba, e tudás börtönébe, hanem – a valóban ismeretlen megismerésével – kinyitja az új lehetőségek kapuját. És ha a szellemet kizárjuk a létezésből, akkor pedig magáról a gondolkodásról sem tudunk – legalább a törekvés szintjén – teljes képet adni, mert a sok megmagyarázatlan jelenség ellenére sem növeljük a tudásunkat, legalább a feltételezhető szintjén.

A filozófia vége?

E tárgykör felvetés után térjünk rá a részletes elemzésre. Először a történelemfilozófiai sík történelmi terepre visszahelyezését kell taglalnunk. Ennek egyik égető kérdése, hogy lehet-e a – történelemfilozófia által tált – történelemből tanulni. Hiszen Richard Rorty szerint,⁶⁸⁸ aki bármiféle haladásról beszél a filozófiában, az azt eleve bizonyítottan veszi, hiszen nem ismer-ven a jó célt, nem tudhatjuk, valóban jó irányban haladunk-e. Márpedig a célt csak akkor ismerjük, ha ismerjük a filozófiai kérdéskör kielégítő megoldásának ismérveit. De ennek mód-szertanát elfogadva a feletevés körben forgóan lesz igazolt. Így a filozófiai haladás Anaximandrosz óta pusztán elmozdulás a kortárs közmegegyezés felé, amint a filozófia sikeressége is mindig az érdemi filozófiai nézetektől függött. Mindazonáltal a filozófiai forradalmak létrehozói azért léphetnek előbbre legalább az előfeltevésmenetségben, mert a korábbi előfeltételek feltárásával új vitatandó témákra bukkannak, s az ismerethiány ellenére vélekedéseikből filozófia válik. És a legújabb forradalmat Rorty a nyelvfilozófiában látja végbemenni. Nyelvfilozófián azt a nézetet érti, miszerint a filozófiának – csupán csak – olyan problémái vannak, amelyek vagy nyelvbéli átalakítással, vagy a használt nyelv jobb megértésével megoldhatók. De – fűzhetjük hozzá – mialatt a nyelvfilozófiát képviselői a legjelentősebb filozófiai felfedezésnek tartják, ellenfelei ugyanakkor észellenes öncsaló lélekbetegségnek. Az alapvető nyelvfilozófiai elvek és módszerek tekintetében pedig még a nyelvfilozófus tábor is megosztott.

Amilyen szellemben Francis Fukuyama a történelem végéről beszél, ugyanúgy Rorty szerint a demokratikus társadalom és az irodalom összekapcsolódása létre fogja hozni a filozófia utáni kultúrát. A demokratikus társadalomban úgy olvassuk majd a vallásos és a filozófiai írásokat, mint a költeményeket, a regényeket és a drámákat, azaz nem igazságuk miatt, hanem a – a műbeli esztétikai, etikai – nyereségért, amit belőlük kaphatunk. Hiszen a vallás örököséként a filozófia célja – a vallás törekvése helyett, hogy az ember találja ki Isten akaratát – a mindenki számára hozzáférhető tudományos igazság keresése az ész segítségével, isteni kinyilatkoztatás nélkül, míg az irodalom nem törekszik a mindenki számára való egyetlen igazságra. A filozófia (a költészet) azért nem tekinthető tudománynak, – mint a fizika, a kémia és az agyfiziológia, – mert akként tekintve minden kulturális jelentőség nélküli, világtól elszakadt, technikai jellegű logikai rendszerré, skolasztikává merevedik, mint a középkor végi arisztotelianus skolasztika, a fenomenológiai skolasztika Husserlnél, a logikai empirista skolasztika Russelnél, a marxista skolasztika a 20. században. A filozófia tehát nem tudomány, a filozófus irodalomtanár, amint Nietzsche, Heidegger és Wittgenstein se tudta a filozófiát tudományként elfogadni.

Ezért Rorty nem rendszerszerű, nem szigorú fogalmi filozófiát engedélyez, hanem csak csevegést, hivatkozással a használhatóságra, a polgártársakra és egy banálisabb szótárra. Számára nem kényszerítő erejű, mint Wittgenstein számára volt, a valamennyi lehetséges tudományos kérdés megválaszolása után is érintetlen életproblémák súlya. Csupán a társadalom hasznos tagjaként polgártársainak javaslatokat szeretne tenni arra, hogyan lehetne jobb az életük, és hasznos filozófiai javaslataival kíván hozzájárulni a polgártársak különféle gondjainak megoldásához. Ugyanakkor üdvözítő javaslatai érvényesülésének önmaga állít akadályokat, amennyiben nem engedi meg, hogy javaslatait mintegy antidemokratikus módon, a polgártársak megkérdése nélkül vezessék be. Bár a polgártársak számára teljesen mindegy, hogy ő filozófusként mit javasol, mégis azt gondolja, hogy a filozófiai hagyomány nagy része használhatatlanságának fő oka a polgártársak és banális szótárunk értelmiségi elit általi lenézése. Ez az elitizmus szerinte nem megmásíthatatlan fátum, hanem csak a Nietzsche- és Heidegger- vagy Derrida-típusú divat követése. Ezért az egyszerű polgártársak rosszallják, hogy az európai földrész entellektüeljei avantgarde küldetésben hisznek. Amivel eltávolodnak társadalmi közegük profán valóságától és túl magasra helyezik magukat, ahol a normál polgártársak nem fordulnak

⁶⁸⁸ Lásd Richard Rorty: *Megismerés helyett remény*. Diannoia Jelenkor Kiadó Pécs, 1988.

elő. Sőt, modellként állítják be önmagukat, romantikus önmegalkotásnak, önmeghaladásnak, ami célként legfeljebb az egyén számára jó modell, de rossz a társadalom számára, mert az autonómiára való törekvés társadalmi megfelelőjét kereső próbálkozások valamiféle új típusú ember megteremtéséről szőtt fantáziák – Hitler-féle és Mao-féle – tragédiájához vezetnek.

Az igazság, sőt a valóság vége?

Mielőtt a történelem filozófiájáról áttérnénk a valóságos történelem és következményei elemzésére, vessünk még egy pillantást az itt az elején és Rorty által is idézett Jacques Derrida elméletére. Ő is annak a posztmodernizmusnak a képviselője, amely a modernizusból kifejlődött társadalmi, kulturális és értelmiségi mozgalomként olyan különféle irányzatoknak az összefoglaló elnevezése, amelyek az ábrázolás hagyományos módjaival felhagyva, lemondanak a valóság vagy az igazság megjelenítéséről.⁶⁸⁹ Korábban e gondolkodásmódnak volt köszönhető az olyan formák felbukkanása, mint a tudatfolyam az irodalomban, az atonalitás és az aleatória a zenében, és az absztrakció a vizuális művészetekben. Míg a modernista filozófia az elutasított ismeretelméleti optimizmus helyére a fenomenalizmust, a logikai empirizmust és a relativizmust állította, a posztstrukturalizmus kritikai gondolatait felhasználó posztmodernizmus szerint a szavak jelentése és a nyelv szövegábrázolója teljesen soha sem lesz elérhető, mert minden szó vagy jel más szóhoz vagy jelhez van kapcsolva, és azok is másokhoz, végtelen körben, s a jelentés a pillanatnyi szöveggörnyezettől, a nyelv a körforgás változó elemeitől függ. Ezért lettek a filozófia kérdései számára csupán a nyelv kérdései.

Továbbá a posztmodernizmus válasz volt a modernizmus totális magabiztosságára és tekintélyelvére, rámutatva a töredezettség, múltékonyság és megszakítottság zürzavaros elemeire. Mert ezek önmagukban is cáfolták a modernitás történelmi fejlődés központú, lineáris-kronologikus szemléletét, és a posztmodernizmus szerint széthullóban van a világtörténelem, a társadalom és az én szingularitása. Ehelyett a posztmodernizmus elismeri önmagáról, hogy szívesen favorizálja a világ skizofrén interpretációját, de elutasítja a kívülállók vádját, hogy a posztmodern termékek ironikus utánszavak és intertextualitások lennének. Elveti a határok fogalmát is és kiemeli a másság tapasztalatának jelentőségét. Általában véve a posztmodern kultúrát olyan eklektikus megközelítéssel szokták jellemezni, amelyben a stílusok és műfajok közötti, valamint az alacsony és magas kultúra termékei közötti hagyományos megkülönböztetés elmosódik. Utánszó, játsszó ironia, és igen közeli rokonság a pop-kultúrával és a tömegmédiával, amit a posztmodern stílus jellegzetességének mondanak. Mindezek miatt a posztmodernizmus lassan már nem csupán irányzatnak tekinthető, hanem olyan valóságnak, amely megmutatja a késő kapitalizmus sekélyes kulturális logikáját, az előrecsomagolt és üzletiesített imázst, kultúrát és történelmet, ahol a reklám és média válik a végső művészi és megjelenítő formává. Jó, jó, vetjük ellen, de ugyan miért kellene lemondanunk a mélyebb és a módszeres gondolkodásról, miért adnánk fel egyetemes igényességünket, ha az mindig eredményhez vezetett és a történelem során képes volt érvényes válaszokat adni, élhető megoldásokat nyújtani? Miért hagyánk, hogy előntsön bennünket egy óriásira duzzadt, úttalan sorstalanságba süllyedő embertömeg kezelhetetlen áradata – a jelenkor vívmányaként felfogható sokmilliárdra szaporodó emberiség együttműködésének áldásai helyett?

A dekonstrukció maga az 1960-as évek végén Franciaországban, Derrida által kezdeményezett irodalomkritikai és filozófiai iskola, amely komoly kritika alá vette a hagyományos nyugati metafizikát, valamint a filozófiák módszertanát.⁶⁹⁰ A dekonstrukció, megjelenését követően, hamarosan jelentős szerepet kezdett betölteni a posztmodernizmusban, és különösen a

⁶⁸⁹ Lásd Jürgen Habermas, Jacques Lyotard, Richard Rorty: *A posztmodern állapot*. Osiris, Budapest, 1993. V. ö. *Poszt-posztmodern. A 90-es évek*. Szerkesztette Pethő Bertalan. Platón Kiadó, Budapest, 1997.

⁶⁹⁰ Lásd Jacques Derrida: *Grammatológia. Életünk—Magyar Műhely*, Szombathely–Párizs, 1991. Jacques Derrida, Immanuel Kant: *Minden dolgok vége*. Századvég, Budapest, 1993. V. ö. Vajda Mihály: *A posztmodern*

posztstrukturalista irodalom- és szövegelemzésben. A dekonstrukciós kritika hatására fellazult a kapcsolat a nyelv és a fogalmak, valamint a jelölők között. Bár Derrida és követői dekonstruktív alapelveiket jól megalapozni törekedtek, azokat sokan a mai napig vitatják.

Derrida a nyugati filozófia bírálatát kiterjesztette irodalomra, nyelvészetre és a pszichoanalízisre is. Alapvető filozófia-kritikája a nyugati filozófia legtöbbjét érintő ama jellemző vonás ellen irányult, hogy keresik a végső metafizikai bizonyosságot vagy jelentésforrást. Ezt pedig kereszténység-bírálatnak vehetjük akár, hiszen abban is megvan e bizonyosság élménye, de nem keresés, hanem a kinyilatkoztatott tan és a belé vetett hit eredményeként. Ezért kell majd e hit elemzésére a végén még visszatérnünk. Derrida részletesen és didaktikusan kifejti azt a John Dewey, Martin Heidegger és Ludwig Wittgenstein által kimunkált és képviselt, a nyelvre vonatkozó hálózati egészes álláspontot, hogy a szavak nem jelképező jellegükből, hanem más szavaktól nyerik jelentésüket, és a szótárak az őket használó emberek révén, s nem valószínűsítő mivoltuk miatt működnek.⁶⁹¹ Ezzel is kell majd foglalkoznunk, mert éppen a magyar írás – amit sokan székely vagy rovásírásnak neveznek – és kiterjedt hatása mutatja meg az összefüggést a jelképezés során a csillagászati jelölésektől induló és az elvontjelekből képi alakzattá váló írásalakulásra, rossz szóval fejlődésre. Mert az észszerűség a betűből indul ki. Mégpedig azért, mert az egyszerű jelre hasonlít a sok díszes jel és nem fordítva, nem az egymástól kissé különböző, de azonosnak számító jelekből lett elvonva, mintegy átlagolva az egyszerű jel.⁶⁹² És nem utolsósorban Arisztotelész logikai felfedezése, a mondatainkban meglévő állítás, propozíció is inkább a jelentéstani érvet alapozta meg és nem a jelkapcsolatit.⁶⁹³

A nyelv és az értelem vége?

Derridától származik az a dekonstrukcióként ismert filozófiai módszertan tehát, amely azt állítja, hogy a szavaknak nincs fix referencia pontjuk, egyértelműen hivatkozható jelentésük,⁶⁹⁴ és az írott szövegek ellentmondanak önmaguknak. Műveiben ennek a dekonstrukciós módszernek a segítségével a filozófiai szövegek olyan olvasásmódját nyújtja, amely még – a szándékaik szerint – a metafizikával szemben fellépő filozófusoknál is képes feltárni a metafizikus feltételezéseket és apriori feltevéseket. Ám maga Derrida nem szeretne lehorgonyozni egyetlen filozófiai elméletnél sem, mert a nyelv elemzése révén azt az állandó törekvését igyekszik megvalósítani, hogy minden újabb filozófiai tézis irányába olyan radikálisan alternatív nézőpontot foglaljon el, ahonnan az alapjaiban kérdőjeleződjék meg. De ezzel Derrida sem kerül ki – mint majd még látjuk – az embermivoltból fakadó előfeltevéseességéből vagy az apriorizmusból: mint-hogy az Immanuel Kant által feltárt megismerési korlátokkal nem foglalkozik,⁶⁹⁵ magamagát kell – legalább általunk rámutatva – metafizikai jellegű forrásnak tekintenie, még ha lehetővé is teszi, vagy válik, hogy ebbéli szerepét emberként egyre tökéletesebben végezze.

Derrida módszertani vizsgálata, dekonstrukciós stratégiája a nyelvi jel önkényes voltából indul ki, amely Ferdinand de Saussure alaptézise volt. Ez nemcsak a posztmodernizmusban

Heidegger. T-Twins, Lukács Archívum, Századvég Kiadó, Budapest, 1993. Filozófia mint de(kon)strukció: Heidegger és Derrida. Szerkesztette Nyirő Miklós. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

⁶⁹¹ V. ö. Tagai Imre: *John Dewey*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Budapest, 1992. Martin Heidegger: *Lét és idő*. Gondolat, Budapest, 1989, Osiris, Budapest, 2000. Fehér M. István: *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Göncöl Kiadó, Bp. 1992.

⁶⁹² V. ö. Darai Lajos: Árpád Atila örökén – a magyarok őseik útján. *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXX/11. két fejezetével: 2. A betűtől a jelalakzatokig vagy a jelalakoktól a betűig? és 3. Írásjelek és tárgyi jelképek. 166-188. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00053/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2018_11_092-237.pdf.

⁶⁹³ V. ö. Jonathan Barnes: *Arisztotelész*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.

⁶⁹⁴ Erről „nem tudván” Czuczor-Fogarasi: *A magyar nyelv szótára* 1–6. 1862–1874 közt megjelent 112 ezer szócikkkel, köztük 1775 önálló jelentésű szógyökkel. <http://osnyelv.hu/czuczor/> © Varga András, 2009-2017.

⁶⁹⁵ V. ö. Tengelyi László: *Kant*. Áron Kiadó, Budapest, 1995.

fontos módszer, hanem fontos része a posztstrukturalista irodalomelméletnek és szövegelemzésnek is. Egyébként pedig az irodalomelméleti kártevésén kívül ezen elv olyan nyelvelméleti szent tehéné vált, amelynek feltétlen és kizárólagosan kötelező tisztelete miatt a Czuczor Gergely és Fogarasi János által elindított gyöknyelvészeti föld alá szorított lett és maradt napjainkig nálunk. Derrida filozófiai elemzése, a filozófia dekonstrukciója tehát azokat a hallgatóságos feltételezéseket – mint elvetendőket – tárja elénk, amikre a nyugati – szerinte elavult – metafizika épül. Az egyes elemek jogosulatlan privilegizált mivolta miatt megkérdőjelez például sok egymásraépülő, hierarchikus ellentétet, kapcsolatot, amelyeknek hagyományosan az első tagját tekintik elsődlegesnek vagy felsőbbrendűnek, amilyen az ok és okozat, jelenlét és hiány, beszéd és írás. Itt is Kantra megy vissza azonban – tudatosan vagy nem tudatosítottan – bírálata lehetősége, vagy legalábbis erre mutatott rá Kant: a jelenségvilág – ahogy megismerni képesek vagyunk, megismerő képességünk által – más, avagy jóval kevesebb (ezt a modern tudomány megmutatja, amit Derrida felhasználhatna) mint az eredendő – az ő szavával noumenális – valóság, amely érzékeinket befolyásolja, a megismerésünkre hatással van. Sőt Kant ugyanebben a – látszólag derridai – szellemben megfogalmazza a posztulátumait is, ahol a kifogásolt metafizikai jelleg ellenére a követelményeket vállalni kell, ajánlásait jobban betartani, mint nem, mert előbbiek jótéteményekkel, utóbbiak nagy hátrányokkal járnak. De ez azért csak látszólag derridai, mert ha e kanti szükségyszerű emberi megismerési korlátot nem vesszük figyelembe, mint ahogy Derrida ilyenek mutatkozik, akkor a teljes bírálatban nem marad semmi fogódzó, semmi használható elv vagy tapasztalat, és a megismerés tisztába tevésekor a fürdővízzel kiöntjük a gyereket. Derrida ugyanis lemond a hosszú idejű és nagyszámú ember által elért tapasztalatról, ha elvi megfontolásokból annak minden eredményét feláldozza a ma elgondolt feltételek teljesületlensége miatt. Költői kérdés, hogy a nélkül a tapasztalatok nélkül egyébként juthatott volna-e erre az álláspontra. Így aztán ő se mentesül önmaga mentális démonizálásától a hegeli Abszolút Szellemmel azonosan.

A teljes rombolást Derrida ezen felül azzal éri el, hogy az ő dekonstrukciója szétbontja a szerzők által a saját nézeteik kifejezésére használt nyelvet. Ekkor feltárul az aknamunka, amivel minden szöveg veszélybe sodorja önmagát azzal, hogy tartalmaz a kifejezni kívánt állásponttal szembenálló nézetekre utaló nyomokat, jelzéseket. Pedig Rorty még azt gondolta, mint láttuk imént, hogy a filozófiai forradalmak létrehozói azért léphetnek előbbre legalább előfeltételek mentességben, mert korábbi előfeltételeket feltárva új vitatandó témákra bukkannak, s az ismerethiány ellenére vélekedéseikből filozófia válik. Mennyivel erőteljesebb és üdvözítőbb megoldás volt viszont a Karl Raimund Popper által kidolgozott tudomány-növekedés elmélet, már tudatosan kezelve, sőt keresve a tévedést, az elmélet mindenfajta gyengeségét, hibáját, a régi elmélet által mellékesen feltáruló problémák megoldásával elérve a tudás növelését, az elmélet megújítását, azonban a régi valószerű tartalmak lehető legtovább megőrzése mellett.⁶⁹⁶

Derrida dekonstrukciója aláássa azt a – még a deizmus szerint is megalapozott – hitet, hogy a világ eredendően magában hordozza saját jelentését, hogy hihetünk a racionalitásban, függetlenül attól, hogyan próbálják azt egyesek szavakba önteni, és az ismert bizonytalanságok ellenére, amit a kvantumelméleti tények és összefüggések mutatnak. Derrida dekonstrukciója szerinte aláássa a logocentrizmus gyakorlatát is, midőn az eredeti, a teremtő szóra összpontosítunk, s vele összefüggésben keressük az igazság, azonosság és bizonyosság értékeit. De mondhatjuk, az a szó, az a fogalom – amivel megragadjuk a világ és saját elménk jellegzetességeit – logosz a szó héraikleitoszi értelmében manapság is, hiszen emberségünk mértéke és értelmünk vívmánya. Mindez azért nem számít semmit neki, mert Derrida egészen odáig megy, hogy azt állítja, egy szöveg jelentése csak véletlen kapcsolatban van szerzője tudatos szándékával.

⁶⁹⁶ Lásd Karl Popper K: *A tudományos kutatás logikája*. Európa, Bp. 1997. V. ö. Darai Lajos Mihály: *Karl Popper*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Kitekintés a posztmodern állapotból

Ezek után kicsit menteni akarva a menthetőt és a posztmodern filozófiát valamennyire elhatárolni akár a Rorty-féle, akár a Derridánál látott szélsőséges törekvésektől, érdemes lehet Jean-François Lyotardra tekintenünk. Aki a posztmodern címszó alatt a jelen gondját a feloldhatatlan ellentmondásban látja az úgymond különböző vitastílusokban, tudományféleségekben és életmódokban. Ezzel ugyan észrevételezi a különbséget, de nem nevezi kibékíthetetlen érdekellentétnek a szembenállást. Nemsokára rátérünk, miért fogalmaz vajon ennyire óvatosan. A remélt megoldást korszakunk világának nagy bajaira pedig attól várja, hogy újraolvasva a modern filozófusokat, amilyen Kant és Wittgenstein, olyan filozófiát tudhat kifejleszteni, amely elkötelezett a véleménykülönbségekre. Tehát még Lyotard is megmarad majdnem csak a nyelv-filozófiai síkon, csupán utalva a bajt okozó jelenség gyökerére.

Ennek során azzal jellemzi a posztmodern állapotot, hogy a meta-értelmezésekkel szembeni hitetlenség. Másként mondva, hogy nem engedjük magunkat – korábbi korszakok érdemei mai alkalmasságára való hivatkozást kritikátlanul elfogadva – az orrunknál fogva vezetni. Az irodalmi művet energiák, intenzitások közvetítőjének tekinti, míg a hagyományos esztétizáló irodalom-felfogást ő is elveti. Nagy jelentőséget tulajdonít a cselekvés- és beszédmódok sokféleségének, elutasítva a konvencionális kerettörténetek uralkodó szerepét. Lyotard síkra száll a nyitott rendszer modellje mellett, amelyben a kijelentés jelentősége abban áll, hogy eszmékre ösztönöz, vagyis más kijelentésekre és más nyelvi szabályokra. A világban fellépő új fejlemények kihívására való válaszoknak megfelelően – tehetjük hozzá. Szerinte vannak a formalizmusban belső határok, amelyek azt jelentik, hogy a logika tudománya, művelői számára, a meta-nyelv, amelyet használnak, és amely mesterséges nyelvként, axióma-rendszerként írható le, de természetes nyelvként, mindennapi nyelvként adott. Ez a nyelv viszont univerzális, minden más nyelvre lefordítható. Azaz a jelentés magja közös, nyelvi megjelenése sokféle lehet. Így ebben már – szerintem – megbújik az erkölcsi egység törekvése és az érdekkiegyezés lehetősége is.

De maradványcsopán az irodalomértelmezés síkján, Lyotard-nál a posztmodern esztétikai gondolkodásnak két megdöntés-áramlat gyökere van. Az első az eltérő racionalitás-féleségek egymással összeegyeztethetlensége, inkommensurabilitása, ami azóta kísért, amióta a szubsztanciális vagy ősalapi ész leosztódott és osztódóban van. Max Weber csak úgy tudta elkerülni e kísértést, hogy bevezette az értékek politeizmusát.⁶⁹⁷ Lyotard viszont a konszenzus (keresés) ellenében a disszenzust választja: a posztmodern tudást abban látva, hogy érzékennyé tesz a differenciák iránt és megerősíti azt a képességünket, hogy toleráljuk az összemérhetetlent. Tehát nem a szakértő homológiáját, hanem a feltaláló paralógiáját.⁶⁹⁸ Hogy a kettőződés, sokszorozódás az új eseteket különböző, bár egymással összefüggésben lévő szerepűnek lássa. A paralógia viszont nem innováció. Az innovációt ugyanis a rendszer a maga hatékonyságának javára használja vagy parancsnokolja. A paralógia pedig olyan csapás, út és mód, amit a tudás

⁶⁹⁷ Vesd össze: „A hitérzék ajándéka egyfajta természetfeletti ösztön, amely összhangban van a hit tárgyával... A hívők hitérzéke szemben áll azzal az előítélettel, miszerint a vallások, különös tekintettel az egyistenhívő vallásokra, erőszak hordozói lennének, mivel azt hirdetik, hogy ők a létről szóló egyetemes igazság birtokosai. Mások azt tartják, hogy az értékek politeizmusa jelentené a tolerancia és a polgári béke biztosítékát, megfelelne egy pluralista, demokratikus társadalom szellemiségének. Ez helytelen állítás, mivel az Úr gyökeresen visszautasítja a gyűlölet és az erőszak minden formáját, elsőbbséget biztosítva a szeretetnek – mondta XVI. Benedek. Ha tehát a történelemben jelen voltak vagy vannak az erőszak formái, amelyeket Isten nevével igazolnak, akkor ezek nem az egyistenhívő vallások következményei, hanem mindig történelmi okokra, főleg emberi tévedésekre vezethetők vissza. Sokkal inkább Isten elfelejtése az, aminek következtében az emberi társadalom egyfajta relativizmusba süllyed, amely elkerülhetetlenül erőszakhoz vezet.” (XVI. Benedek: Nem az Istenbe vetett hit, hanem a relativizmus kelt erőszakot. *Magyar Kurír Katolikus Hírportál* 2012. december 8. <https://www.magyarurir.hu/kitekinto/xvi-benedek-nem-az-istenbe-vetett-hit-hanem-relativizmus-kelt-eroszakot>.)

⁶⁹⁸ V. ö. Farkas Zsolt: A paralógia lovagja. (Lyotard: A posztmodern állapot c. könyvéről). In: *Mindentől ugyanannyira*. JAK - Pesti Szalon, Budapest, 1994. <http://mek.niif.hu/01300/01378/html/lyotard.htm>.

gyakorlatában viteleznek ki és a helyszínen gyakran félreértenek. Ennek racionálisan feloldhatatlan cirkulusa, hogy a Rendszerre marad az innováció és a Rendszer-ellenes paralógia megkülönböztetése, de a megkülönböztetéshez a paralógia maga nem válhat Rendszerré. A második meg gondolás-áramlat, amely az esztétikai gondolkodáshoz vezet, a Fennséges problémájából ered. Ennek taglalása során Lyotard arra a megérzésére hivatkozik, hogy a Kifejezhetetlen velünk van, velünk történik, de ezt nem elemzi tovább. A két meg gondolás-áramlatból összefolyó esztétikai gondolkodást az Életvilág–Rendszer kettősben mozognak tartja, amely nem törődik sem az Átéléssel, sem a Létezésen-túli Lét Végével. Szerinte az esztétikai gondolkodás határait jelenti, amikor a kritikai racionalizmus megkülönbözteti a jelenségek és a kötelességek rációját, amivel mindenki a maga szingularitását támogatja, bár vele a művet is csodálatossá teszi.

Mindezzel Lyotard szerintem kiegyenlítést hoz létre a posztmodernnek tekintett igény és a hagyományos kifejezőmód között. Amikor a szubsztanciális vagy ősalapi ész leosztódásáról beszél, akkor a *jelentésvilág* és a *jelenségvilág* viszonyára utal, ahol az elsekélyesedést okozó változást – legyen az esztétikai vagy erkölcsi jellegű – a tömegjellegűség okozza. De az elkerülhetetlennek mutatózó ráció-ellentétet elkerülhetőnek látja, és nem az értékek oldaláról, hanem a valósággazdagság újszerű felhasználásával. Ezt eleinte azért nem értik, mondja, mert újszerűsége nem a fennálló helyzetbe, hanem addig nem látottba illeszkedik. Amivel Lyotardnak sikerül nyitottá tenni a jövőt. És itt újra utalnom kell arra, hogy miért ilyen – Hegel óta csak Heideggernél látottan – kacifántos Lyotard fogalmazása. Valójában már Rorty és Derridáé is az. Mi a takargatnivaló, mit kell itt mintegy héraikleitoszi vagy püthagoraszi homály mögé bújtatni? Mert továbbá Lyotard beszél a Rendszer innovációt parancsnoklásáról, és hogy a paralógia (szó szerint: értelmetlenség) nem válhat a Rendszer részévé. És nagybetűsen használ még olyan fogalmakat, mint a Fennséges, a Kifejezhetetlen, az Életvilág, az Átélés és a Létezésen-túli Lét Vége. S még szó van nála a jelenségek és kötelességek rációjáról, valamint mindenki külön valóságáról és a közös műről.

A magyarázat-sejtésemhez kis kitekintés, egy pillantás önmagunkra: 1990 előtt országunkban tudatosan élve mindenki előtt ismeretes volt az akkori Rendszer megdönthetlenségének önmagára értett mítosza, illetve hogy ennek módosítási kísérletét mily kegyetlenséggel torolták meg valóságosan 1956 után. De a mai nyugat-európai eszmei jellegű állapotok sem mentesek az úgynevezett politikai korrektség követelményének sokszor szélsőséges hatásaitól. Ám a filozófia közismerten meg szokta előzni gondolatai időszerűségének, alkalmazásának korát – évtizedekkel, sőt néha egy-két évszázaddal is. Lyotard 40 éve írott művében tehát feltételezhetően azért találkozunk a szinte virágnyelvű fogalmazással, mert ott már akkor sem lehetett néven nevezni a dolgot. Meg volt már az ottani Rendszer is vagy 200 éve, illetve formalizáltan, mintegy óvatos semlegességet mutatva szólni róla a korábbi rossz tapasztalatok miatt,⁶⁹⁹ mintha filozófiai vájt fülűeknek beszélne. Se ellene, se érte. Az utóbbi is kockázatos lehet: a magát úgy megnyilvánító Heidegger is megütötte a bokáját. De az égető, esetleg üvöltő problémákat kezelni kell. Ha nem is konkrét javaslatokkal, de legalább az örökkévalóság szempontjából nézve tisztességgel. Utalva megelőző filozófusok sosem érvényesített kiváló javaslataira, mint a kanti Örök Békében elsőrendű követelményre, a felsőbbbségről való lemondásra, aminek áthallása a lyotard-i Fennséges. S hogy nem egy túlvilági lényről van szó itt, mutatja a Kifejezhetetlen és az Életvilág megjelenése, Henri Bergson felé tett gesztussal.⁷⁰⁰ Akin Lyotard rögtön túllép, nem megelégedve az Átéléssel. S minthogy a jelen ügyét fontosabbnak tartja, megoldását a Lét Vége probléma elé helyezi, egyúttal Heideggert bírálva, a Létezésen-túlit súlytalanná téve. S mindezt persze csupán mint a posztmodern esztétikai gondolkodás elemeit említi. Abból baj nem lehet.

⁶⁹⁹ Lásd Giordano Brunotól a 20. század filozófus mártírjai az áldozatok sorát.

⁷⁰⁰ V. ö. Henri Bergson: *Tartam és egyvidejűség*. Pantheon, Budapest, 1923. Henri Bergson: *Teremtő fejlődés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. Henri Bergson: *Idő és szabadság*. Universum, Szeged, 1990.

Kidobjuk-e a valós történelmet az ablakon, amely feltárul a tudomány és a technika eszközeivel?

Bár azóta sem dőlt el, hogy a „posztmodern állapot” uralkodik-e még rajtunk, vagy már a „kognitív tudomány univerzális intelligenciája” lépett a helyére a „mérvadó körök” megnyilatkozásában (kinyilatkoztatásában), ugyanakkor a történelmi léptékkal mért, helyzetünket meghatározó tényezőket egyre alaposabb vizsgálatnak vethetjük alá. És itt nem csupán a filozófiai gondolkodás szabadságából fakadó kielégítő magyarázó elvekre gondolok, hanem bizonyos olyan történelmi tényekre, eseményekre és összefüggésekre, amelyeket évszázadok óta ugyanúgy, ugyanolyannak tudtunk, de mostanában alapvetően megváltoznak. Beteljesítve az írói képzelőerő jövőlátását, hogy „a világegyetemben semmi nem vész el, a kimondott szó, a gondolat, a mozdulat és a személy visszaidézhető, és pontosan úgy, ahogy történt, felidézhető. Eddig a történettudomány papírdokumentumok, levéltári anyagok, visszaemlékezések feldolgozására, egy-egy nagy elmében való újraképzésére volt utalva, és az írók ezek alapján alkották meg hatalmas történelmi regényeiket. Ez megmarad ezután is, mert erre is csak az ember képes. Ebből lesz a kollektív emlékezet, a nemzeti és az egyetemes, és ezt próbálja rendszerezni a történelemfilozófia. Most léptünk egyet. Talán előre. Bizonyos helyeken, bizonyos nyelveken, bizonyos épületekhez, helyekhez kötötten százszázalékos pontossággal vissza tudjuk idézni a fontos eseményeket úgy, ahogy történtek. Ezzel leleplezzük és kizárjuk a történelemhamisítást, amely megmérgezi és eltorzítja a jelent. És ott, ahol a történettudomány eltévedt, vagy a hatalom hamisításra kényszerítette, avagy egyszerűen az új nemzedékek fellépésével szükségszerűen megtörtént a történelemhamisítás, vissza tudjuk idézni az eredeti állapotot.”⁷⁰¹ De nem a váteszi időgép segítségével, hanem ténylegesen az emberi tudásnövekedés révén. És hogy miért? Mi szükség van az eddig hitt múltfolyam pontosítására? Azért, mert állítható, hogy a hamis múlt következménye két, a mai világrendszerben megoldhatatlan kilátástalanságunk: a javak, és azáltal az ismeretek eloszlásának aránytalansága. És az új felfogás elterjesztésének már nincs akadálya, annak lassan annyi eszköze lesz, amennyi ember él a földön.

Mármost a történelem valóságos menete korántsem olyan volt, különösen jellegében nem, mint amilyenek ma a történetfilozófia uralkodó irányzata beállítja. Hogy az ember eleinte primitív volt és manapság felért a csúcra. És a posztmodernizmus következtlen, ha a visszamezőleges kritikai szemléletet nem gyakorolja a történetírás vonatkozásában. Csak a fennállót, a jelent elemzi, ítéli meg vagy el, s ebből következtet a jövőre. Azt is lehet mondani, hogy a jelen káoszt kimutatva sem talál, mert nem keres, történelmi okot a múltból ennek magyarázatára, pedig éppen elég ok ismert már. Sőt, a múlt mégoly érdemdús, áldásos eszmei hagyatékát is elveti, a jelen vélt káros ideológiamentességének biztosítékaként. Amivel csak a káosz jelen jövőre kiterjesztését idézheti elő, megoldást nem. Ezért kell ezen átlépve a valós történelem és magyarázata felé fordulnunk, levonva tanulságait.

A valósághoz közelítő múltfeltárás első feltétele, területe a régmúlt időrendjének pontosítása, abszolút időrenddé tévése, hogy ne kelljen például az „Ádámi időszámítást”, azaz „a Teremtés óta eltelt időt” használva a sok hiányos, téves adat következményét tovább elviselni. De ugyanígy illene tisztázni, hogy a diocletianusi időszámításnak a krisztusitól eltérő 300 évet hol nem érvényesítették, és esetleg hol duplán, mert ezzel is keményen mozgathatták az eseményeket az időskálán.⁷⁰² Ezért foglalkozom a korszerű kormeghatározó eszközök által létrejövő lényegi haladással az időrend és a korai emberi történet kapcsolatában. Hogy lássuk: van eszköz

⁷⁰¹ Csurka István: *A hatodik koporsó*. Dráma. <http://sofar.hu/files/hatodikkoporso.pdf>.

⁷⁰² Ez pedig magyarázatot ad az egyéb, szerintem nem helytálló megoldásokra. V. ö. Heribert Illig: *A kitalált középkor. A történelem legnagyobb időhamisítása*. Allprint Kiadó, Budapest, 2002. Hunnivári Zoltán: *Hungár naptár*. Budapest, 2002. Heribert Illig, Klaus Weissgerber: *Magyarok a kitalált középkorban. Újraírt történelem*. Allprint Kiadó, Budapest, 2003. Darai Lajos: *Legjobb lenne...* Heribert Illig és Tóth Gyula "kitalált középkor" elméletéhez. *Szilaj Csikó*. 2013.02.27. <http://www.szilajcsiko.hu/legjobb-lenne>.

a kezünkben a változtatásra. Mert a jelenben élő ember ősei után nyomoz, hogy meghatározza önmagát, de a történeti, régészeti témák bemutatása szilárd időrendet kíván, amihez az események köthetők. És egyetlen igaz történetünket nehezen lehet feltárni az ismert okok miatt: a 8000 éves emberi leletekből a szabad ég alatt semmi nem marad, még a kövekből és fémekből sem, hanem csak valamilyen szerencsés körülmény folytán, föld alatt elzárva stb maradnak kutatásra használható tárgyak, ezért olyan ritkák az annál korábbi leletek. Az adatok ritkasága a múltban visszafelé haladva az érvényes tény, amin a hosszú időre kiterjedő adatok gyűjtése, a változási irányok megfejtése segíthet. Erre új mérési technikák, módszerek és eljárások, értékelési szempontok és lehetőségek jelentek meg, aminek eredményeként az eddig ismert események egy része közelebb, más része távolabb kerül, és időbeli helyzetük magabiztosabban megragadható. Ennek jelentősége az, hogy bizonyos eddig elérhetetlenül távolinak látszó folyamatok elég elérhető közelségbe kerülnek, és a jelentéktelenül közelinek látszó összefüggések igen jelentőségteljes távolságba jutnak. És a valós régi természeti állapotok, megtörtént események megismerésével egyszerűsödik a történeti kép, mivel az igazság mindig a legegyszerűbb.

Korszerű időmeghatározó eljárások és a jégkorszakok időrendje

A régészeti leletek, események pontos idő- vagy kormeghatározását manapság abszolút időmeghatározó geofizikai módszerekkel végezhetjük el. A jelenkor időrendjét a szénatomok 14-es izotópja mennyiségének a mérésével az eseményhez, lelethez tartozó szerves anyagok alapján, vagy a termolumineszcencia módszerrel a régészeti rétegben föllelhető szilikátos anyagok segítségével tudjuk meghatározni akár 100 évezredes távolságot áthidalva.⁷⁰³ Korábbi időpontok pedig a Föld abszolút hőmérsékletének mérésével kalibrálható jégkorszaki időrendekkel állapíthatók meg. Továbbá izotópos módszerekkel, melyek közül a legismertebb az urán/tórium (U/Th) módszer, másik a kálium/argon (K/Ar) és a cézium/jód (Cs/J).⁷⁰⁴ Az U/Th módszer által mért anyagok kizárólagos idejét határozható meg, a K/Ar és a Cs/J módszerrel pedig agyagásványok képződési idejét becsülhetjük meg. Ezzel a módszerrel az 50 évezredtől a 2-3 millió évig terjedő periódusok datálhatók megfelelő biztonsággal.

A régészeti abszolút idő meghatározási módszerei között igen jelentős a jégkorszakok idejéhez kötött, amivel az emberi fejlődés időszakában négy nagyobb jégkorszaki periódust különböztetnek meg, s ezeken belül is vannak alperiódusok.⁷⁰⁵ A legrégebbi a Günz periódus (Günz a gleccser-név), amely a hagyományos szemlélet szerint 660-500 ezer évvel ezelőtti kort jelent.⁷⁰⁶ Ezt követte mintegy 60 ezer éves, a két jégkorszak közötti (interglaciáris) meleg szakasz, majd a mindelő jégkorszak. Ennek két hideg minimuma volt: 476 és 435 ezer évvel ezelőtt,

⁷⁰³ E radiokarbon módszer igazolására végeztek számos kalibráló mérést. A kalibrálásra legjobbak az ún. faévgyűrűs (dendrokronológia) adatok. 1978-ban a kalibráció a JE 7500-ig volt kész. Ekkor a radiokarbon és az abszolút kor között már több mint egy évezredes volt a különbség, azaz 6200 évesnek mért anyag 7500 évvel a jelen előtt képződött. A módszert és az ennek bevezetésével bekövetkező időrendi problémákat fejtegeti Colin Renfrew: *Before Civilization. The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*. Jonathane Cape, London, 1978. (*A civilizáció előtt. A radiokarbon-forradalom és Európa őstörténete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.)

⁷⁰⁴ Mindezeknél az időtartományt a felezési idők korlátozzák. Általában a felezési idő negyedétől annak 8-16-szorosaig lehet a módszert viszonylagos biztonsággal használni. Lásd Fleming, Stuart: *Dating in Archaeology. A guide to Scientific Techniques*. Dent, London, 1976. pp. 104-109.

⁷⁰⁵ A jégkorszakok okára a ma leginkább elfogadott elmélet az, hogy a föld tengelyének rotációs mozgása a föld északi területeit érő napsugárzás mennyiségét szabályosan megváltoztatja – kombinálódva a tengely billegésével és a Föld pálya excentricitásának pulzáló változásával. Ez a Milankovic–Bacsák elmélet. (Lásd László Gyula: *Vértesszőlőstől pusztaszerig*. Gondolat, Budapest, 1974. p. 39.) A három – 23 ezer, 41 ezer és 100 ezer éves – periódus kombinációja adja a jégkorszakok kialakulásért felelős sugárscsökkenést, következképpen pedig a klíma lehülését. (Gamble, Clive: *Time Walkers*. Penguin Books, London, 1993. p. 42.) E lehülés azután egyéb változásokkal jár, pl. a víz az óceánokból lerakódik a sarki jégsapkákra, a levegő nedvességtartalma csökken, kiszáradás jön, elsivatagosodás stb.

⁷⁰⁶ Lásd Zeuner, Frederick E.: *Dating the past. Introduction to geochronology*. Methuen, London, 1946.

és az e közé eső meleg szakaszt nevezik interstadiálisnak. A következő, a riss jégkorszak szintén két hideg hullámmal rendelkezett (230 és 187 ezer évvel ezelőtt), majd ismét 60 ezer éves meleg szakasz következett. Ennek volt egy kifejezetten meleg csúcsa, ami talán 10 évezredig tartott és e meleg csúcstól mintegy 128 évezreddel ezelőttre teszi a geofizika.⁷⁰⁷ Az utolsó, a würm jégkorszakot egyesek két, mások három lehülési szakaszra osztják. Az első lehülés 115 ezer évvel ezelőtt, melegnek számító hőmérséklettel tetőzött, – innen ered, hogy sokan nem is tekintik hideg szakasznak – majd még két fokozottabb mértékű lehülés volt, 79 ezer és 22 ezer évvel ezelőtti tetőzéssel. Az utolsó lassan, folyamatosan alakult ki az azt megelőző szakaszból (az interstadiális periódus nem jelentett valódi fölmelegedést) és ez jelentette a legnagyobb mértékű lehülést. Ebből következett azután a hirtelen fölmelegedés mintegy 14-15 évezreddel ezelőtt és ezt a fölmelegedést számítják a geológiai jelenkor (holocén) kezdetének. Mindezek általában Észak-Európára értendők, de hasonló periódusok másutt is előfordulnak (pl. Észak-Amerikában), ám ott azoknak más neveket adtak. A különböző klímájú időszakokra egy-egy növénytársulás, állatfaj jelenléte jellemző, ezért a rétegekből származó pollen és csontmaradványok elemzésével a réteg képződésekor fennálló klíma megadható, minthogy bizonyos állatok jelenléte nem csak a hőmérsékletet jelzi, hanem kihalásukkal azt is, hogy mi lehetett az a legkésőbbi kor, amikor az illető réteg képződött. Egy európai vadszamar faj jelenléte pl. egyértelműen jelzi, hogy a réteg nem lehet fiatalabb a würm első lehülésénél, ugyanis ez a faj akkor kihalt.

A jégkorszakok e számadatai Frederick E. Zeuner és László Gyula könyvéből valók, de a pontos határoló időpontokat illetően sok a vita. Vannak, akik korábbi, mások későbbi időpontokat adnak meg, pl. a würm kezdetére az Encyclopaedia Britannica 100 ezer, Gábori Miklós 40 ezer,⁷⁰⁸ Gáboriné Csánk Vera 50 ezer évet ad meg,⁷⁰⁹ ami akkor Gábori szerint a radiokarbon módszer alapján általánosan elfogadott volt.⁷¹⁰ Cherdintsev és Kazachevski a würm I. periódusból származó tatai édesvízi mészkő korára 95 ezer évet ad meg U/Th módszeres elemzés alapján.⁷¹¹ További gondok is jelentkeznek, amik következtében nem az abszolút idő, hanem csak az egyes korszakok egymásutánisága és viszonylagos hosszúsága adható meg jól az üledékek alapján, a pontos évszámok azonban nem. Ugyanis a száraz (hideg) időszakokban Eurázsia területén a szelek mésztartalmú port hordtak és raktak le. Ebből keletkezett a lösz. A meleg szakaszokban ezek felszíne átalakult, humusz került bele, fű telepedett rá, annak gyökérsatornája is átalakította a réteget, és ezzel máris jelzi a réteg a megváltozott klímát. Az egyes rétegek vastagsága Eurázsia, Amerika, ill. Afrika különböző részein más és más. Ezért, ha a geológiai időket különböző helyek leleteinek összehasonlítására akarjuk felhasználni, abszolút meghatározásra is szükségünk van, amit tehát az izotópos és a (kalibrált) radiokarbonos módszer tett lehetővé. Radiokarbon módszerrel kapott abszolút idő adatok a würm utolsó hidegperiódusában még reálisak. A würm első lehülését megelőző időpontok radiokarbonos módszerrel már elvileg sem meghatározhatók, de a módszer bizonytalansága a würm utolsó, lehülő periódusában is már meglehetősen nagy. Itt már a kőzet C atomjainak a zavaró hatása is sokkal nagyobb, mert nedves periódusban, meszes talajon a szerves anyag kora látszólag már több évezreddel

⁷⁰⁷ Lásd Gamble (1998), Clive: The Palaeolithic Europe, 700,00-40,00 Years Before the Present. In: *Prehistoric Europe*, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford, 1998. pp. 17-18. Gamble, 1993. p. 43. Zeuner, 1946, p. 145. Winograd, Isaac J., Barney J. Szabo, Tyler B. Coplen & Alan C. Riggs: A 250,000 Year Climatic Record from Great Basin Vein Calcite: Implications for Milankovitch Theory. *Science*, **242**, 1988. pp. 1275-1280. Lorius, C., J. Jouzel, C. Ritz, L. Merlivat, N. I. Barkov, Y. S. Korotkevich & V. M. Kotlyakov: A 150,00-year climatic record from Antarctic ice. *Nature*, **316**, #6029, 1985. pp. 591-596. és összefoglalóan idézi az Encyclopaedia Britannica.

⁷⁰⁸ Gábori Miklós: *Ala Tau – Ararát. Régészeti utazások*. Gondolat, Budapest, 1974. pp. 68, 272.

⁷⁰⁹ Gáboriné Csánk Vera: *Az őszember Magyarországon*. Gondolat, Budapest, 1980. p. 10.

⁷¹⁰ V. ö. Oakley, Kenneth: *Frameworks for Dating Fossil Man*. Weidenfeld and Nicholson, London, 1966. pp. 21, 3. ábra: az abszolút éveket radiokarbon módszerrel meghatározva sokkal rövidebb időket kaptak a valóságosnál.

⁷¹¹ Cherdintsev, V. V. & I.V. Kazachevski: Absolute Date of the Travertine Samples. In: *Vértesszőlős: Site, Man and Culture*. Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos. Akadémia Kiadó, Budapest, 1990. p. 547.

idősebb is lehet a valódi koránál, de a fiatalabb szennyező anyagok zavaró hatása még jelentősebb.

A jégkorszakok számos egyéb formában is nyomot hagytak a Föld geológiai jelenségein, amilyen pl. a sarkok környéki jégtáblák, ahol a téli vagy a jégkorszaki lehüléskor a tengervíz kicsapódik jégformában, és ekkor az oxigén izotópjai⁷¹² nem egyforma arányban jelennek meg a jégben, mivel ilyenkor kisebb atomsúlyú oxigén távozik a tengerből nagyobb arányban.⁷¹³ A jégszelvényben a jégvastagság függvényében megrajzolt izotóparány (viszony) jól jelzi a kicsapódáskor az eljegesedés mértékét, azaz a föld globális hőmérsékletét.⁷¹⁴ Minthogy az oxigén kicsapódáskor a két izotóp aránya kisebb-nagyobb késéssel és ingadozással mindig az aktuális tengervízben lévő arányt követi, a jégrétegekben lévő víz oxigén izotóp arányát meghatározva megkaphatjuk az adott időszakban a tengervíz viszonylagos mennyiségét, azaz a föld globális hőmérsékletére következtethetünk. Az oxigén izotóparány eltolódása azonban nemcsak a jégben hagy nyomot, hanem minden olyan kicsapódásnál, ahol a víznek bármiféle közvetítő szerepe van. Így pl. barlangi cseppkövek növekedése során kicsapódó mész, tengerfenékre leülepedő mésziszap, a korallokba beépülő mész, mind jelzi az arányeltolódásokat az oxigén izotópokban. A cseppkövekben lerakódó mész összetétele – így a színe is – a csepegés intenzitásától, a felszín növényekkel való borítottságától, következésképpen a felszíni klímától függ. Ezért a fákhhoz hasonlóan évgűrűformát is mutathatnak, így az évek, évezredek visszaszámolhatók.

A mélytengeri üledékek rétegei is tartalmazzák a korszakot jellemző anyagot, ezért ott is kimutatható az ülepedés korára jellemző izotóp összetétel. A meszes rétegek korát, pl. U/Th módszerrel, meg lehet határozni, ezért abszolút évekre is kalibrálni. Winograd és társai munkájában⁷¹⁵ az így megrajzolt ún. izotóp-arány, azaz következésképpen hőmérsékleti görbéken a felszíni rétegekben kimutatott jégkorszakok, immár évekkel is jellemezhetők. Természetesen ezeknek is van bizonytalansága, merthogy pl. az évente kicsapódó jég, ill. mészkő mennyisége sem föltétlenül azonos minden évben, minden korban, mégis vannak abszolút évszámok, amikkel ezek összevethetők. Ilyen évszámok a rétegek abszolút korai, vagy ilyen határévszám pl. a Föld mágneses pólusának legutóbbi átfordulása, amit mintegy 720 évezreddel ezelőttre tesznek (Brunhes, ill. Matuyama korszak).⁷¹⁶

A több munkából származó, összevont adatszoportot bemutató ábrán⁷¹⁷ az utolsó jégkorszakokhoz nagy valószínűséggel tartozó abszolút időpontok leolvashatók. Az ábra a mindkét lehülését követő időszakokat fogja át. A különböző forrásokból merített és oxigén izotópok alapján becsült viszonylagos környezeti hőmérsékletet szemlélteti a jelen előtti évezredek függvényében ábrázolva. Ezek szerint a würm utolsó, s leghidegebb tetőzése a jelen előtt 20-22 évezred körül volt, ezt megelőző hideg tetőzés JE 60 évezred, majd az első, gyenge lehülési szakasz a JE 110 évezred környékére tehető. A jelenkorban két lehülési szakasz (az idősebb és az ifjabb dryas) csak a déli sarki mintákon látható (1. ábra):

⁷¹² ¹⁶O és ¹⁸O, mind a kettő stabil.

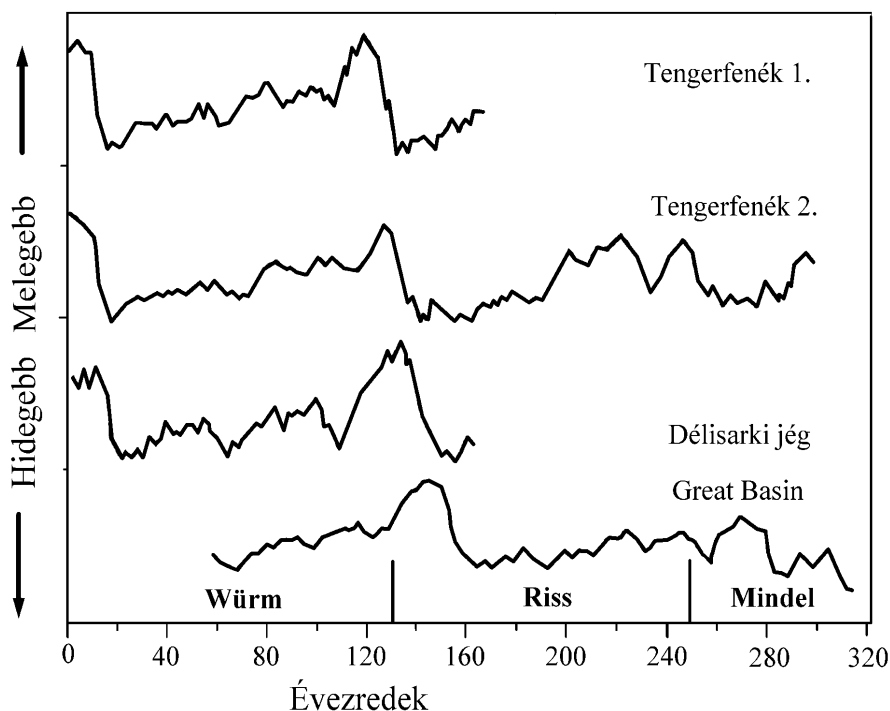
⁷¹³ Ezzel a maradék vízben az ¹⁸O feldúsul az ¹⁶O rovására.

⁷¹⁴ Jégkorszakokban a nyári fölmelegedés ugyanis nem jelenti a télen lecsapódott jég teljes mennyisége megolvadását, így a sarkok környékén a jégtáblák elkezdnek hízni és egyre nagyobb területet fednek be. Következésképpen a tengerek szintje csökken és vizük feldúsul az oxigén 18-as atomsúlyú izotópjában.

⁷¹⁵ Winograd, 1988, p. 1276

⁷¹⁶ Schwarz, H. P. & A. G. Latham: Absolute Age Determination of Travertines from Vértesszőlős. In: *Vértesszőlős: Site, Man and Culture*. Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos, Akadémia Kiadó, Budapest, 1990. p. 554, Gamble, 1998, p. 17, de Gamble, 1993, p. 43. szerint még 736 évezreddel ezelőtt volt.

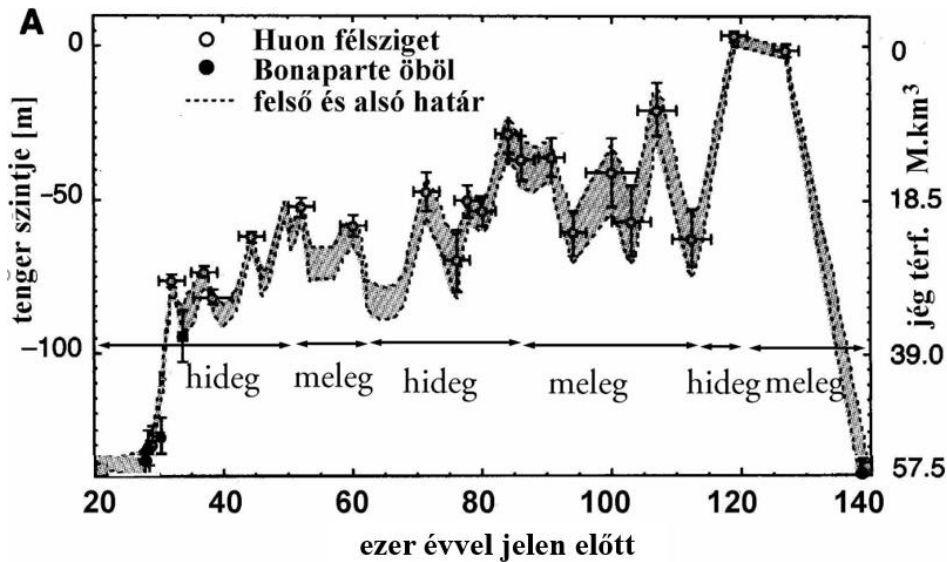
⁷¹⁷ Az ábra megjelenése: Cser Ferenc: *Gyökerek. Tőprengések a magyar nép és nyelv Kárpát-medencei származásáról*. Melbourne, 2000. p. 224. <https://docplayer.hu/3719758-Gyokerek-toprengesek-a-magyar-nyelv-es-nep-karpatmedencei-cser-ferenc.html>. (Angolul: Roots of the Hungarian Origin. Contemplation on the Carpathian Origin of the Hungarian Language and People. 2006. <https://nemzeti.net/contents/library/01-ROOT-SOFT.pdf>.)

1. ábra. A föld globális hőmérséklete és a jégkorszakok időrendje. A Föld hőmérsékletjelzői (déli sarki jég, óceánfenéki és talajvízi mészkőlerakódások oxigén izotóp aránya alapján) és a jégkorszakok a jelen előtti évezredek függvényében

Az 1. ábrán a Föld négy helyén oxigén izotópokból számított globális hőmérsékletet kifejező adatsort láthatunk az adatokhoz tartozó abszolút idő függvényében. A négy adatból három kicsapott mészkőből, a negyedik a Déli-sark jéggrétegeinek elemzéséből származik. Három adatsor a riss végétől indul, a negyedik belenyúlik a mindelbe. Ez utóbbival több mint 300 évezredet ölel át. Az adatsorból jól látszik, hogy a würmöt megelőző meleg időszak 120-125 évezrede volt és nem 50-60 évezrede, ahogy sok régész még ma is véli. Az is látszik, hogy a würm az erős fölmelegedést követően hamarosan hirtelen lehűlt, majd egy kisebb lehűlésekkel tarkított szakaszban folyamatosan hűlt a közbenső hideg maximumig (würm első fázisa), majd egy viszonylag mély hideg csúcsot követően ismét fölmelegedett és aztán lassan tovább hűlt, míg nem kb. 30 évezrede hirtelen mélyen lehűlt. Ebből a szakaszból mintegy az ezelőtt 22 évezredet követően hirtelen fölmelegedett. A maihoz hasonló hőmérsékletet kb. 10-14 évezrede érte el, de ezt követően voltak még lehűlései és fölmelegedései. Ezeket majd további ábrákból ismerhetjük fel, határozhatjuk meg.

Innét tehát a (svájci gleccserekről nevezett) utolsó jégkorszakokhoz tartozó abszolút időpontok nagy valószínűséggel leolvashatók a különböző forrásokból merített, és az oxigén izotópok alapján becsült viszonylagos környezeti hőmérsékletet alapján. Az 1. ábra a mindel két lehűlését, a riss és a würm időszakát fogja át. A két tengerfenékről s a Déli-sarkról vett minták idő- s hőmérsékleti rendje jól egyezik egymással – de az Egyesült Államokbeli Great Basin mészkő kiválásainak mintái fokozatos időelcsúszást mutatnak, ami viszont lényegi befolyással nem bír a geofizikai időrend abszolút számaira. Így az emberi fejlődési események ez időszaka, a würmnek az abszolút kormeghatározási eredmények alapján rögzíthető időpontjai. Az utolsó fölmelegedés 15 ezer éve, az utolsó eljegesedés tetőzési időpontja 20-25 ezer éve, az utolsó előtti eljegesedés tetőzése 65-70 ezer éve volt, a würmöt megelőző utolsó interglaciáris tetőzése 120-125 éve; és a würm első lehűlése 115 ezer évvel ezelőtt okozott kisebb hidegtetőzést; amittől 70 ezer évvel ezelőttig interstadiális jellegű, de az utolsó interstadiálisnál melegebb éghajlat uralkodhatott, ám az 1. ábra szerint a holocén sem volt egységes éghajlatú.

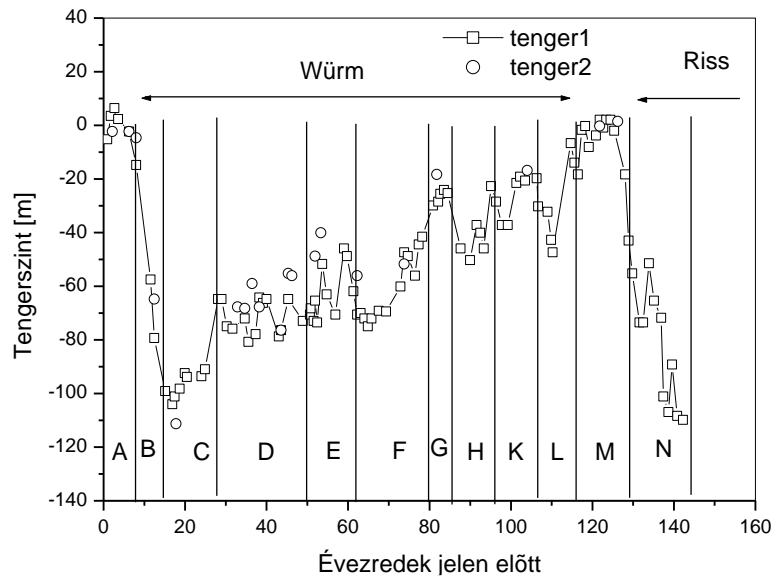

2. ábra. A würm jégkorszaki tengerszint s a Déli-sarki jég mennyisége évezred-függvényben⁷¹⁸

A 2. ábra a Föld globális hőmérsékletét jelző tengerszint magasságokat és az azzal párhuzamos Déli-sarki jégmennyiséget ábrázolja abszolút idő-függvényében. Lehűléskor a sarkokra csapódó jég mennyisége növekszik, a világóceánokban lévő vízmennyiség rovására, így azok szintje csökken. Ezek a szintek a világ több pontján is meghatározhatók, a szinthez tartozó abszolút idővel egyetemben. Az adatok a würm fölmelegedéséig követhetők. A Föld hőmérséklet jelzőit kifejező vízszintek változása a würm szakaszait jobban és jobb felbontással rajzolja ki. Ezek szerint a riss fölmelegedését jelentő meleg szakaszt követően három hideg és két közbenső fölmelegedő, meleg szakaszra bomlik az időszak. Jól látszik az interglaciális közvetlenül követő mély lehűlés – amely pl. a Kárpát-medencében nem érződik – 115 évezreddel a jelen előtt. A würm ezt követő lassan lehülő szakasza 70 évezreddel ezelőtt hirtelen fokozódott, majd 65 évezrede volt ennek a szakasznak a legmélyebb lehülése. Ezt követte az interstadiális, majd 50 évezreddől fokozott lehülés, amely 30 évezreddel ezelőtt hirtelen mélyült, hogy a würm leghidegebb szakasza bekövetkezzék. A következő, 3. ábrán, két tengeren mért vizsgálat ugyanezt tükrözi a würm jégkorszak részletesebb időrendjéről a tengerszintek elemzése alapján.

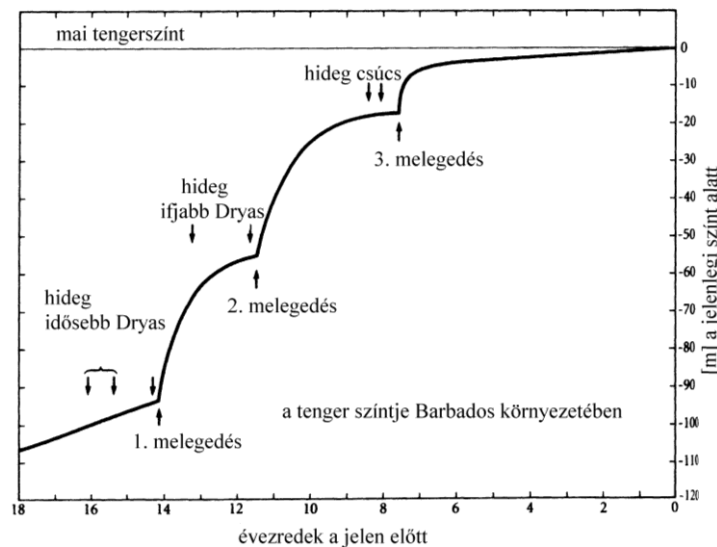
Itt a würm jégkorszak finomabban szakaszolt és a würm fölmelegedési szakasza is feltüntetett. A hirtelen tengerszint csökkenések erős lehűlést jelentenek, a vízszintemelkedések már meleg klímát. A változás meredeksége arányos a globális hőmérséklettel, nem pedig a vízszint abszolút mértéke. Nem szabad elfelejteni, hogy a vízszintváltozást a tengerekből a sarkokra lecsapódó jég mennyisége okozza, ezért annak sebessége utal a globális hőmérsékletre. A vízszintek oszcillációja a rövid idejű fölmelegedéseket és lehüléseket jelzi. Ezeket a szárazföldön lerakódott löszből nem lehet meghatározni, a lösz lerakódás a hidegebb idő miatt bekövetkező klímaváltozásból a csapadékhiányt jelzi.

⁷¹⁸ Az ábrát lásd: Cser Ferenc, Darai Lajos: *Kárpát-medencei magyar ősiség*. Hun Idea, p. 22.

3. ábra. Tengerszint Ausztrália partjainál. A: jelenkor, B: fölmelegedés, C: hideg csúcs, D: 3. leülő szakasz, E: interstadiális, F: közbenső hideg mélypont, G-L: 2. lehűlő szakasz, L: első hideg mélypont, M: interglaciális, N: a riss felmelegedő szakasza.⁷¹⁹

Majd a következő, 4. ábrán a fölmelegedő időszakot követő szakaszban Barbados mellett észlelt tengerszint-változás ábrázolt az abszolút idő függvényében. Fontos, mert az ábrán jól láthatók a würm végső fölmelegedését követő visszahúlési szakaszok, amikor a globális hőmérséklet csupán oly mértékben hűlt le, hogy a jég mennyisége a sarkokon számottevően nem nőtt ugyan, de az olvadás megszűnt, s az újra fölmelegedés hirtelen vízszintnövelő hatása jól látszik. A legutolsó fölmelegedéskor az alacsonyabban fekvő tengerparti sávok, ahol emberek élhettek ebben az időszakban, hirtelen víz alá kerültek, aminek a tapasztalata számos népnél felmerült özönvíz legenda létét magyarázza.

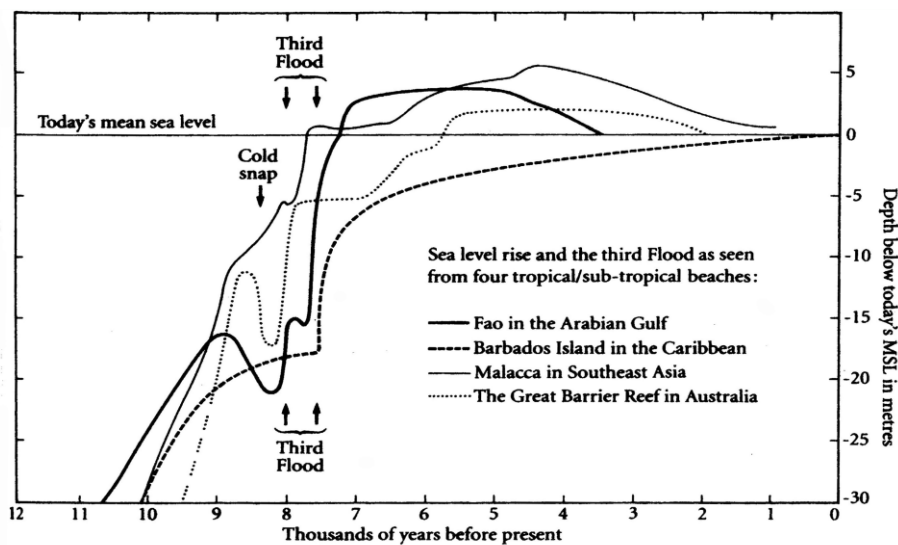

4. ábra. A würm végének időrendje a barbadosi tengerszint elemzése alapján⁷²⁰

⁷¹⁹ Készítette Cser Ferenc Flood, Josephine: *Archeology of Dreamtime. A Story of Prehistoric Australia and Its People*. Angus & Robertson, Sidney, 1994. adatai alapján. Lásd Cser Ferenc, Darai Lajos: *Európa mi vagyunk. Európa történeti kapcsolai a sejti átörökítő jelzőkhöz és a Kárpát-medencei magyar népi, nyelvi és műveltségi folytonossághoz*. Frig Kiadó, Pilisszentiván, 2007-2008. II. kötet p. 25.

⁷²⁰ Készítette Oppenheimer, Stephen: *Eden is the East. The Drowned Continent of Southeast Asia*. Phoenix, London, 1999. alapján. Lásd Cser, Darai, 2007-2008. II. kötet, p.65.

A következő, 5. ábra ugyancsak a würm legutolsó fölmelegedő szakaszában észlelt tengerszinteket ábrázolja. Látható, hogy a világ különböző pontjain a tengerszintek nem egyformán változtak, több helyen a mai szintet meghaladó vízszintek jelentek meg, ugyanis nem csak az abszolút vízszint változott, hanem a földkéreg terhelésének megváltozása miatt az is rugalmasan deformálódott, besüllyedt, kiemelkedett, míg nem kb. 2-3 évezrede elérte a mai egyensúlyi alakját. Figyelmet érdemel az ábrán az Arab-öböl vízszintjének a változása. A mai szintet 5 méterrel meghaladó vízszint okozhatta Uruk városának időszakos víz alá merülését, a helyi özönvizet. A würm utolsó fölmelegedése tehát kb. 7,5 évezrede történt meg. Ezt követően a Föld globális hőmérséklete nagyjából a mainak felel meg. Az öregebb dryas fölmelegedése a jelen előtt 14, az ifjabb dryas fölmelegedése 11,5 évezrede történt. Vizsgálódásaink során tehát ezen adatokat kellene használnunk, amíg nem jönnek még pontosabbak.

5. ábra. A tengerszint alakulása a würm végétől napjainkig a világoceán több helyén⁷²¹

Idő (év)	Jégkorszak
2.000.000	dunai I-II.
1.600-660.000	bieber
660.000-500.000	günz
550.000	hidegcsúcs
500.000-440.000	meleg szakasz (interglaciáris)
330.000-250.000	mindel (korábbi 750.000-450.000)
270.000	hidegcsúcs
250.000-130.000	riss (korábbi 375.000-275.000)
230.000 és 187.000	hidegcsúcs
128.000-118.000	nagyon meleg szakasz (int.gl.)
115.000-18.000	würm
79.000, 65000	hidegcsúcs
75.000-65.000	meleg szakasz (interstadiális)
22.000; 14000 és 11500	hidegcsúcs, id. és ifj. dryas

6. ábra. A jégkorszakok időrendjét összefoglaló táblázat

⁷²¹ Oppenheimer, 1999, p. 37. alapján. Lásd Cser Ferenc, Darai Lajos: *Kárpát-medence, vagy Szkítia?* Frig Kiadó, Pilisszentiván, 2008a. p. 23.

Régészeti műveltségek időrendje és a genetika kapcsolata

Érdeemes áttekintenünk a régészeti rétegek abszolútidő meghatározását is, különösen mivel az Y-kromoszóma kutatás elegendő mutációs szintet állapított meg a helyre nem álló szakaszon, hogy hozzácsatolhassuk azokat a földrajzilag megállapított régészeti műveltségi helyzethez. Ezáltal pedig igen mélyről, messziről indíthatjuk emberi történelmünket, hiszen e mutáció-sorozat létrejötte csak így volt lehetséges.⁷²² Azaz a genetikai párhuzamok megfelelően elkülönítik a régészeti műveltségeket és e műveltségek létezési körülményei bizonyítják eme mutációk régiségét. Az 1,6 millió éves kaukázusi Homo ergastrasnak vannak afrikai leszármazási kapcsolatai az M168 jelű mutációs-szinten, és a modern ember európai elterjedése félmillió éve kezdődött. Ezért a Homo erectus és a Homo sapiens neanderthalis műveltség Európában a modern embert jelenti. Előbbi a több százezer éves múltat, utóbbi pedig a másfélszázévezrest testesítette meg. Nem találnak neandervölgyi leszármazókat, mert ők a szaporább déli emberrel keveredve kiavultak, nincs már közvetlen utódjuk, műveltségi folytonosságuk viszont töretlen. A műveltség kiterjedés hatékonyság növekedéssel az, hogy az „előemberi” acheuli műveltséget a hegylábi moustieri, majd a dombvidéki aurignaci követte, és végül a síkvidéki gravetti is megjelent. A lehüléssel járó szárazság mozdította el az érintett európai embercsoportokat: délről északra a würm felmelegedése elején, és északról délebbi és nyugati területekre sokkal később, a harciasság megjelenésével, és az úgynevezett népvándorlás elején. Ennek jelentősége az, hogy a legkorábbi alkalommal északra kényszerült, déli éghajlati viszonyokhoz alkalmazkodott embertípus keveredett a mérsékelt égövi emberrel, és a kettő egyesítésének társadalmi kihatása az együttműködés lett. És a keveredés embertani következménye, eredménye a cromagnon A és cromagnon B embertípus létrejötte, valamint az északi népeké és a mongolidoké. Míg a későbbi, északról délebbre húzódó ember esetében negatív eredményként az elnyomó gyakorlat jelent meg.

A jégkorszaki és egyéb éghajlati, időjárás és földrajzi hatások az emberi műveltségek alakulására igen nagy különbségeket okozóan veendő figyelembe. Ennek a jelentősége az, hogy a különböző jellegű műveltségek egymásutánját nem új embertípus megjelenése okozta, hanem ugyanazon embernek új életterületen történt sikeres alkalmazkodása: hegylábi műveltség a moustieri (Subalyuk, Szeleta I, Érd), dombvidéki az aurignaci műveltség (Istállóskő, Szeleta II), síkvidéki a gravetti műveltség (Bodrogkeresztúr, Árka, Szekszárd stb). Később az időjárás eredetű munkamegosztási kényszer és a katasztrofális éghajlati–földrajzi hatások érvényesülése együttesen okozott műveltségi torzulásként elnyomó társadalmi gyakorlatot. Azaz az alárendelés szükségszerű megjelenésének természetföldrajzi okai vannak. Ha az éves csapadék keve-

⁷²² Cser Ferencsel együtt folytatott kutatásainkból kiderült, hogy némely genetikai szakirodalomban felkapott 10 ezer éves átlagos mutációs ráta hamis, a csoportmutáció 100 ezer évre mutathat valódi átlagot. Ez éppen megfelelne a kaukázusi élet óta kialakult öt Y-kromoszóma mutációnak a helyre nem álló szakaszon (M89, M9, M45, M173, M17), de nem ezért gondoltuk, hogy a modern ember legalább félmillió éves. Hanem az mtDNS állapota miatt. Ez a kör alakú molekula 16569 bázispárt tartalmaz, amelyek 37 gént jelentenek, azaz meghatároznak 13 fehérjét, 22 transfer-RNSt és 2 riboszóma-RNSt. De van egy szakasz, amely nem kódol semmit, amelyet kontroll szakasznak neveznek a kutatók, és ezt a szakaszt használják a genetikai származás vizsgálatához. Úgy tartják, hogy a szaporodáskor minden 1000 millió bázisra jut egy mutáció, és az mtDNS kontroll szakaszán az emberi nemnél átlag legalább 10 évezred telik el, amíg egy mutáció rögződik – ama feltevés alapján, hogy az ember a csimpánztól 5 millió éve vált el és az azóta bekövetkezett mutációk számával elosztják az elválástól eltelt időt. Gond azonban, hogy ekkor valamennyi bázisnak meg kellett változnia 5 millió év alatt, ami természetesen nem áll fenn. A közel 500 bázispár szám a kontroll szakaszon nem engedi meg az elválás 5 millió éve történtét, ha 10 évezredenként változik meg egy bázis, jóval több idő kell. Más felfogás szerint viszont a DNS bázisainak 2-2,5%-a szenved mutációt egy évmillió alatt. Ha ezt vetítjük az mtDNS 440 bázispárból álló szakaszára, akkor nem 10, hanem 100 évezredenként lép fel egy mutáció. Lásd Cser, Darai, 2007-2008. II. kötet pp. 9-29. V. ö. Sykes, Bryan: *The Seven Daughters of Eve*. Bantón Press, London, 2001. pp. 55, 155-157. Dolan DNA Learning Center: *Mitochondrial Control Region*. <http://www.geneticorigins.org/geneticorigins/mito/mitoframeset.htm>.

sebb, mint 200 mm, sztyepei területek alakulnak ki állattenyésztéssel, ahol a további csapadékhiány élelmiszerhiánnyal jár, ezért területvédelemre rendezkednek be, ami az erő, a korábban a vadállatok ellen használt eszközökből lett fegyver alkalmazását jelenti más csoportok ellen. Mialatt ahol az éves csapadék több mint 200 mm, ott lehetséges a növénytermesztés, élelmiszer többlettel és egyenrangúsággal.

Az alárendelés legkorábbi megjelenése a Fekete-tenger medencéjének végzetes következményű feltöltődését követő időszakban történt. Ez előtt az élelmiszertermelő melegövi ember kis csoportot, családot alkotva élt, nem ismerte az erőszakot, a fegyvert, a háborút. Az elnyomó gyakorlat eltorzult műveltségéből eredésének jelentősége az, hogy a hierarchikus társadalom létrejött, az emberölés és a háború megjelenése nem eleve az emberi természetből fakad (korábban ismeretlen is volt), hanem a nehéz körülményekre adott elégtelen műveltségi válaszként tekinthető. A letelepedett alkotó jellegű emberi társadalmi gyakorlat és a támadó, romboló jellegű és eredményű vezérség, harcias műveltség és hódító társadalmi erő az európai és a világterületen is összeütközött, egymásra hatott és alakította, befolyásolta Európa és a világ sorsát, kettős műveltségű társadalmat létrehozva.

Az európai kurgán és az ázsiai késő jamna eredetű inváziók következményeként mutatható, mutatandó be több, eddig szervesnek, természetesnek hitt változás: emberi elfajulás. Az a műveltség, amely kivonva magát ebből a torzulásból, megőrizte eredetiségét, felértékelődik az emberség és így az emberiség szempontjából: ezért kiemelkedő jelentőségű az őskőkor óta Európában a Kárpát-medencei ember, a bükki műveltség elterjedése, gazdasági és kulturális hatása, különösen a földművelés és a fémművesség terén, valamint az egységes társadalom, az egyenrangú emberi együttműködés gyakorlatának megőrzése részükről. Mert a Kárpát-medence népessége támadóit a korai időkben beolvasztotta. Az itteni, a földművelő állattenyésztésből fakadt termék- és embertöbbleten a támadó alárendelő kísérletek megakadtak, míg másutt a kiemelkedés lett, hogy megváltozott az emberi műveltség jellege. A mellérendelés mellett megjelent az alárendelés, az istenek és királyok jellemezte kettős társadalom, az uralkodók és alávetettek elkülönülése. A Kárpát-medencében tehát a mellérendelés jellemző: nincs társadalmi rétegzettség, a temetőben a sírok egyenrangúak, nincs emberölő fegyver, a szobrok és jelképek arctalanok, nincs embert formáló kerámia. És a hidegövi ember túlélését ez a mellérendelő szemlélete biztosítja: az együttműködés. A Kárpát-medence a támadók megszelídítésével, beolvasztásával sikeresen elkerülte a kurganizáció és indoeuropaizáció máshol romboló hatását. Kettős műveltség csak a hódítás kezdetén, és tripartitum is igen későn alakult ki ezért. Európa többi részén az alárendelés társadalmi rétegzettséget hozott létre, amit a gazdag és szegény ember sírjai mutatnak, emberölő eszközökkel. A fegyverkovács isteni rangba került, az istenek, a papság, a királyok, a katonai értelmiség tiszteletét csillagmítoszi eredetük biztosította, és egyúttal indokolta a földművesek alárendelését.

A sztyeppén kialakult kurgán műveltség pásztor társadalma az emberölő fegyvert istenítve kb. Kr. e. 4500-tól, a lovaglás és a nordikus hitvilág: magasabbrendűségi tudat birtokában hódítva az emberi társadalmat három része tagolta: katonák, papok és szolgák (tripartitum). Európa letelepedett társadalmait előbb fölégetik, a második hullám – Kr. e. 3500 – rájuk telepszik, kettős műveltséggé ötvöződik velük. A letelepedett társadalmak próbáltak elmenekülni a hódítók elől, népességük lecsökkent, az új társadalom harmadik, alantas rétegévé váltak. A Kárpát-medence és környéke löszös, földművelésre alkalmas, dombos területei nem estek a hódítások áldozatául, sokáig megőrizték mellérendelő műveltségüket. Föltehetően, mert fémeket tudtak előállítani, megmunkálni, így isteni tiszteletben részesültek mint kardkovácsok.

7. ábra. A vonaldíszes kerámia elterjedése Európában⁷²³

Ugyanakkor a Kárpát-medencei földművesek európai terjedését mutató vonaldíszes kerámia népe és a kurgán vegyülése miatt az európai népek műveltsége, nyelve átfedéses kereszteződéssel, ismertebb szóval: nyelvkiegyenlítődéssel alakult ki. Ennek során nyomon követhető a nyugatra vándorló-menekülő vonalkerámia népe s az őt üldöző-követő kurgán ötvöződése. A Kárpátoctól északra és nyugatra a nyelvkiegyenlítődés oka, hogy a hódítók lényegében megváltoztatták a társadalmi rendet. Ezért nemcsak egyszerűen hódítókként léptek fel, akik aztán nyelviileg beolvadtak az alattuk lévőkhöz, mint később az 1% elit, hanem itt a létszám arány is nagyobb volt. Fokozatosan haladtak nyugatra, s alakították át a társadalmat, és akik így a legtávolabbi 'menekültek', ők őrizték meg legtöbbet az alapnyelvből, műveltségéből: az írek. A kurgán emberei a sztyeppe állattenyésztői, majd lovasai voltak, eredetileg kaukázusiak, akik az eltávozott M17 helyére léptek a jégkor lehűlő időszakában, és ők az M170 jelű mutáció hordozói. Egy részük ment át a Kárpát-medencén: előbb a Duna-menti, majd a Tisza-vidéki műveltséget is fölégette, de itt csak a sztyeppe jellegű területeken vonultak, a domb- és hegyvidékre nem hatoltak be (nem tudtak volna: a vadállatok elleni építmények miatt), vitték a kifejezett istenhitet és templomkultúrát. Majd a második kurgánvándorlás – amely már a Kárpát-medencét elkerülte – a Duna II. műveltséget alakította át, ötvöződtek vele.⁷²⁴ A kor megfelel az indoeurópai nyelvek kiszakadásának, de nem elágazó önálló csoportokkal, hanem rátelepülő, az ős-

⁷²³ Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Vonald%C3%ADszes_ker%C3%A1mia_kult%C3%BAr%C3%A1ja#/media/F%C3%A1jl:European-middle-neolithic-en.svg

⁷²⁴ A harmadik kurgán invázió (Kr. e. 3000-től) mégis a Kárpát-medencéből indult nyugatra, és még később (Kr. e. 1900-1500) az invázió Ázsia felé fordult.

lakosokkal ötvöződő, nyelvkiegyenlítő megoldással. Ez azonban a bükki-kukutyini műveltségben nem látszik, ott a magyar alapnyelv megmaradt. Az eredeti bükki műveltség alatt itt általában a Szeletát kell érteni, ez később északra átnyúlt Moráviába és délen Erdélybe, s ez volt a kottafejes kerámia műveltsége, illetve népe is. És a genetikai eredmények korrekt időrendi értelmezése után az is feltétlenül megállapítható, hogy a mi letelepedett társadalmunk túlnyomó többsége sosem volt a sztyeppén. Mindennek bizonyítékait több tanulmányban bemutatattuk.⁷²⁵

Szvidéri kultúra – <i>szláv</i> ság.	Germán alföld – <i>kelta</i> .
Közép-Kelet-Európa – <i>szkíta</i> .	Nyugat-Európa – <i>harangedényes</i> műveltség, majd <i>kelta</i> .
Dél-Európa – <i>görög, etruszk</i> (pelagéz).	
Közép-Európa – fegyverkovács (a mi népünk): önállóan megmarad.	

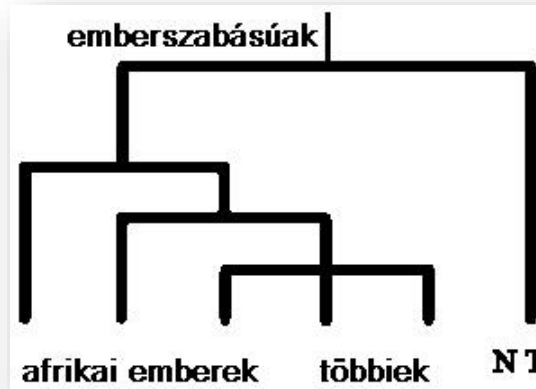
8. ábra. A kettős műveltségi egymásra hatás eredményei Európában

A valós történelem azt mutatja, hogy a Földön egyetlen civilizációs szintet megütő kultúra jött létre, amely a Kárpát-medencében keletkezett és innen terjedt szét a világba. Nemcsak az európai földrészre, hanem a többire is, igaz oda már eredeti alakját többnyire elferdítve, azaz leigázó hatalomként. Mert ennek a civilizációs kultúrának a jellegét a békés együttműködés, lényegét az építés jelentette. Ezt önmagában vett értékessége mellett azért se szabad elfelejteni, mert igen hosszú idejű megelőző tapasztalat eredménye volt, míg a leigázó, harcias és elnyomó jellegű világ történelmi léptékkal mérten igen rövid időre tekint vissza.

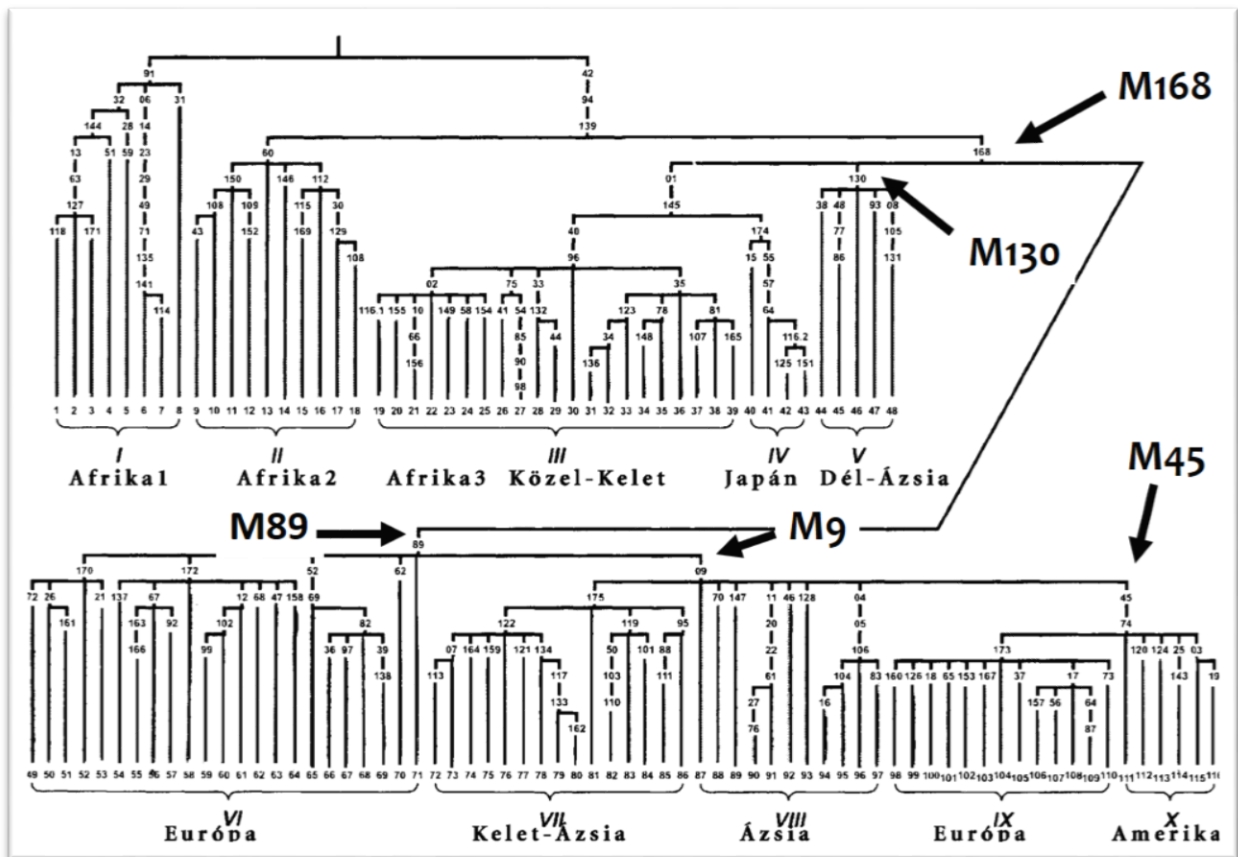
Mindezt alátámasztják és megerősítik az eurázsiai területre kiterjedő embertani, vércsoporti és újabban a genetikai vizsgálatok. Az anyától öröklött mitokondriális DNS és az apáról fiúra szálló Y-kromoszóma egyaránt rendelkezik helyre nem álló szakasszal, amelyen a mutációk megőrződtek igen régi időktől fogva. A 9. ábrán az mtDNS helyre nem álló szakaszainak vizsgálati alapján felállított származási fa azt mutatja, hogy az emberszabású emlősöktől elágazó neandervölgyi (NT) elágazásra három fő elágazás következett Afrikában, és csak az utolsóhoz tartoznak Afrikán kívüliek. Az ismertetett adatok szerint az NT ág távolsága a mai emberi átlagtól 35 szegmens különbség, míg a ma élő emberiségnél a legnagyobb különbség 36, az átlag 11 (a csimpánztól 94 szegmens). Így aztán e genetikai tények is cáfolják, hogy a neandervölgyi ember ne lett volna modern ember.⁷²⁶

⁷²⁵ Cser Ferenc, Darai Lajos: *Magyar folytonosság a Kárpát-medencében, avagy Kőkori eredetünk és a sejti tulajdonságörökítő kutatás*. Frig Kiadó, Pilisszentiván. 2005. Cser, Darai: Kárpát medencébe gyökérszó magyar folytonosság. In: *Magyarságtudományi tanulmányok*. HUN-idea Műhely, Budapest, 2008. pp. 229-255. Cser, Darai, 2007-2008. Cser, Darai, 2008a. Cser, Darai: *Kárpát-medencei magyar ősiség*. HUN-idea Műhely, Budapest, 2008b. Cser, Darai: A mellérendelő magyar társadalom kialakulása. In: *Alapvetés. Tanulmányok a magyar eredetről és következményeiről. Oktatási segédkönyv II. Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évf. 5. szám*, 2016. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00019/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_5_0153-0297.pdf pp. 153-297.

⁷²⁶ Amivel a 150 ezer éve élt etiópai Ős-Éva modellt is bukkik. Lásd Krings, Mathias, Helga Geisert, Ralw W. Schmitz, Heike Krainitzki & Svante Paabo: DNA Sequence of the Mitochondrial Hypervariable Region of Neanderthal Type Specimen. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* 96. p. 5583. Sykes, 2001, pp. 155-157.

9. ábra. Az mtDNS helyre nem álló szakaszainak vizsgálata alapján felállított származási fa.⁷²⁷

10. ábra. Az emberiség Y-kromoszómamutációs származási fája Underhill és társai⁷²⁸ szerint⁷²⁹

⁷²⁷ Az ábrát készítette Cser Ferenc. Lásd Cser, Darai 2007-2008. II. kötet p. 15.

⁷²⁸ Peter A. Underhill, Peidong Shen, Alice A. Lin, Li Jin, Giuseppe Passarino, Wei. H. Yang, Erin Kaufman, Batseva Bonnó-Tamir, Jaime Bertranpetit, Paolo Francalacci, Muntaser Ibrahim, Trefor Jenkins, Judith R. Kidd, S. Quasim Mehdi, Mark T. Seielstad, R. Spencer Wells, Alberto Piazza, Ronald W. Davis, Marcus W. Feldman, L. Luca Cavalli-Sforza, Peter J. Oefner: Y Chromosome Sequence Variation and the History of Human Population. *Nature Genetics* 26 2000, p.: 359.

⁷²⁹ Az ábra első megjelenése: Cser, 2000.

Az Y-kromoszóma a sejtmagok örökítő anyaga, annak férfiági jellemzője. Az itt elemzett vizsgálat tehát arra a szakaszra vonatkozik, amelynek a változásait a szervezet helyreállító mechanizmusa a szaporodásnál nem javítja ki, de ez a mutáció az utód életképességét nem befolyásolja. Így a férfiágra is felállítható az ősi állapotól levezetett származási fa.⁷³⁰ És amíg az mtDNS vizsgálata a rövid változható szakasz miatt határozott elágazásokat mutat, az Y kromoszómának több tízezer bázist tartalmazó szakasza vizsgálható. Az ottani egyedi bázis változás helyett csoportok változása észlelhető, és ezért az egyes alágakhoz sorolás sokkal bonyolultabb, többször eltérő besorolással is találkozhatunk. Az ennek alapján megszerkesztett származási fa is sokkal részletesebb, az egyes személyeket sem mindig lehet egyértelműen az egyes ágakba sorolni. Az emberi Y kromoszóma helyre nem álló szakaszának al-ágakra bontásával készített származási fát Underhill és kutatótársai szerint a 10. ábra szemlélteti. Az elágazásokból felállított származási fa egyes ágai alá eső embercsoportok területi eloszlását vizsgálva kaphatunk adatokat arra vonatkozóan, hogy az emberiség miként és honnan vándorolt szét és népesítette be a földgolyót. Az ábrán mintegy 1000 emberen az Y-kromoszóma helyre nem álló szakaszain nagynyomású, kicsapató kromatográfiával végzett bázissor-eloszlás vizsgálatok szerinti származási fát láthatjuk. A kutatók szerint a származási fa felső ága a főemlősökhöz kapcsolódik, azaz ez az ág az ember és az emberszabású majmok közös elődjével egyesül.

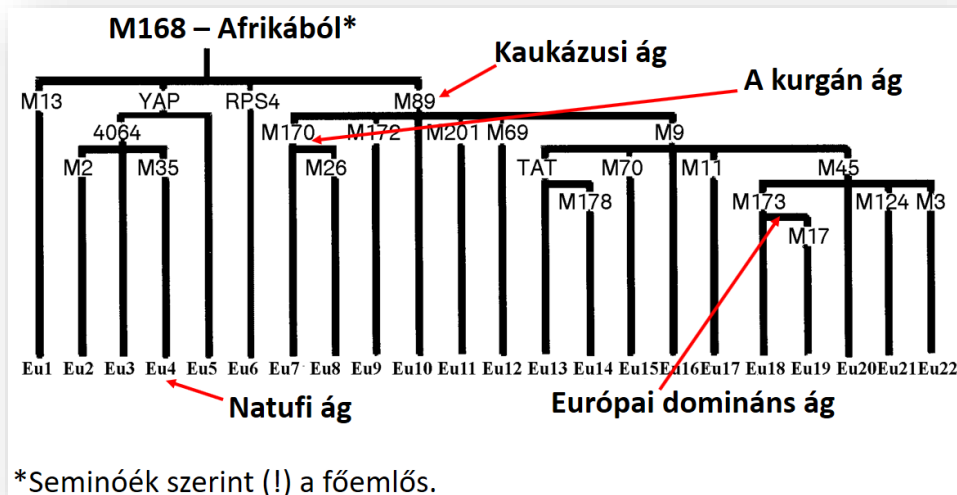
E származásfa az mtDNS alapján szerkesztett származásfával rokon, csupán ott az elágazási részletek hiányoznak, merthogy összesen az egész emberiségre vonatkozóan csupán 35 bázis helyen mutatható ki változás. E származásfa a főemlősök vonalához kapcsolódik, és ez az elágazás a hagyományos állattani elemzések alapján nagyjából 5 millió évvel ezelőtt történt. Mégis, amikor időrendbe állítják, az elágazás idejéhez itt 150 évezredet adnak meg a származásfa első elágazására vonatkozóan, és ennek megfelelően a további elágazások időrendjét évtizedekben mérik. Ezt az időt adják meg a szerzők, mint „az emberiség ősatyjának” életét jelentő időt, ez az ú. n. Ős-Ádám elmélet alapja. Sem az idő, sem a származási hely nem azonos az Ős-Éváéval, de ez nem zavarja az elmélet híveit. Pedig tudják, hogy az ember és a csimpánz örökítő anyagában a különbség 1%-nál kevesebb, ami a véletlenszerű mutációk évmilliónkénti 2-2,5%-os értékét elfogadva csak egymillió évvel ezelőtti elágazást jelentene. Ez nyilvánvalóan túl rövid idő lenne az emberré váláshoz, összevetve a paleontológiai adatokkal. Ezért a továbbiakban – az mtDNS elemzéséhez hasonlóan – elhallgatják, hogy a családfa a főemlősöktől indul, hanem azt jelentik ki, hogy ez a modern ember megjelenéséhez kapcsolható. Ezzel viszont hiányzóvá teszik a modern ember előtti emberek sejti átörökítőit jellemző adatokat – éppen Afrikából. Az ábrán a számok a helyre nem álló szakasz egyes változásait jelölik, így egy-egy függőleges ágon tapasztalható számsor azt jelenti, hogy az az ág további elágazás nélkül szenvedett átalakulást kialakulása során. Az ábra alján olvasható szám az al-ágak – idegen szóval allélek – sorszáma, a számok nagyságának számunkra nincs jelentősége. Az ágak során olvasható számoknak azonban van, ezeket idézzük a munka során M-betűvel megjelölve, mint az egyes főágak és al-ágak jelzőjét.

A világ teljes lakosságának vizsgálata mellett hasonló nagyságú minta alapján vizsgálták csupán az európai lakosság Y-kromoszóma helyre nem álló szakaszát. A vizsgálati eredményeket Semino és csoportja közölte (11. ábra).⁷³¹ Az általuk az európai embereken talált elágazások alapján az alább bemutatott származási fa értelmezhető az európai lakosságra. Látható,

⁷³⁰ Ezt is megpróbálták egy Ős-Ádámra visszavezetni és az Ős-Éva modellel egyesíteni, de csak az egyenes férfi és női ágakat, mert a vegyes ágak ide nem illenek. Viszont ha a férfinak nincs fiú utódja, akkor a férfiág nála véget ér. De attól még lehetnek lányai. Ugyanez vonatkozik a nőkre is: ha nincs lánya, a nőág vele véget ér, de lehetnek fiai. És minden utód egyaránt magán viseli apja és anyja, felmenői genetikai jegyeit. Így aztán még a kizárólagos férfiág és nőág is meggy vissza azonos pontra, mert az emberiség génállománya sokkal több. Ha a génlánc a végén összeér is, az nem jelent egy pontból leszármazást a vegyes ágak miatt. Lásd Sykes, 2001, pp. 155-157.

⁷³¹ Ornella Semino, Giuseppe Passarino, Peter J. Oefner, Alice A. Lin, Svetlana Abruzova, Lars E. Beckman, Giovanna De Benedictis, Paolo Francalacci, Anastasia Kouvatsi, Svetlana Limborska, Mladen Marcikic, Anna

hogy ez a világ lakosságára bemutatott származási fával harmonizál, jóllehet, azzal nem teljesen azonos. Itt ugyanis megjelenik az az összetevő is, amely a Közel-Keletet, sőt Afrikát, ill. Amerikát is jellemzi. Számos al-ág pedig hiányzik. Így 22 al-ágot állapítottak meg, és ezeket Európát jelölve Eu jelzéssel sorolták csoportokba. Az M és az Eu jelzés ugyanazt fejezi ki, ezek egymást helyettesítő jelzések. Ha Európáról van szó, gyakran célszerű az Eu jelzést használni, jóllehet, az M jelzéssel a világon való eloszlást jobban értelmezhetjük.

11. ábra. Az európai férfi lakosság származástani fája Semino és társai⁷³² szerint⁷³³

M173 – az ősi aurignaciak utódai. M17 – az ősi gravettiek mai utódai: magyarokban 60%, lengyelekben 56,4%, ukránokban 54%, macedónokban 35%, horvátokban 29,3%, szlovákokban 26,7%, udmurtokban 37,2%. YAP-M35 – déli földművelők utódai. M170 – a kurgán hódítók utódai. M172 – pásztorok. TAT – északi, késői, már a ‘finnugor’ nyelvi kapcsolat utáni. És 16 évvel később Nielsen és társainak az azóta végzett kutatásokról szóló összegző tanulmánya mindezeket semmit nem változtatott.⁷³⁴ Az előbbi három ábra összetétele azonos szerkezetet mutat, de az mtDNS elemzéséből létrehozott származásfa sokkal szegényebb tehát, mert míg az Y-kromoszóma vizsgálat több ezer bázispárt fog át, addig az mtDNS esetében csak 440-et.

A 12. ábra a régészeti műveltségekkel megegyeztetett Y-kromoszóma mutációk időbeli és földrajzi mozgását összegezi: Az M168 mutációs réteg embere jön ki Afrikából, és a Levante keleti végén az M130 elválik tőle és később egész Indiáig, Indonéziáig leér. A Kaukázusban pedig az M89 mutáció jelenik meg és lesz az alapja az Ázsiába és Európa menő, további mutációkat hordozó embereknek. A következő szint, az M9 elindul Kínáig. Az M9-ből már elindulása előtt leágazó M45 lesz aztán az európai mutációk kiindulópontja. (Ezért nem jöhettek a

Mika, Barbara Mika, Dragan Primorac, A. Silvana Sanatachiara-Benerecetti, L. Luca Cavalli-Sforza, Peter A. Underhill: The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective. *Science* 290. 2000. November 10. p.: 1156. Lásd a történészek vitáját e műről: Gibbons, Anne: Evolutionary Genetics. Europeans Trace Ancestry to Paleolithic People. *Science* 290. 2000. Nov. 10. pp.: 1080-1081.

⁷³² A Semino-féle és az Underhill-csoportban lévő (dőlt betűvel írott) hat közös kutató ellenére találtuk a *-gal jelezett ordító tévedést.

⁷³³ Az ábra első megjelenése: Cser, 2000.

⁷³⁴ Nielsen, Rasmus, Joshua M. Akey, Mattias Jakobsson, Jonathan K. Pritchard, Sarah Tishkoff, Eske Willersden: Tracing the peopling of the world through genomics.” *Nature* 2017. január.

Közép-Európaiak Kínából.)⁷³⁵ Az ebből leágazó korábbi ág az M173 lehet, amely legkorábban indulhatott el, mert egészen Nyugat-Európaig jutott. És lehet, nem úgy haladt, amint azt például Szabó István Mihály⁷³⁶ – bizonyára Vértes László ábrája⁷³⁷ nyomán – bemutatta, hanem Kis-Ázsián át, mert akkor még a Boszporusz-szoros zárva volt. Az M173-ból származó M17 később indulhatott, a Donig jutva, majd a Kárpát-medencét is betöltötte, és terjedt Közép-Ázsia, Észak-India felé is. Nyugatabbra valószínűleg majd a földművelés terjedésével, a vonaldíszes kerámia népe viszi e mutációt, ezért ritkább ott, és mert a kurgán hódítók rátelepedtek.

Idő: év	Ember	Hely	Génmutáció
1,6 millió	Homo ergatras	Afrika, Kaukázus	M168
1,5 milliótól	Homo erectus	Dél-Ázsia	M130
		Kaukázus	M89
0,5 milliótól	Modern ember: Homo erectus és Homo sapiens neanderthalis – acheuli, majd moustieri műveltség	Kaukázus és Ázsia	M9
		Kaukázus és Európa	M45
			M173
150.000-től 40-20 ezerig	Modern ember: Homo sapiens neanderthalis - moustieri, majd aurignaci műveltség	Európa	M173
Kb. 50.000-től	Modern ember: gravetti műveltség	Európa és Ázsia	M17
20.000-től	Későbbi pásztor műveltségek	Európa és Ázsia	M170, M172
Kb. Kr. e 2000.	Halász-vadász, pásztor	Ázsia a Bajkálig és Észak-Európa	TAT

12. ábra. Y-génmutációkhoz társított régészeti műveltségek földrajzi terjedése az időben

Az M170 ugyan az M89-ből származik közvetlenül, de ez is mutatja, hogy jóval fiatalabb mutáció, mint az M17, melynek távozta után indul észak felé, előbb a Kaukázuson belül, majd pedig a szteppére. Belőle lesz a gyilkos kurgán hódítók hada. Az M172 igen sokáig a Kaukázusban maradt és csak Dél-Európában terjedt később. Ahogy az afrikai kiáramlás maradványaként a natufi műveltséget létrehozó M35 is csak ott eléri a 20 %-ot, míg nálunk 8,9 %. (Azaz a jégkorszak végén ő csak közvetítette Közép-Európába a földművelést és átadta az itteni bükki

⁷³⁵ V. ö. Darai Lajos: Árpád Atila örökén – a magyarok őseik útján. *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXIII/11. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00053/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2018_11_092-237.pdf. Panon Kulturaközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2018/B. pp. 92-237.

⁷³⁶ Lásd Szabó István Mihály: Vezérfonal a magyar és az uráli népek őstörténetének áttekintésére. (A szakirodalom kritikai összefoglalása.) In: *A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tizenhetedik Magyar Őstörténeti Találkozó és Tizenegyedik Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai (Budapest 2003)*. Budapest-Zürich, 2004. ISBN 963 9349 06 2 *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XVIII. évf. 2. szám. pp. 69-104.

<http://mek.oszk.hu/05900/05943/05943.pdf>. Szabó István Mihály: *A magyar népe eredete Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete*. Mundus, Budapest, 2004.

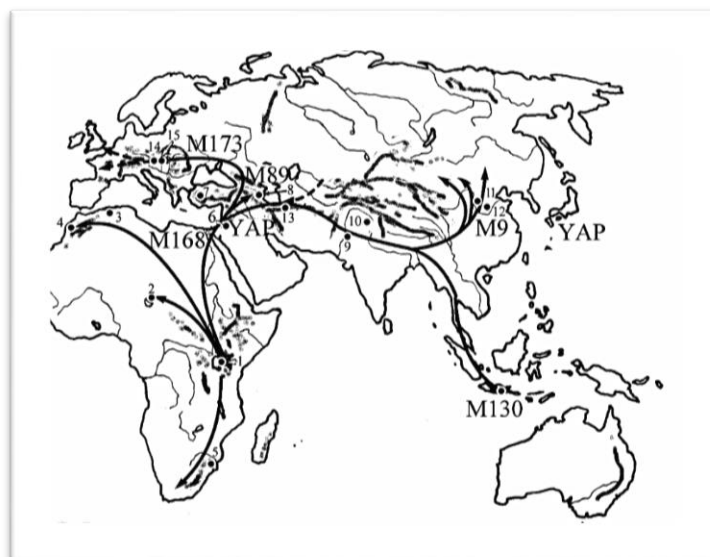
⁷³⁷ Lásd a 11. ábrát alább.

kultúra emberének. Aki a földművelés kultúráját kiteljesítette és majd a szélrózsa minden irányába elvitte az európai területekre.) Az M17-é a gravetti műveltség, míg az M173 az acheulit, a moustierit és az aurignacit egymás után produkálta. Ezért mind modern ember, függetlenül attól, hogy Homo erectusnak vagy Homos sapiens neanderthalisnak nevezik. Ezt az elnevezést korszak-névként lehet tovább használni.

A gravetti emberét Homo sapiens sapiensnek vagy Cro-Magnonnak nevezik és a modern embert csak tőle számították korábban. Ám a genetikai vizsgálatok egyértelműsítették, hogy a modern ember félmillió éves, mégha ezt a genetikusok nem is hangoztatják. Viszont mindezt embertani és vércsoporti adatok is alátámasztják. És van még a TAT mutáció, amely csak 4000 éves és minden finnugornak mondott népben van, de bennünk nincs. Ez mutatja, hogy ha van is a nyelvben gyér rokonság, az a 6000 éve keletre kivándorolt földműveseink (csak a Dnyeperig, mert addig volt művelhető a föld, azon túl művelhetetlen szeppe, és csak a harciasok elől menekülve érték el az Urált bizonyos részeik) és a 14000 éve északra ment rénszarvasvadászok (finnek, lappok elődei, akik követték a felmelegedés miatt északra vándorló rénszarvasokat) miatt van, akik innen vitték pl. a lombos fák nevét. E két adatot a glottokronológia is alátámasztja.⁷³⁸

EU18 (M173):	13,3 %	A Vértesszőlősi ember óta.
EU19 (M17):	60,0 %	A gravetti műveltség óta.
EU4 (M35):	8,9 %	A földművelés kezdete óta.
EU7 (M120):	11,1 %	A kurgán inváziók óta.
EU9 (M172):	2,2%	
EU11 (M201):	2,2%	
EU17 (M11):	2,2%	

13. ábra. Az Y-kromoszóma helyre nem álló szakaszának mutációi a mai magyarságban

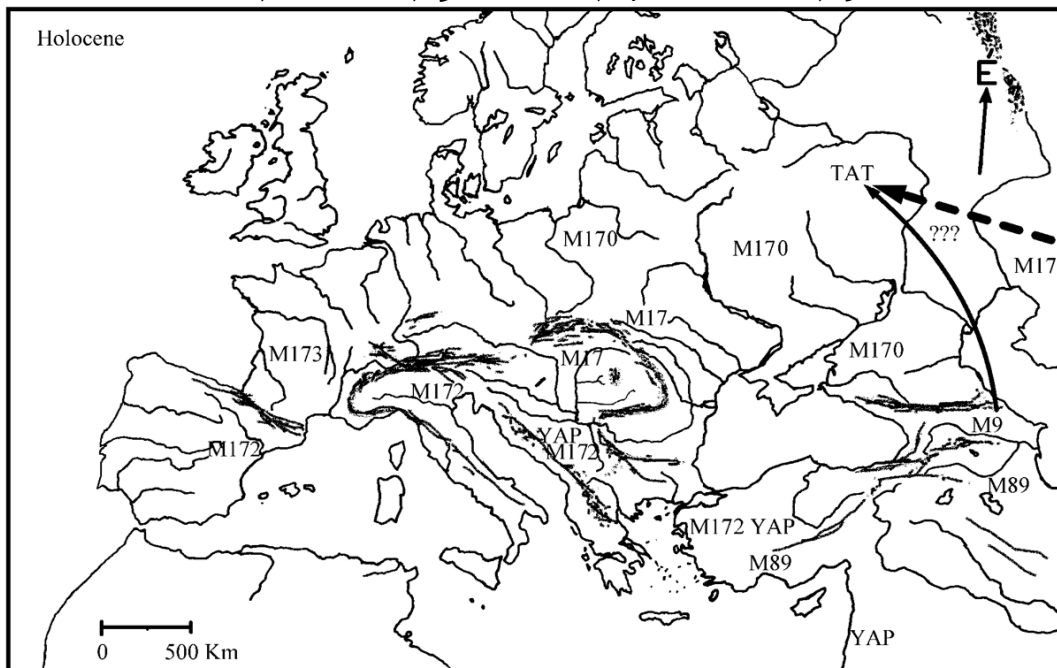

14. ábra. Homo erectus vándorlás nyilai Vértés László ábráján⁷³⁹ általunk kiegészítve a férfi tulajdonság-örökítő mutációk megfelelő jelével. 1: Olduvai, 2: Koro-Toro, 3: Temifine, 4: Sidi

⁷³⁸ Lásd Cser, 2000. p. 69-117. V. ö. Swadesh, M.: *Int. Journ. of Amer. Linguistic* 16. 1952. p. 157. Swadesh, M.: *Proc. Amer. Philol. Soc.* 96. 1950. p. 457. Lees, R. B.: *Languages* 29. 1953, p. 113.

⁷³⁹ Vértés László: *Kavics Ösvény. A vértesszőlősi előember regénye.* Gondolat, Budapest, 1969.

Abderrahman, 5: Swartkrnas, 6: Ubeidiya, 7: Karain, 8: Borda balka, 9: Soan, 10: Guler, 11: Chaukau-tien, 12: Lantian, 13: Dushanbe, 14: Vértesszőlős, 15: Buda.⁷⁴⁰

15. ábra. Az Y-génmutációs áramlás a würm után és eloszlása a jelenkorban⁷⁴¹

Minthogy az Y-kromoszóma helyre nem álló szakaszának csoportmutációi igen hosszú idejű csoport-elkülönülésben keletkeztek, ezért képesek jelezni a terjedésüket is. Ugyanakkor, ha részleteket feltáró – valamilyen tulajdonsághoz kötött – géneket vizsgálnak, azok nem utalhatnak ilyen általános érvénnyel csoportokra és elhelyezkedésükre. Mert létrejöttük egyedi, és terjedésük esetleges. Újabban viszont ez lett a kutatási irány, sok-sok bizonytalan, sőt kétséges következtetéssel, mert például az Y-kromoszóma kutatást mellőzve, a jóval kisebb eligazító érvényű mtDNS-ből vonnak le – igaz, csak 2-3 százalékunkra – közép-ázsiai eredetet a magyarság számára.⁷⁴² Nemrég a Magyar Tudományos Akadémia MTI-nek eljuttatott közleményében olvashattuk a hírt, hogy „a keleti magyarok nyomaira bukkanhattak” az MTA Magyar Östörténeti Témacsoport kutatói. Akik „nagy valószínűséggel a Julianus barát által Magna Hungariában, a Volga-Urál vidékén megtalált magyarok genetikai nyomaira bukkanhattak. Úgy néz ki, hogy Magna Hungariában még sokkal magasabb lehetett a magyar génkészlet ugor eredetű elemeinek aránya, mint a Kárpát-medencébe betelepült magyarság körében és ez az elem

⁷⁴⁰ Az ábrát készítette Cser Ferenc. Lásd, Cser, Darai, 2010, 63.

⁷⁴¹ Az ábrát készítette Cser Ferenc. Lásd Cser, Darai, 2007-2008, II. kötet p. 52.

⁷⁴² V. ö. Neparáczy Endre, Török Tibor: A honfoglalók genetikai származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archeogenetikai eszközökkel. *Kelet Kapuja* 1. évf. 2. szám, 2017. október–december pp. 4-18. Török Tibor: Honfoglalók genetikai származása. *YouTube* Debrecen, 2018. április 11. 1. rész: <https://youtu.be/qGuDmLA6rMw>, 2. rész: <https://youtu.be/OIDDoP6MI-M>. Neparáczy, Endre, Zoltán Maróti, Tibor Kalmár, Klaudia Kocsy, Kitti Maar, Péter Bihari, István Nagy, Erzsébet Fóthi, Ildikó Pap, Ágnes Kustár, György Pálfi, István Raskó, Albert Zink, Tibor Török: Mitogenomic data indicate admixture components of Central-Inner Asian and Srubnaya origin in the conquering Hungarians. *PLOS ONE* 13[11] October 18, 2018. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371%2Fjournal.pone.0205920&fbclid=IwAR0OzEYLLWlgXd68iTvMSR-Fol6MFggMITcuSR8HOI2RdR8DAIUGdH24JzjY>.

az elmúlt viharos ezer évben – a népségek keveredésével – tovább csökkent”.⁷⁴³ Ezzel szemben mára már egyértelmű, hogy a hagyományos finnugor modell hibás, azok az obi-ugor nyelvrokonság nem nyelvi fa, hanem nyelvlánc alapján került oda. Így fölösleges a genetikai kódban keresgélni, mert egyértelmű, hogy azok az emberek az M9 – mongóliai, kínai – ág termékei. Az eredeti cikk címe még szerényebben fogalmaz, mint a magyar ismertető: „Y-kromoszóma kapcsolat a magyarok és az Ural-hegység és a Nyugat-Szibéria földrajzilag távolabbi populációi között”.⁷⁴⁴ És az eredeti cikkben olyasféle következtetés sincs, mint a magyar változatban. Csak annyit tartalmaz, hogy ha egyszer van ez a közeli (finnugor) nyelvrokonság, és ezt annyira elismeri a tudomány, akkor kell keresni olyan genetikai részleteket, amelyek végső soron alátámasztják a rokonságot, még ha a fővonal elvetné is. Ám azok a kis részletlalatok, amelyeket felmutatnak, nincsenek rendesen elhelyezve, a velünk kapcsolatos jelentőségük, helyesebben jelentéktelenségük nincs bemutatva, azért lehetett utat nyitni a szenzáció, a finnugor rokonság bizonyítása felé. Pedig ha az Y kromoszóma „Phylogenetic tree of hg N3a4” táblázatukat megnézzük, ott is látható, hogy a legrégebb, 7000 éves mutációs réteg (szétválás) egyezik a fentebb említett nyelvlánc kezdetével, a szalagdíszes vagy vonaldíszes (kottafejes) kerámia népe innen való elindulásának idejével. A nyelvlánc ekkor még a Kárpát-medencén belülre ért. Aztán az idő múlásával lettek újabb mutációk, amelyek nyelvlánci hatással előbb-utóbb elérték a távoli részeket. Ez pedig visszafelé nézve éppen hogy azt bizonyítja: a Kárpát-medencében 7000 éve azon a nyelven beszéltek, amelyet magyarnak nevezünk. A szóban forgó esetben azért beszélhetünk inkább csak nyelvi hatásról, mert ott az alapnépesség zöme a kínai-mongol (M9) mutációt hordozza csupán. És nagy a valószínűsége, hogy kulturálisan erős nép hatásáról van szó, amely az ottani alapnépességet a nyugatról odaérkezők részéről érte. Azért sem jó a fent említett, magyarul megjelent cím, mert felszínes: keleti magyarokról sem beszélhetünk, ha a magyar népnév csak a 13. század óta ismert. Egy másik hasonló témájú cikk pedig végképp hamis, amikor azt állítja, hogy „magyar és észt kutatók genetikai bizonyítékot találtak a magyarság ugor eredetére”.⁷⁴⁵ Eltúlozva egy igen halvány kapcsolatot, melynek haloványsága éppen fordított származtatásra utal, amint a nyelvlánci kapcsolat esetében az Ob folyón túlra. Volgán túli nyelvi kapcsolat pedig nincs is, csak ez a halvány genetikai, merthogy a Julianus korabeli magyar ajkú néprész jelen lett volna ott, és annak leszármazói genetikai nyomai maradtak fenn a mai baskír és volgai tatár genetikai állományban, azt bizonyítani kellene, de ez még nem történt meg, s az én véleményem szerint soha nem is fog megtörténni. Az említett táblán is ennek megfelelően késői elágazás szerepel.

Helyszín-pontosítás távérzékeléssel

A bármilyen birodalom érdekeinek kiszolgálására rendelt tudomány nem tudomány a kutatás, a kihívásokhoz alkalmazkodás értelmében, hanem csak szolgálat, a valahol elért szint

⁷⁴³ A keleti magyarok nyomaira bukkanhattak az MTA kutatói. *mandiner* 2019. május 28. 11:01 https://mandiner.hu/cikk/20190528_a_keleti_magyarok_nyomaira_bukkanhattak_az_mta_kutatoj?fbclid=IwAR3aF3MnK4lX8WcXUY-Oiu4xbAFt6wqHuWMVO24gJjb1PCtQ23BjB_-lCQa8

⁷⁴⁴ Helen Post, Endre Németh, László Klima, Rodrigo Flores, Tibor Fehér, Attila Türk, Gábor Székely, Hovhannes Sahakyan, Mayukh Mondal, Francesco Montinaro, Monika Karmin, Lauri Saag, Bayazit Yunusbayev, Elza K. Khusnutdinova, Ene Metspalu, Richard Villems, Kristiina Tambets & Siiri Roots: „Y-chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia”, *Scientific Reports* volume 9, Article number: 7786 (2019.) https://www.nature.com/articles/s41598-019-44272-6?fbclid=IwARlxPaqAfO4Uegbsu_o4JcnpJkk1aeYGDyapus4sk_hqKQEGV_WpCSYoVHM.

⁷⁴⁵ Vajna Tamás: Magyar és észt kutatók genetikai bizonyítékot találtak a magyarság ugor eredetére. *Qubit* 2019. 05. 28. https://qubit.hu/2019/05/28/magyar-es-eszt-kutato-k-genetikai-bizonyitekot-talaltak-a-magyar-nyelv-ugor-eredetere?fbclid=IwAR37TJPzWxcDBY-bhCZLGpSYYd0zqLBMPOPix482k3g5wn_n1YT8_AbEZ4Q

megrendelt alkalmazása.⁷⁴⁶ De a tudomány szabadsága feloldhatja az ellentmondást, az ellentétet, ami a tudomány mai finanszírozási monopóliumából fakadó elitizmus és az emberi egyeniségek kiteljesedése, az emberiséget alkotó nemzeti egységek érdeke között feszül. Ám a birodalmi szemlélet a jelenkorra már világbirodalmi szemléletté bővült, ami mögött még több pénz van, mint amennyi régen a birodalmak kialakításához rendelkezésre kellett álljon. Állt is, ha nemcsak a hódításokra volt elegendő, hanem az egész kultúrtörténet modern szemlélethez igazítására is. Ami után már a tudományiskola tehetetlenségi nyomatéka nem engedte a tudósokat kilógni a sorból, ezért senki nem tett fel kényes kérdéseket és a cenzúra a renitens kísérleteket kiiktatta. Nem kérdezett rá senki a világhódító birodalmi törekvésekre, ha ugyanezt látta a régmúltban I. Dáriustól Nagy Sándoron keresztül a két vagy három római birodalomig. És ez a párhuzam még a modern háborús tömeggyilkosságok igazolására is megfelelt.

Így aztán nem kutatás tárgya például, hogy miként lehetett az ókori Egyiptomban akkora görög kultúrfölény, mint amit csak a helynevekből is látunk,⁷⁴⁷ miközben a fáraót valóságos istenként tisztelték. Még ha mondjuk Héliopoliszt Heliupoliszra „egyiptomosítják” is. Nem kértely tárgya az a nagy görög kultúra-kiterjedés Dél-Itáliától Chorezmig se, sok-sok ezer kilométeren át. Amit aztán felváltatnak a rómaival, jó nagy bizonytalanságban tartva a keleti határokat ebben a tekintetben és kiterjesztve Észak-Afrikára és Nyugat-Európára is. Ezzel kapcsolatban Heribert Illig kitalált középkor elméletét korábban cáfoltam,⁷⁴⁸ de a nyugat-európai középkori oklevél hamisításokra vonatkozó kutatási eredményeit elfogadhatónak tartom, amint érdeklődéssel várom a helyszínek római emlékektől mentességére, ürességére vonatkozó megállapításainak sorsát is, mert megmagyarázni nem nagyon lehet.

Máshol is gyakran előfordul, hogy leírják a területet, a helyet az írott hagyományból vett adatokkal, sőt metszeteken ábrázolják már a XVI. század elejétől fogva. Mivel mai fogalmaink szerint is „egzotikus helyekről” van szó, nem világos, miként jutott oda a rajzoló, még ha szerepel is néha, hogy képzeletbeli a rajz, avagy a rajzoló ugyan nem járt ott, de beszélt olyanokkal, akik látták a helyet, stb. Meg az is magyarázatként szerepel a rajzok eredeti bizonytalanságára, hogy sok metszet egy másik metszet másolata, de ez nem magyarázza meg a legelső születését. A készítés ideje is kérdéses, mert egész Európát lerajzolták, amikor háborúk dúltak mindenütt. A mese az, hogy sablon szerint dolgoztak, meg egymást utánozták, de ha megfigyeljük ezeket a képeket, egyáltalán nem azonosak, mindegyik más és más, sőt sok esetben egyetlen helyre több rajz adott. Minderre remélhetően magyarázatot adhatunk majd a korszerű helyrajzi eszközök (műhold és drón fényképezés) segítségével, ha sikerül tisztázni a városrajzok és városalaprajzok viszonyát. Mert, ahogy a korszerű időrend megszületett már, valamiféle korszerű térrend kutatására is lehetőséget látok, hogy az ókori auktorok és a középkori krónikások által üresen vagy hamisnak tűnően leírt területrészek státusát is tisztázzuk.

A légi fényképezés után tehát a műholdas Föld-kép lépett előre a távérzékelés terén, és ma még hozzájön a drón technika révén olcsóvá vált légifotózás. Az ilyen fényképek mutatta földrajzlati tájékozódás már ma is sok eredménnyel büszkélkedik, és a jövőben a módszeres kutatást nagyban fellendítheti mind a régészet, mind a településtörténet, sőt a történeti földrajz területén. Mert ha megnézzük ezeket a felvételeket, olyan aprólékosan és szerteágazóan bonyolult szerkezet tárul fel előttünk a föld felszínén, aminek létrejöttét bizonyára csak a több évezrede lakott mivolttal lehet magyarázni. Nem véletlen fogalmaz úgy Bánffy Eszter tájrégész, hogy a tájrégészet azt mondja, hogy „az a táj, amit látunk, egy több évezredes folyamat eredménye... Ebben a fölfogásban az az újdonság, hogy nemcsak egy történeti folyamatot ölel föl, hanem minden más történést is, és a tájat tekinti egységnek” és nem a leletet.⁷⁴⁹

⁷⁴⁶ Mintha fentebb Lyotard is ezt mondaná egyébként a Rendszerről.

⁷⁴⁷ Rudolf Drössler: *Amikor a csillagok istenek voltak*. Kossuth Könyvkiadó, 1986. p. 85.

⁷⁴⁸ Lásd Darai, 2013.

⁷⁴⁹ Silberer Vera: A táj régészete. Beszélgetés Bánffy Eszterrel. 2008. március. *A Magyarságkutató Intézet honlapján*. http://www.magtudin.org/Beszelgetes_Banffy_Eszterrel.htm. V. ö. Történeti táj – tájrégészet:

De nemcsak a látszó felület beszédes, hanem a távérzékeléssel lehetőség adódik a földben maradt épületmaradványok feltárására is. Ezek vonalai pedig a régi települési vagy építményi alaprajzot jelenítik meg, ki tudja, milyen időtávolságból. Sőt, a műhold nemcsak megmutat valamit az eredeti valóságból, de azt is, ha nincsen nyoma annak, amiről a történelem beszél. Ami által azokat a vitás történelmi vonatkozású eseményeket, helyeket és összefüggéseket is tisztázni lehet majd, amiknek például ókori és középkori beszámolóit tévedésnek minősítik manapság, vagy másként értelmezik, értékelik, mint ahogy volt, vagy a dolgot nem tudjuk helyhez kötni, de van róla beszámoló. Nagy lehetőségeket rejt magában a tudományos kutatás és az eddig válasz nélkül maradt kérdések megválaszolása számára tehát ez az új eszközi előrelépés. Nem mellékesen ismét arra tekintve, hogy ha mind több valóságos adat válik ismertté eddig ismeretlen területekről, vagy elhallgatott múltbeli összefüggésekről, akkor több és jobb következtetésre juthatunk az emberiség előtt álló feladatok feltárása és megoldása terén. Valamint a múlt értéke is növekszik szemünkben.

Caius Plinius Secundus, a 1940 éve meghalt természettudós 37 könyvből álló a természetről szóló enciklopédiája megírásához ugyan „példás szorgalommal, határtalan lelkesedéssel és hihetetlen munkabírással mintegy 2000 görög és latin forrásmunkát tanulmányozott át, lényeges részeit kivonatolta, saját kutatásainak, tapasztalatainak eredményeit, egyéni gondolatait hozzáadta, és szellemes megjegyzésekkel fűszerezte; így írta meg e hatalmas, nyomtatásban ma is több mint 2500 oldalt kitevő életművét,”⁷⁵⁰ mégis az utókor földrajzi és néprnévi tévedéseket, sőt tájékozatlanságot ró fel neki – aki az általa bemutatott provinciák negyedében személyesen is megfordult. Vagy például mi az alapja annak, hogy Plinius szerint az egyiptomiak Ázsiából származnak, a szuezi földszoroson keresztül jöttek, és az araboknak tulajdonítja Heliopolis alapítását, pedig több ókori író az egyiptomiakat Aethiopiából származtatja.⁷⁵¹ Vagy az argonauták utazása kapcsán miért írja, hogy a Kaszpi-tengerből északon egy széles folyam vezet tovább és belevisz a Szkíthiai-óceánba? Mi lehet az oka, hogy a mai szemnek nem pontosak Plinius adatai? Jobban tudhatjuk-e mi azt, amiben ő benne élt?

Találkozunk ilyen „tévedésekkel” még a magyar krónikákban is, különösen a törökből visszafordítottban,⁷⁵² és földrajzi nevek átértelmezése, sok ellentmondás kimutatható akár Hérodotosz, akár VII. Konstantin, akár Evlia Cselebi szövegeiben is. De történeleinket nem nagyon érdeklik ezek az ellentmondások, vállrándítással elintézik. És ebbe beleillik az Árpád-házi királyok lekicsinylése is, a hunokkal való kapcsolat kiiktatása stb. Nem beszélve arról, hogy a logisztikával sem törődnek. Ahogy a hunokat a kínai faltól ide vándorlónak mondják, ugyanúgy az avarokat és a magyarokat is messzi Ázsiából. Aki után még a tatároknak nevezett mongolok is ideértek onnan, ahonnan Tim Cope-nak 2,5 évre volt szüksége hozzánk lovagolni mai körülmények között.⁷⁵³ Korábban I. Darius hadai a Duna-torkolathoz hajóztak, de valamiért a déli oldalra és ezért hidat kellett verniük, hogy átkeljen rajta a félmilliósnak mondott serege. Aztán 60 napig keresték az ellenfelet és vereséggel tért vissza. Hogy hogyan szereztek élelmet a felperzselt földön, nem ismeretes, vagy hogyan keltek át kétszer a Dnyeperen stb. Azaz ők se járhattak a Donnál, legfeljebb a Szeret völgyében...

eredmények és perspektívák a magyarországi tájrégészeti kutatásban. Konferencia – végleges program és absztrakt kötet. Időpont: 2017. november 6–7. Helyszín: MTA Humán Tudományok Kutatóháza, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. <https://ri.btk.mta.hu/hu/8-aktualis/403-konferencia-felhivas-torteneti-taj-tajregeszeti>.

⁷⁵⁰ Plinius Secundus, C.: *A természet története. Válogatott részek az I-VI. könyvekből. Csillagászati és földrajzi ismeretek az ókorban.* Szerk. Váczy Kálmán. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. p. 5.

<http://mek.oszk.hu/05000/05045/05045.pdf>.

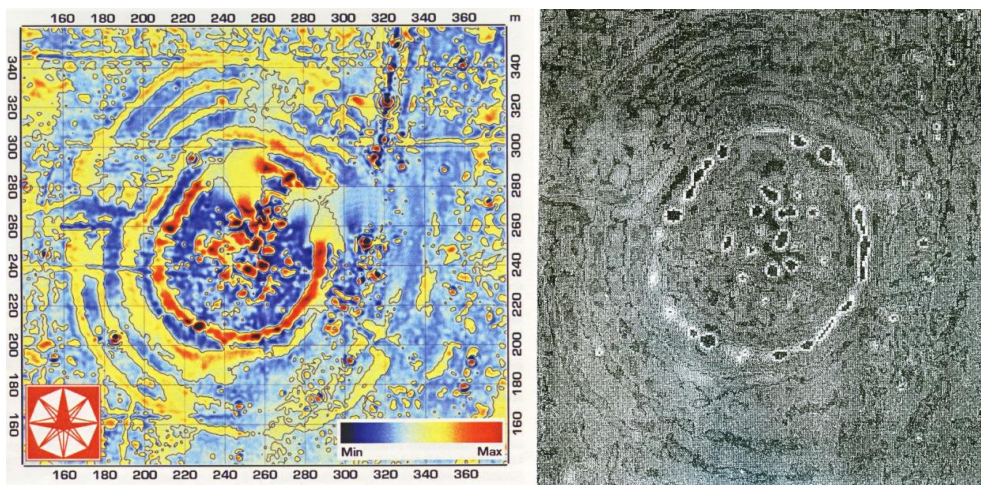
⁷⁵¹ Nagy Képes *Világtörténet*. I. kötet: A Kelet ókori népeinek története. I. rész. Egyiptom a nomádok betöréséig. I. fejezet. Az ős Egyiptom. Az egyiptomiak eredete.

<http://mek.oszk.hu/01200/01267/html/01kotet/01r01f01.htm#a2>

⁷⁵² *Tarih-i Üngürüş. Madzsar Tárihi.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁷⁵³ Belovagolt az Alföldre az ausztrál kalandor. *Origo* 2007.09.22. <https://www.origo.hu/itthon/20070922-tim-cope-ausztral-lovas-magyarorszagon-dzsingisz-kan-nyomdokain.html>.

A modern térképek ókorba és középkorba visszavetítése helyett tehát a légitfelvétel, a repülő eszközre telepített lézer, a magnetométeres geofizikai eljárás és a műholdas földtérkép vagy fényképezés igazíthat el bennünket, ha egyfajta történelmi térinformatikai rendszert felépítve, felhasználjuk ezt a remek szolgáltatást.⁷⁵⁴ Már az őskori embernek is vannak egyébként meglepő építmény-maradványai, a körárkok. Ezt Somogy megyében tanulmányozták nálunk erőteljesen, ahol Tóth József az egész táj épített mivoltát fedezte fel. Szerinte ez a földmű kultúra, mely a síkvidéki, folyójárta területeket átgondolt védelmi és gazdasági céllal kialakított tájhasználati rendszerrel termékenyvé szelídítette, a dombvidékeken is létezett az egységes gondolkodásmód, hitvilág és életforma miatt. Mely leletekkel teli területvédő kiépítettség szintén ismert Ázsiában és Észak-Afrikában. De a Magyarországon hasonló módon kialakított védművekről kevesen vesznek róla tudomást. A földművekkel kapcsolatban Rómer Flóris és Wosinsky Mór a XIX. század közepén ötvenhárom földvárát tanulmányozott Tolna megyében, ill. a Szekszárd környéki földvárrendszert. Ám tisztában voltak vele, hogy azoknál sokkal több földépítmény létezett, amelyek maradványai ma már csak domboknak látszanak.⁷⁵⁵

16. ábra. 7300 éves Polgár-Csőszhalom mágneses fényképe, ötszörös körárkok rendszer

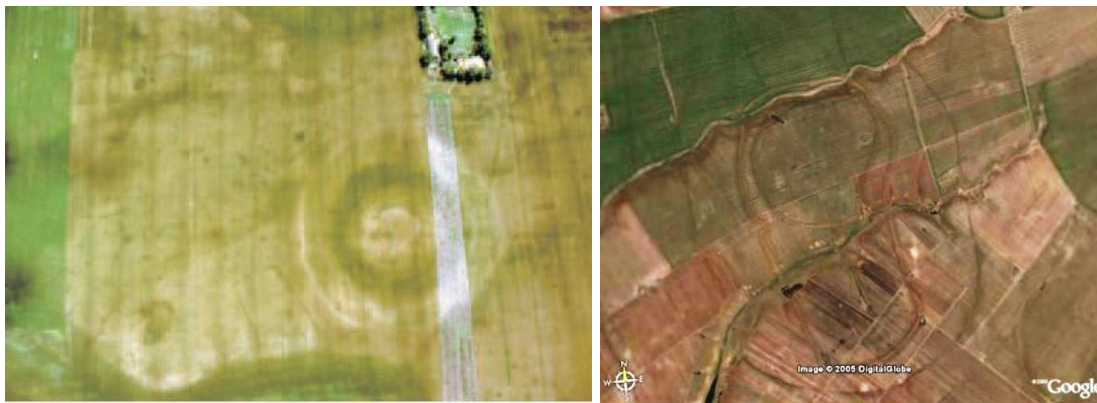
17. ábra. A két körárkok Szemely-Hegyeseen, előtérben a nagyobb, háttérben a kisebb, és jobbra magnetométeres felmérése. (Legbelső köre akkora, mint Stonehenge.)

⁷⁵⁴ V. ö. Paulik Katalin: Tudományos módszerek a régészetben. *innoteka. tudomány, információ, zöld környezet* 2018. november 9. https://www.innoteka.hu/cikk/tudomanyos_modszerek_a_regesztben.1804.html.

⁷⁵⁵ Lásd Tóth József: *Ősi épített tájak a Kárpát-medencében*. Frig Kiadó, Pilisszentiván, 2007.

18. ábra. A belvárdgyulai és villánykövesdi körárok.

19. ábra. Jánoshidai körépitmény légifotója és a zsadányi körárok rendszer műholdas képe.⁷⁵⁶

Kárpát-medencei földépitészetre hivatkozunk, de az eddigiekből következtethetjük, hogy ilyesmivel az egész Földön találkozhatunk. Találkoztunk eddig is, de csak a szenzációt kereső megközelítésben. A jövőben aprólékosan feldolgozandó minden terület múltja, amit a helybeli közösség meg is tehet, hogy abból tanuljon. A Kárpát-medencei körépitmények szerepe sincs még koránt sem megfejtve. A kör alakú települések, illetve telkek, telek-földek rendszere ősi időkben alakult ki. Legelőbb a vadállatok ellen védte a lakosokat, amikor még farkas, medve, vaddisznó, róka, vadmacska stb sokkal sűrűbben fordult elő. Ez még a kőkorszakok ideje, de a védelmi módszer nem sokat változott később sem. Ennek lényege a kifelé csak lankás, a telep felé pedig meredek árok, tetején magas kerítéssel, amely hatékony elzárást biztosított, vagy legalább a behatolást nagyon megnehezítette. Ezt az építési tapasztalatot aztán akkor is jól fel tudták használni, amikor már állattenyésztésbe fogtak. A szilaj pásztorkodás legnagyobb veszélye ugyanis, hogy az állatállomány elkóborol, elveszik. Ezt akadályozta meg a kerítés, a karám, és védte az állatvagyonot a ragadozóktól is. Ez az időszak már inkább a földművelés idejére esik, amikor az állattenyésztést a téli takarmányozás tette biztonságossá.

Miért kell ezzel foglalkoznunk, mi köze ennek a posztmodern filozófiához? – kérdezhetik. Hát az, hogy már ezekre az építványekre is visszavezették a jóval későbbi korok elnyomó világát. Meg kell tanulnunk a helyes értelmezést, és nem azt, ami minden kőkörben templomot lát,⁷⁵⁷ minden körépitményt szakrális helynek besorolva, nem valós magyarázattal szolgál. Ami végső soron tovább mélyíti a már az ókorig visszavitt alárendelést, szélesíti elterjedési körét. Ilyen például a Drezda mellett talált kezdetleges körépitmény, de a Cseh-medencéből is

⁷⁵⁶ A képek forrása: Bertók Gábor, Gáti Csilla: Újkőkori körárok és körülárkolt területek kutatása Baranyában. *Sírasók naplója. Régész blog.* 2010.07.07. http://sirasok.blog.hu/2010/07/07/ujkokori_korarkok_es_korular-kolt_teruletek_kutatasa_baranyaban.

⁷⁵⁷ Amigus. *Asociacion, Informatica - As Pontes.* O segundo Stonehenge aparece en Alemania. 2012. május 4. <http://www.amigus.org/web/archives/009592.php>.

ismerünk hasonlót, és hasonlóan értékeltet, azaz a vallási szerepkör már az első kurgánhódítás esetén, több mint 6000 éve is felmerült.⁷⁵⁸ Nálunk sokkal árnyaltabb a megítélés, például P. Barna Judit elemzi a települési szerepkört és azon belül a mindennapi eszközöket éppúgy, mint az őstisztelet és egyéb hagyomány meglétére utaló nyomokat.⁷⁵⁹

A földművelés első korszaka a Kárpát-medencében a jelen előtti 9. és 8. évezred, amikor még csak a folyómellékeket használták. A második korszakban, a 7. évezred közepétől kezdve a távolibb dombvidékekre is kiterjedt az esőztető földművelés. Ezen kívül, a talajerő kimerülése miatt beindult később az égetéses földművelés. Az erdő fája pótolta a kimerült talajban szükséges elemeket, amennyiben a föld mélyéről felszívta, és az a hamuval visszakerült a földbe. Ennek során pedig határt kellett szabni a felégetendő területnek is, mely célra a széles körárok ismételten csak jól megfelelt, hogy ne terjedjen tovább a tűz. Ez lehet a magyarázata azoknak a szabályos kör alakú területeknek, amelyekkel rengeteg esetben találkozunk, ma sem lakott területeken a Kárpát-medencében, sokszor éppen erdővel borított dombok esetében. Tessék csak megnézni a műholdképeket! Mert amikor a föld újra kimerült, hagyták a kerekerdőt kinőni, és lehet, voltak olyan erdőtelkek (a név máig fennmaradt!), amelyeket már nem égettek fel, ott azóta sincs földművelés, csak erdőművelés. Esetleg a rendszert arra is használhatták, hogy az erdei vadászott vadakat e keretek közt tartották. Mindez sokkal nagyobb munkát és tudatos teljesítményt, előrelátást és emlékezet fenntartást igényelt, mint amilyet ezen 5-6 ezer éve élt elődeinknek tulajdonítani szokás. Kitaró és pontos, tervszerű és következetes tevékenységet folytattak – a mai csodálatunkat kiváltó hatalmas kiterjedésű felszíni nyomok magukért beszélnek. Amint a vízépitészeti emlékek is, amelyekkel most nem foglalkozunk, a fokgazdálkodásra és a Csörsz-árokra csak utalunk.⁷⁶⁰

A körárok és kerítés, karám rendszer alkalmazása tekintetében az előbbihez hasonló, magas ésszerűségi és tapasztalati fokú tevékenység folyt az állattenyésztéssel kapcsolatban is. Ez nem a gabonatermesztés, mint inkább a kertművelés számára kialakított telekföldek rendszere volt, amiről Földes Lászlónál olvashatunk.⁷⁶¹ Amint leírja, bizonyos legelőterületet elkülönítettek, bekerítették a nagylegelőn belül, ahol az állatokat állatták (innen van a nevük!), azaz ahol nyáron deleltették, és ahová éjszakára behajtották őket, illetve ahol a teleket töltötték, ahol őket teleltették. Innen a földek telek neve. Ahol a telek teltek, az a telek-föld. Az ilyen telek-földeket számon tartották, és amikor a talajerő a település melletti kertben már kimerülő félben volt, a falu átköltözött egy másik telek-föld mellé. Ez ismét egy olyan rendszer volt, amely tehát nagyfokú előrelátásról és az élet kiszámíthatóvá tételéről tudósít abból az időből. És az emberi támadások elleni védelmi körépitmények, körsáncok, körfalak, és ezek védmű rendszere csak ezek után következett. A kőalak építésénél még alapvetőbb volt ugyanis a takarékoság, amit a kör alak valósít meg a legjobban, egységnyi terület bekerítésekor. Ezzel kapcsolatban a Kárpát-medencei őstörténet kutatás, sőt történetírás, eléggé elhanyagolta ezen építmények kutatását,

⁷⁵⁸ NG Online, MTI. 2008. 08. <http://www.geographic.hu/index.php?act=napi&id=12059>. Idézi <http://chronica.freebase.hu/articles/Ural.html> 2012. március 11.)

⁷⁵⁹ Lásd P. Barna Judit: A lengyeli kultúra kialakulása a Ny-Dunántúlon. Doktori disszertáció. ELTE, BTK, Budapest, 2011. De később a kőkörökről úgy nyilatkozik, hogy „elsősorban szakrális célokot szolgáltak”, amit talán azok „csillagászati vonatkozásai” miatt hangsúlyoz. Előbbire lásd MTI: Rejtélyes őskori körárkokat vizsgál a Balatoni Múzeum kutatócsoportja. *Magyar Idők* 2015. szeptember 27. <https://www.magyaridok.hu/belfold/rejtelyes-oskori-korarkokat-vizsgal-a-balatoni-muzeum-kutato-csoportja-26571/>, utóbbira lásd: A neolitikus körárkok csillagászati vonatkozásai. *Szakmai előadás P. Barna Judit régész vezetésével a Régész Sztorik programsorozat keretében belül.* Kelet és Nyugat határán c. kiállítás 3. terem. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2019/11/14. <https://mnm.hu/hu/esemenyek/neolitikus-korarkok-csillagaszati-vonatkozasai?fbclid=IwAR2a06XvgQYMsh4sUmlUM5TatAR08CKexSOmLXviX5obml8qs9fB9aW4p8>.

⁷⁶⁰ V. ö.

⁷⁶¹ Földes (1983).

mint például a kelta oppidumokét, illetve azok római kori felhasználását,⁷⁶² amelyek már a kőből építés miatt hatszögletűek. Többet emlegették ennél az avarok győreit, az avar ringeket, ahogy a korabeli híradásokból fennmaradt a nevük, de ezek pontos jelentését, azaz hogy mit is takart valójában a kifejezés, milyenek voltak ezek a győrök,⁷⁶³ éppúgy nem igen tudjuk máig, mint ahogy a római kori pannóniai Gorsium nevét adó gorsium kifejezés értelmét sem, de a sok műholdas kör képe láttán talán már dereng mindenkinek, mi állt valójában e kifejezések mögött.

A körök nyomai rendre felbukkannak Kárpát-medence szerte. A gazdálkodási, termelési és lakhatási szerepkört a kurgán hódításokkal terjedő kurgános temetkezés módosította, de ki nem szorította. Az inkább csak a sztyeppei, síkvidéki, legeltetésre alkalmas területeken terjedt egy időben. A dombtetői urasági kastélyok pedig, ahogy felbukkantak egy időre, idővel el is tűntek. Valamiféle szerepötöződés azonban létrejöhett, amit a kelta oppidum védelmi jellege mutat a gazdasági-lakhatási szerep mellett. Az avarsághoz köthető körkerítések és rendszerük nyomai egy-egy nagyobb területen, illetve a főváros, a királyi lak környezetében, sőt távolibb környékén, valóságos védelmi rendszerre, nagy körök alkotta védelmi területté vált.⁷⁶⁴ Olyanná, amely nem engedett át ellenőrzés nélkül semmilyen emberi mozgást, nemhogy ellenséges áramlást. Minden valószínűség szerint az utak is ezeken a körökön át, ezek kapuin keresztül haladtak, amivel a későbbi árumegállítás, vámoltatás lehetőségét teremtették meg.

A kurgán inkább eltorzulásként, kirívó időszakként jellemezhető abban a sorban, ahol nem közösségi, hanem végül is magáncélra felhánt földhalomról van szó. A benne elhelyezett sírmellékletek közt megtalálható emberáldozatok sokasága mindenképpen elrettentő. Mint divat ugyan még sokáig, különösen Kelet-Szibériában fennmaradt a földhalom főnöki temetkezési helyként, de az eredeti szerep leáldozása nyilvánvaló, utána már más, közösségi célú felhasználásai mutatkoznak a kelet- és közép-európai részeken. Például a trójai vár kapcsolataként emlegetett arkaimi körépitmény, és a környékén sok-sok hasonló városerőd. A későbbi iráni Gur és Babilon körvárosa pedig egészen más, gyakorlati irányban mutatja a haladást az építésben. A még régibb ősidőkben pedig láthatjuk a magyar nagyalföldi és a kukutyini tízezer fős településeket, majd pedig Çatal Hüyük I-et, Çatal Hüyük II-t, és végül Göbekli Tepe.⁷⁶⁵

Göbekli Tepe azért említendő itt, mert sokkal korábbra teszik, mint amikor valószínű hogy épült. Pedig akkor régibb lenne, mint Çatal Hüyük. Ez azonban nem megy a következők miatt. A hatalomváltásokkal függhet össze, hogy Göbekli Tepe – körépitményeivel együtt – egy idő után elveszítette jelentőségét, 'mágikus hatalmát', és az építése után néhány évtized múlva az oszlopköröket betemettek, és új kisebb köröket emeltek. És ez így ment évszázadokon át. Idővel az építés technikai-művészi színvonala hanyatlott, majd abbahagyták az építgetését és Göbekli Tepe feledésbe merült. Tehát kezdetben voltak az oszlopok domborművei a legtökéletesebben megmunkálva. Ebből következik, hogy e kezdetet sokkal későbbre kell tenni, amikor már elterjedtek voltak az ilyen – mai szóval – hatalmi tobzódások. Ez a harciasok egyenrangúsága,

⁷⁶² V. ö. Szücsi Frigyes: Térhasználat az avar kori Mezőföldön. *Történeti Földrajzi Közlemények* 3. évf. 2. szám, 2015.

https://www.academia.edu/22299206/Térhasználat_az_avar_kori_Mezőföldön_Use_of_Space_in_Avar_Age_Mezőföld?fbclid=IwAR2s9Ze21wkwby2crje5akoMFhWRoD-0Nnn0pOxXp7Hnr9-CjivlgLagKvo.

⁷⁶³ V. ö. Szentpéteri József: Az Avar Kaganátus hatalmi központjai – a hringek. *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XXII* (2014), Szolnok, 169–177. Szivák Imre felszólalásából. 89. országos ülés 1902. április 12-én. *Képviselőházi napló*, 1901. V. kötet, 1902. március 21–április 22.

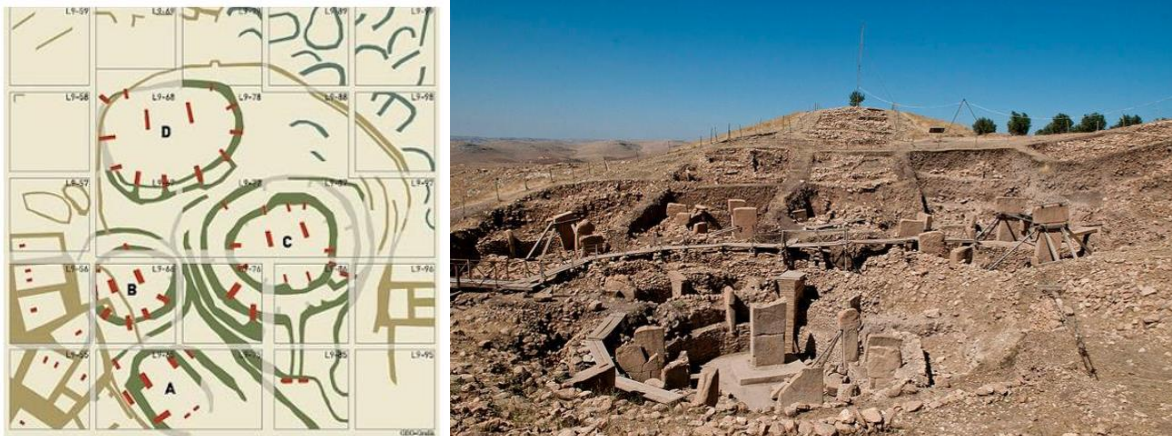
http://www3.arcanum.hu/onap/pics/a.pdf?v=pdf&a=pdf&p=PDF&id=kn-1901_5/kn-1901_5%20292&no=0.

⁷⁶⁴ F. Romhányi Beatrix: Szempontok a Kárpát-medence térszervezésének változásaihoz (5–14. század). Szentpéteri József: *Túlvilági kapcsolatok – A Kárpát-medencei avar korszak hálózati elméleti szempontú megközelítése. Hatalmi központok az Avar Kaganátusban*. Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét, 2019. 399-420 és 139-168. <https://muzeum.kecskemét.hu/wp-content/uploads/2019/05/Hatalmi-k%C3%B6zpontok-az-Avar-Kagan%C3%A1tusban.pdf>.

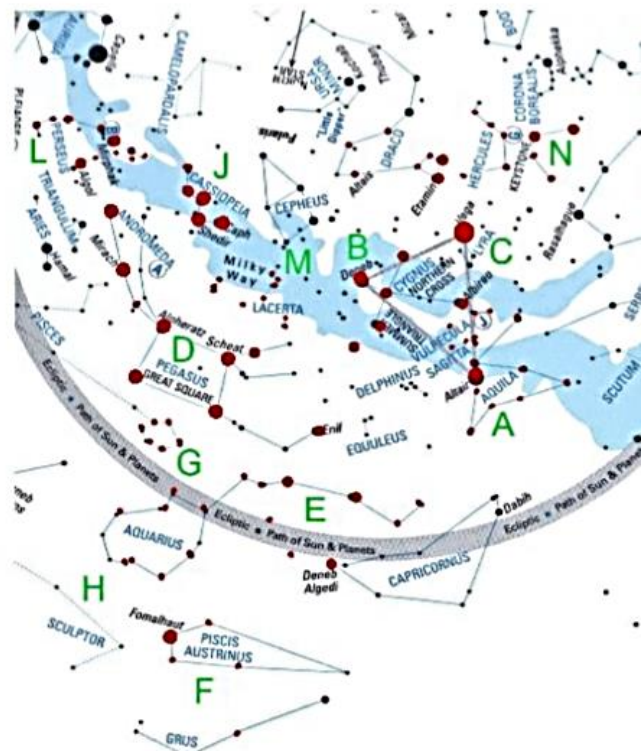
⁷⁶⁵ Lásd: Darai Lajos: A körgánok hatalmi párhuzama: erődített életér.

http://epa.oszk.hu/01400/01445/00013/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2015_2_156-204.pdf.

hatalmi jellegű szakralitás, amiből a kurganzálás is kirekesztette a leigázott népet. A végső megszűnés pedig a hatalmi hanyatlásra utal.

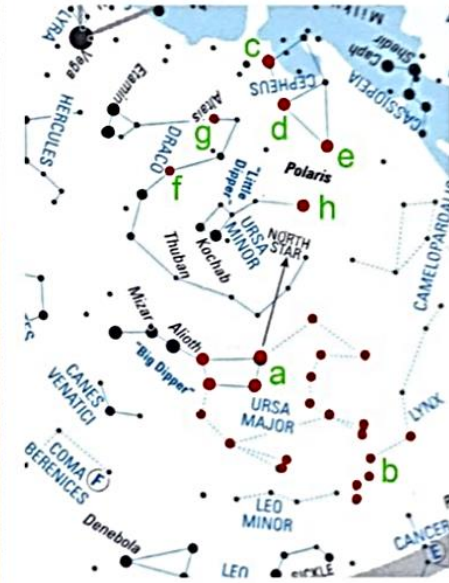
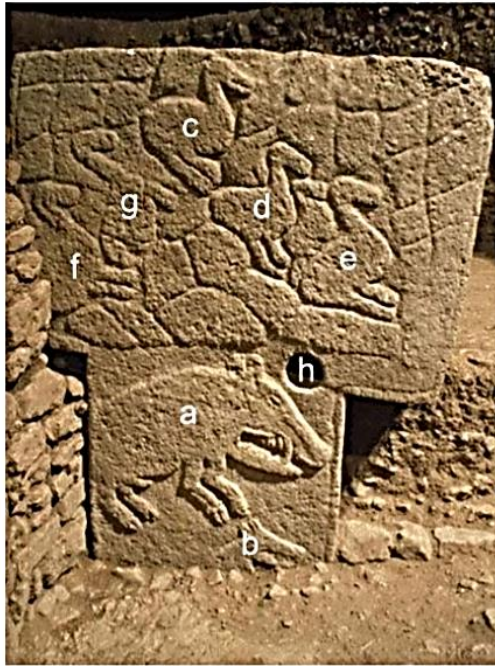
20. ábra. Göbekli Tepe ásatási terve és ásatási helyszíne⁷⁶⁶

21. ábra. Megfeleltetve a csillagképeknek:

766

<https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5440722438649549970>
http://en.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6bekli_Tepe.

„amint a mennyben, úgy a földön is”⁷⁶⁷

A keselyű és a skorpió a kőfaragványon a modern csillagterképre vetítve⁷⁶⁸

Göbekli Tepére tehát nem érvényes az a Kis-Ázsia többi részére vonatkozó magyarázat, hogy a 13000 éves közel-keleti natufi műveltséget szétzavaró szárazság miatt tízezres népesség töltötte fel hirtelen azt a vidéket, és aztán a lakosság onnan is elszivárgott a terjedő szárazság miatt jobb körülmények közé, például északra, a Fekete-tó mellé, vagy a Balkánra hozva a földművességet és a kultuszt. Az ekkoriban lakossággal feldúsult, majd kiürült, a nem messze lévő Çatal Höyük később (és Haçilar is) újra benépesült a szárazság megszűntével. Göbekli Tepe azonban nem éledt fel többé. És a köréptmények tájolása északra mutatja, hogy onnan jöhettek és a csillagászat, az égi jelenségek fontos szerepet játszott műveltségükben. Timothy J. Stephany egyenesen a Göbekli Tepe-i 'körtemplomban' talált kőfaragások és a csillagképek kapcsolatáról ír.⁷⁶⁹

⁷⁶⁷ http://pctrs.network.hu/clubblogpicture/2/9/_/209298_443522580_big.jpg.

⁷⁶⁸ <http://www.timothystephany.com/gobekli.html>.

⁷⁶⁹ Gobekli Tepe Constellations. *Myths, Mysteries and Wonders*.

Az oszlopokon lévő faragványoknak az égi jelekkel (konstellációkkal) való azonosítása eléggé meggyőző. Ezért itt nem valamilyen egyszerűbb hatalom megjelenéséről van szó, hanem olyanról, aki már a Kr. e. 5500 körül virágzott Fekete-tavi műveltség csillagászatát ismeri – vagy inkább bitorolja. Emberi maradványokról nem számolnak be a híradások, bár a betemetéshez használt anyagban találtak csontokat. A hitüket tekintve teljes a bizonytalanság, a papi kaszt létét is csak föltételezni lehet. Ez a maga korában monumentális alkotássorozat sok ember együttes munkáját igényelte, amihez elengedhetetlen volt a társadalmi szervezettség, a munkamegosztás. A közeli Shanidár barlangi kicsit korábbra keltezett, a négyéves fiúk anyjuk melletti feláldozása, mint feltételezett legkorábbi emberáldozat, azt mutatja, hogy az alárendelés nem-kurgán forrásával van dolgunk. Ehhez végső csattanóként hozzátehetjük, hogy ilyen kifinomult kőalakzat csiszolást csak fém eszközökkel lehet végezni, a kőszerszámok erre alkalmatlanok voltak. Így tehát többszörös bizonyíték van rá, hogy Göbekli Tepe nem lóg ki a sorból, hanem a fémkorszaki alárendelő hatalom viszonylag késői megnyilvánulása lehet.

22. ábra. Arkaim titokzatos „városának” légifelvétele és makettje.⁷⁷⁰

A légifelvétel alapján az Urál-hegység déli részén, a sztyeppe vidék északi peremén megtalált, a bronzkori világban épített Arkaim leletét titokzatosként kezelik, mert a régészek nem sejtik, ki építette, de a bronzkori történelmet szerintük át kell írni miatta. A feltáró cseljabinszki régész, Gennagyij Zsdanovics szerint a település szerkezete különleges, mert 30 egyforma ház két körgyűrűt alkotott (22. ábra).⁷⁷¹ A házak ugyanolyan alakja a hierarchia hiányára mutat, mégis a hatalommegosztás valamilyen módját feltételezi, ha egyszer ilyen pontosan tervezték meg a várost. Arkaimtól 100 kilométerre a frankfurti Goethe Egyetem régészei is kutatnak – a Jekatyerinburgi Tudományos Akadémiával karöltve – egy hasonló várost, melynek fala 3-5 méter széles. E tájat a közelmúltig a nomád életmóddal jellemezték, és most Rüdiger Krause szerint a semmiből bukkantak fel ezek a települések. Az elmúlt harminc évben 22 hasonló települést fedeztek fel ezen a 350 kilométer hosszú és 200 kilométer széles területen, ezért elnevezték 'Városok Országának'. A nagy érdeklődésre tekintettel a ZDF televízió is forgatott filmet a feltárásáról „Schliemann örökösei: sztyeppei harcosok Arkaimból” címmel.⁷⁷² Zsdanovics kulturális robbanásnak tekinti, ami Arkaimban történt 4000 éve. Az arkaimi építményeket az emberiség csillagóráihoz sorolja, szerinte minden település az univerzumot modellezi. Míg

<http://www.timothystephany.com/gobekli.html>.

⁷⁷⁰ A képek forrása: <https://st3.ning.com/topology/rest/1.0/file/get/2655569580?profile=origina> és https://juliabusbaratai.blog.hu/2017/06/20/arkaim_osi_varosa.

⁷⁷¹ Marina Anselm: Arkaim – Die rätselhafte Spiralstadt im Ural. *Die Welt* 15.01.2010. <https://www.welt.de/wissenschaft/article5861383/Arkaim-Die-raetselhafte-Spiralstadt-im-Ural.html?wtrid=onsite.onsitesearch>.

⁷⁷² A ZDF 2010.01.17. 19.25-kor sugározta. <http://www.zdf.de/ZDFmediathek/hauptnavigation/sendung-verpasst/#beitrag/video/1224400/Verm%C3%A4chtnis-der-Steppenkrieger>. A ZDF 2010.01.17. 19.25-kor sugározta.

Krause csak új településmodell megjelenéséről beszél a sztyeppén, teljesen új építészetéről, aminek létrejöttéhez újfajta társadalmi szervezet volt szükséges. Abban mindketten megegyeznek, hogy e települések felfedezése megváltoztatta a történelem előtti európai viszonyokról vallottakat.

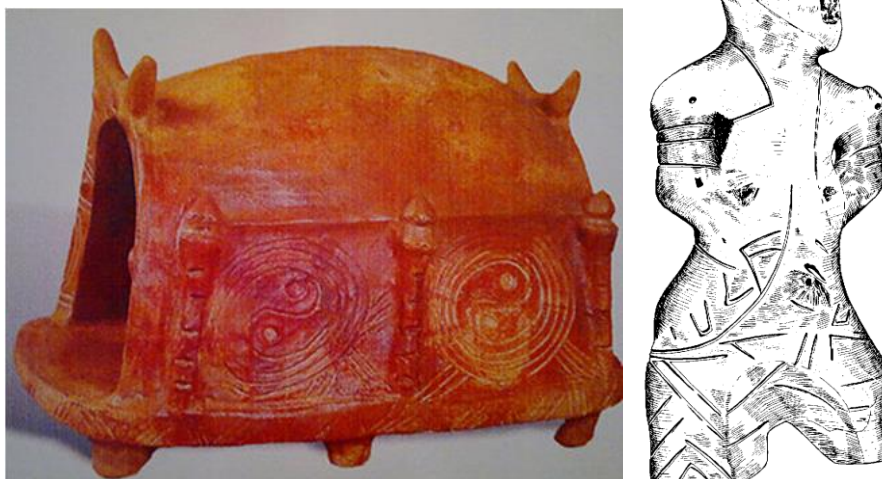
Ezer évvel korábban, a bronzkorszak elején, Kr.e. 3000 körül indul meg az orosz sztyeppéről a 3. kurgán invázióknak nevezett hódítóhadjárat Európa középső és nyugati területei felé. Ehhez sorolható az évezred közepén az, amikor már maga a Kárpát-medence nyugati területe is újabb hódítóval szolgál: a harangedény műveltség inváziója, a Vinkovci–Somogyvár műveltségből, a dunántúli területről veszi kezdetét. Ezek a hódító hadjáratok, inváziók nem jelentik hatalmas embertömegek mozgását, bár az előlük elmenekülők száma sokkal nagyobb volt, hanem csupán egy hódító elit fokozatos terjedését. Európa szerte ekkor alakultak ki véglegesen a kettős társadalmak. A történelemtudomány azonban a hódító elitről nevezi el az egyes területi műveltségeket, és látszólag népek, műveltségek hatalmas távolságra elvándorolnak, holott ez csakis az uralkodókat jellemzi. A földműves népesség ritkán mozdul, általában évszázadokig, évezredekig a helyén marad és épít. Legfeljebb menekülni próbál, de erre az időszakra már befejeződött a kontinens betelepülése, egyszerűen nincs hová elmenekülni a katonai előkelők előtt. Ezt a sajátságát fényesen igazolják mind a vércsoport, mind pedig a kromoszóma vizsgálatok, amelyek szerint Európa mai lakossága döntő többségében az őslakosságból áll. Ez vonatkozik a Kárpát-medencei magyarságra is.⁷⁷³

És a jelen valósága

Vagy feltáratlan volt, vagy eddig ezzel nem számoltunk, de ezután a valóságos eredettörténet fényében kell az eseménytörténetre tekinteni. Fontos, hogy 5-6000 évtől visszafelé nem látunk erőszakra és rangra utaló nyomokat Európában, és persze a Föld többi részén sem, de ott kevesebb ásatás történt eddig. És az elmúlt hétezer év elején, időben elhúzva, közvetlen kiáradást látunk – a földművelést elterjesztők részéről – innen a Kárpát-medencéből a környező és távolibb európai területekre. Aztán pedig jött a hatalmi jellegű hódítás, a maga rombolásával és elnyomó jellegű haladásával. És e hódító hatalomból lettek az ókori államok, majd a középkoriak és az újkori birodalmak, valamint ez utóbbiak tovább mentek más földrészekre hódítani, gyarmatosítani. Amivel nemcsak hogy saját hasznukra felhasználva leigázták a területet s népességét, de megsemmisítették annak ottani saját kultúráját. Miközben emlékeit, majd régészetiileg feltárt nyomait is az ókori világról szóló szakirodalomnak megfelelővé alakították – a közismeretté tett leírásban. Kialakítva a globálisan értelmezett emberiség haladását a nyugati világ dominanciája szerint az egész földön.

Ha ezt ma általánosan nem így tanítják, annak oka az eszmei berögzöttség, hogy mindezek eléréséhez fegyvereken kívül ideológiai eszközöket is használtak. Ennek állomásait a különböző vallások létrejötte és terjedése, máig ható léte jelenti. Ám szokásosan itt is megfelelő alaphoz és magyarázatnak tartott eseményeket illesztnek az eszmei törekvésekhez, azaz történelmi materializmussal élnek az eszmetörténet magyarázatában. A gondolkodás önállósága azonban az embert másféle lényként mutatja számunkra, mint egymáshoz ütődő golyók pályaalakulásának elszenvedőjét. Ám a dolgot tovább gondolva a golyókat meglökökre – mint nyertesekre – is utalhatunk, akik a dákót kézben tartják, mondhatni, sok helyütt már a kurgán inváziók óta. Mélyebben belegondolva pedig felmerül itt a felelősség kérdése, hogy az eszmei jelen horizonton és múltú vertikumban mozogva mennyire mélyen látunk bele e főszereplő elvekbe, azok gyökereibe és következményeibe.

⁷⁷³ Lásd Semino (2000), Gibbons (2000).

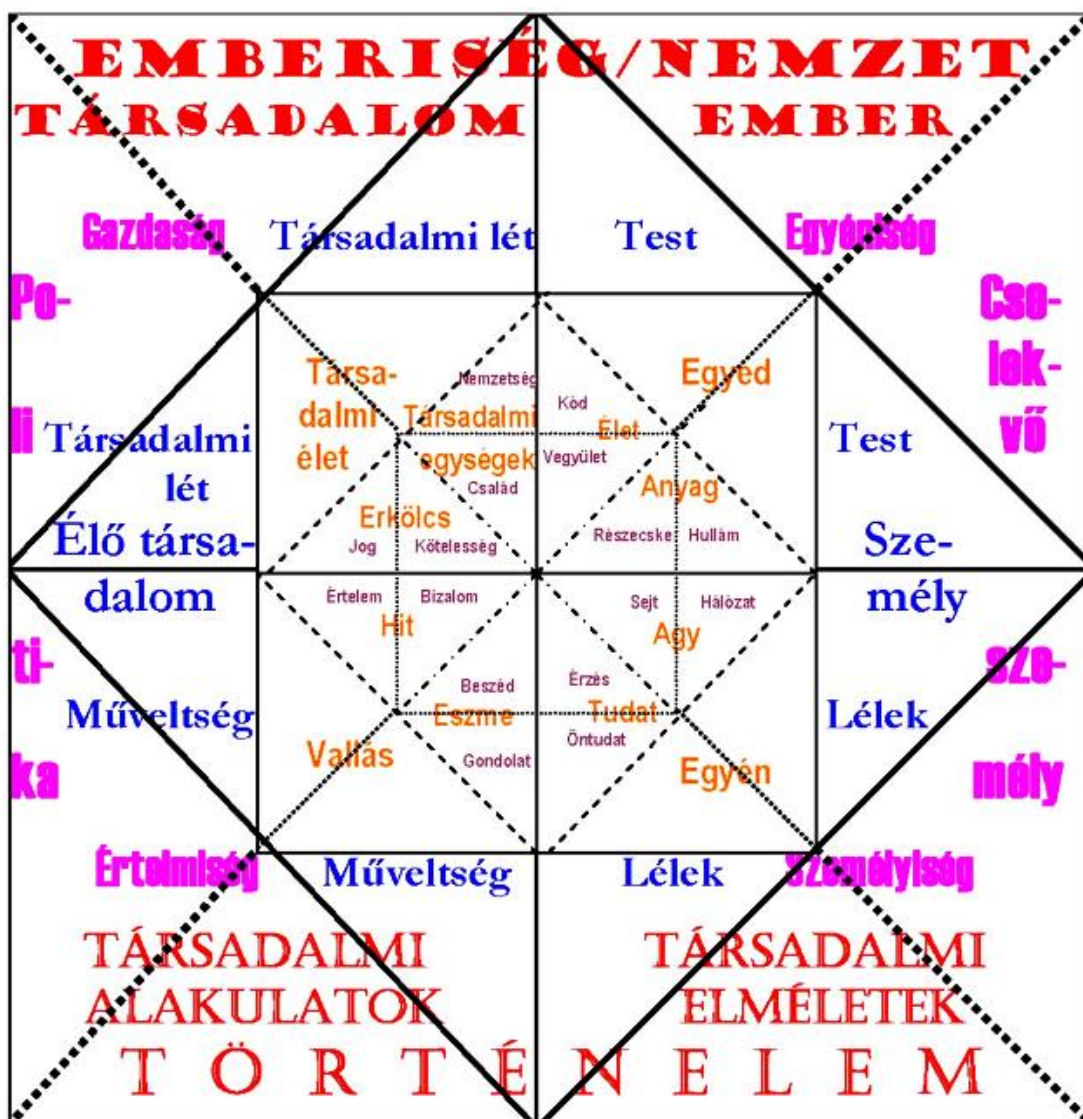

23. ábra. A mellérendelést megjelenítő ábrázolás a Kukutyin-Tripolje műveltségéből 4000 évvel a – jin-jang – jel kínai megjelenése előtt és arctalan szobor írásjelekkel ugyanonnan⁷⁷⁴

Ilyen szintű összevetést keveset látunk ma, például a kereszténység és az iszlám tekintetében. Mit adott az egyik, és mit a másik híveinek és az emberiségnek? És milyen jövőt ígér az egyik és a másik? Ha csak e két vallást tekintjük a maga valóságában, közelebb juthatunk „a világ megmentése” ügyében a megoldáshoz. S a teljes megoldáshoz el kell végezni ezt a tisztázó munkát minden vallás esetében. Ha azt látjuk, hogy az iszlám létrejöttét a kereszténység befolyásolta döntő mértékben, akkor e befolyást figyelembe kell venni, és a kereszténységet magát is ebből a szempontból. Ekkor pedig az arianizmus és annak a történetkutatásban nem eléggé figyelembe vett hatása vizsgálendő. De az iszlám birodalomalkotó szerepe is ismeretes, és a kereszténységet is befolyásolta a birodalmi érdek. Ez a kérdéskör kiterjeszti a kettős kultúra és társadalom vizsgálatát – Ázsia mellett – Európára is. Ahol a kereszténység létrejöttének eszmei gyökereit is találjuk. Mert a kereszténység létrejöttének eszmei gyökere: a mellérendelés. És éppen a földművelő állattenyésztés javainak köszönhetően mutatkozó nagy népesség következtében a kettős kultúra sokáig nem tudott uralkodóvá válni a Kárpát-medence egy bizonyos kitüntetett részében.⁷⁷⁵ És e kivételesség éppen a mi nyelvünkben, műveltségünkben a mellérendelő jelleg által máig megmutatkozik, mintegy párhuzamban keresztény elvekkel. És a jövőre nézve is ezt a jelleget tekintjük az emberiség számára üdvösnek, az emberiség szintű együttműködés alapjának. De ez értetlenséggel találkozik a nyugati világban, mert ott a világsikert az alárendeléshez kötik – a legtöbben. Nézzük hát meg, hogy mi indokolja mégis a mellérendelést. Ehhez pedig még a hit és az értelem, a hit és a tudás, tudomány viszonyának kérdéskörével kell részletesebben foglalkoznom, amint az elején ígértem.

⁷⁷⁴ <http://www.neokoolt.com/#!10-Things-You-Probably-Didnt-Know-About-Neolithic-Danubian-Civilization/c9ze/55b64bb80cf26fc16f2fa02e> és Marija Gimbutas: *The Goddesses and Gods of Old Europe 6500-3500 BC Myths and Cult Images*. Thames and Hudson, London, 1982. 84.

⁷⁷⁵ Középkorunkra vonatkozó ezirányú elemzésemet lásd Darai Lajos: A magyar állam jelleme: képviselő, nemzet. *Alapvetés. Tanulmányok a magyar eredetről és következményeiről: Oktatási segédkönyv II. Acta Hungarica Turiciensia Historica XXXI/5*. 2016. pp. 320-426. és Műveltségünk és nyelvünk titka, írása. Ugyanott pp. 427-581. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00019/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_5_0320-0426.pdf és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00019/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_5_0320-0426.pdf.

24. ábra. Az embertermészet és a társadalom felépítői.

Az ember, a társadalom és az emberiség kapcsolatát kell előbb világosan látnunk.⁷⁷⁶ Megállapítható hogy az embert, mint értelmesen élő, tevékenykedő lényt, a kis közösségből kinövő társadalom működtető mechanizmusa egyesíti emberiséggé. És hogy e törvényszerűséget, hogy kettőnek egysége egy harmadikban mutatkozik, láthatjuk az emberen belül is, ahol a lélek programjával működtetett test hozza létre a személyt, s azon belül az életprogram vezérelte anyag egyedet, a tudattal rendelkező agy egyéniséget, a személyiség vezérelte egyéniség cselekvő személyt alkot. A társadalom esetében pedig a műveltség vezérelte társadalmi lét jelenti az élő társadalom alakzatát, s a műveltségen belül az eszme vezérelte hit építi fel a vallást. És az erkölcs által programozott társadalmi egységek működtetik a társadalmi életet. Valamint értelmiség által irányítottan működő gazdaság jelenhet meg eredményes politikaként. Az nemzetekben (népekben, etnikumokban) megjelenő emberiség szintjén is találunk társadalmi elméleteket, amelyek befolyással bírva a társadalmi alakulatokra, történelmet alkotnak (24. ábra).

Az ember természetének és társadalmainak összességét magának az embernek, a logikai rendszernek az oldaláról megközelítve a tudati, eszmei, értelmi oldalt kell előtérbe helyezni és az anyagi, motorikus részt, oldalt előbbi értelemhordozójaként tekinteni. Olyan szemléletben,

⁷⁷⁶ Lásd Cser Ferenc, Darai Lajos: *Ember–Társadalom–Emberiség. Eszme–Hit–Vallás. Atya–Anya–Élet.* Queanbeyan–Kápolnásnyék, 2005-2006. <http://mek.oszk.hu/18100/18165/>.

amely a két egyenrangú oldalt egységben látja, ahol a működő rendszerben a kettő egymástól elválaszthatatlan egységbe olvad, azonos valóság két oldalát, két megközelítési módját jelenti. Mert az ember, a társadalom és az emberiség alapvető összetevő részeinek viszonyában az ember adja, jelenti mindig a programot, a vezérlést, az értelmet, a szellemet és a társadalom nyújtja, biztosítja a hordozó, működtető mechanizmust, és az első kettő együtt egy harmadikat, egy mindkettőjüket tartalmazó és túlhaladó tényezőt, az emberiséget eredményezi.

Mindezzel párhuzamosan az élő rendszerek valódi lényegének jellemzése, hogy azok együttműködést jelentő egyensúlyok sorozatai, bennük anyag és tudat egy-azonos rendszer két-féle megközelítése, és a két fogalom együttesen határoz meg egy logikailag látszólag felettük álló fogalmat, de a kettő ebben a fogalomban egyenértékűen egyesülve azonos. Az ember természetét leíró modellt az ember akarata, cselekvése, társas egyesülése, valamint társadalmi és emberiségi szintű tevékenysége leírására lehet alkalmazni.

Az emberi műveltség az egyéni és együttes emberi cselekvés tárgya és terméke, eredménye. Már legkorábbi régészeti nyomaiban is és mindig társadalmi, mint a beszéd is. Az emberi társadalom műveltsége az emberi együttműködés szellemi, azaz agyi kapcsolataira épül. Agyi átlapoltság, kollektivizálódott agyállapotok az eredményes meditáció 'para' jelenségének magyarázata. A műveltség tárgyi és szellemi termékei az összeadódott tudat hordozói, mintegy örökítő mémek rendszerét alkotják. Ez a műveltség emberi csoport életéhez, tevékenységéhez kapcsolódik, közege az élő társadalom. Azaz a társadalmat alkotó embereket élettani, eszmei, műveltségi kapcsolatai alakítják társadalommá. A társadalmak különböző természeti környezethez alkalmazkodnak, és egymáshoz is, szabályozottan. Az élő társadalomban szellemi és gazdasági élet áthatja egymást. Az eszme az összeadódott tudat megnyilvánulása, szavakban kifejezett gondolat, gondolati rendszer, tanítás. Az eszme egyesülése az őt hordozó hittel hozza létre a vallást, a hittel alátámasztott eszme vallásként működik. A hit az eszmehordozó emberi értelem meghatározó része, a gondolatrendszer tudatos elfogadása. Az emberek a vallásuk által felvállalt eszmei programok alapján – rítusokban – tevékenykednek. A vallás nemcsak istenhívő eszmerendszer, hanem ennél tágabb értelemben felvállalt tanoké (dogmáké). A vallás valódi társadalmi gyakorlat, szervezeti alakja is lehet, de egy tételes vallás sem univerzális. A hit fontos erőforrás önmagunk és mások elfogadására, bizalom képességeinkben, mások szándékaiban, s ezek tagadása is. A soros intellektusunk, érzelmi és a spirituális intelligenciánk által hitünk az egyszerű okszerűtlen kötődéstől (babonától) a tudományba vetett vallásig terjedhet.

Az önmagunkban bízás útján kivívott megoldásig azonban még igen hosszú út vezet, de végigjárható és elvezet a célhoz. Meg kell értenie minden embernek, hogy a TV, a rádió, az újságok mondanivalója nem azonos a saját gondolattal és elhatározással. Nem helyettesíti a magunk teljesítményét. A közjó pártos hirdetése önmagában alkalmatlan az egyéni boldogulás vezérlésére, akként tekinteni hazugság. Felismerni mindenben a lényegét, és fellépni érte vagy ellene, nem álmom, hanem kötelesség. Az eszméinkben hinni és bízni magunkban ugyanúgy kell, mint Istenben, azaz abban az egyén fölötti szellemiségben, amiből az új gondolat, a közösséget fönntartó cselekvés lényege meríthető. Sőt úgy fontos hinni Istenben, mint az egyén fölötti szellemiségben, ahol össze lehet kötni a hívőket a hitetlenekkel. Nem szükséges az isteni arcot kialakítani, személyként kezelni őt, mert a lényeg már mélyebben van, és ebben a mélységben közös nevezőre kerülhetünk, ha akarjuk. A múlt és a jövő arra kötelez bennünket, hogy higgyük, hogy akarjuk.

Manapság új, valóban emberiség léptékű történelem van kialakulóban, amit a bolygónyi méretűvé váló folyamatok, összefüggések hajtanak előre, követelnek ki. Ennek számára viszont nincsenek a történetírásban megfelelő színvonalú vagy mélységű történelemábrázolások. Megfelelő színvonal, mélység itt az, ami kiiktatja a közelmúlt és a jelen acsarkodásainak, elnyomó törekvéseinek és egyoldalú haszonszerzéseinek pártolását, igazolását. Hogy a különösen a magas technikai színvonalon működtetett gazdasággal bíró érdekérvényesítő emberiséggrészek, tár-

sadalmi csoportok vagy egyes személyek szempontjának megfelelően beállított eseményfolyamat pusztán leírások helyett térjen át az egész emberiségnek megfelelő együttműködést elősegítő tudatosság kialakulásához vezető folyamatok értékelésére, és minden szereplő megbecsülésére a teljes vonatkoztatási rendszerben. Azaz ne csak a múlt és a közelmúltat tekintse át ezen új követelmény szerint, hanem bátran nézzen szembe azzal a szörnyel, amit az elmúlt hatezer év emberi folyamatai létrehoztak, és változtassa meg a megítélést, nem tekintve többé minden jó forrásának a kényszerítést, a gyilkolást, még ha mégoly dicsőnek is volt eddigelé e magatartás beállítva.⁷⁷⁷

Hanem keresse meg, mutassa fel követendő mintaként az elnyomott, megnyomorított kezdeményeit mindannak az emberi találékonyság és együttműködés érvényesülésnek, aminek kiteljesítve felgyorsított és az összeműködésre kiterjedt eredményei nélkül már manapság sem tudjuk megoldani az előttünk álló feladatokat, de a jövőben mégúgy se. Mert nem csupán erkölcsi kérdés mindez, hanem az emberiség fennmaradásának, emberi életszínvonalának megőrzésének kérdése. S ha a történetírás eddig nem művelte ezt az összes embert egyszerre figyelembe vevő módszert, ezután könnyen megteheti, elegendő hozzá az erkölcsi érzék szerinti történetírást megvalósítania, a különböző egyedi hatalmi érdekek figyelmen kívül hagyásával. Egyúttal helyreállítva a felfogásban a valóságos szerkezet felismerésének elfogadását, és a történetírást kivenni az egyedi hatalmi érdekek eszközi szerepéből. Tanulásaival együtt és annak kizárásával, hogy többet megismétlődhessen, át kell tekintenünk az erőszak rendszereit a kurganizálástól⁷⁷⁸ az indoeurópaizálásig,⁷⁷⁹ az istenkirályságtól⁷⁸⁰ az óriásgépig,⁷⁸¹ a szkítáktól a rómaiakig, az alávető ideológiáktól az emberiségi örömteli megoldások elbuktatásáig. S ugyancsak a békés együttműködés társadalmi gyakorlatának és eszményeinek – néhol még kereszténynek nevezett – maradványait. Mely utóbbi manapság sajnos jószerével már csak a mesék birodalmába tartozik, a jó tündérektől az egymást kölcsönösen segítő szereplőkig. Az ilyen történetírás azonban önmagában, magára hagyatottan, megfelelően létre sem jöhet, ki sem teljesülhet, nem lesz hatékony, csak akkor, ha a társadalom jelentős ereje támogatja és elfogadja saját gazdasági cselekedete elméletének lényegi meghatározójaként.

Összefoglalóan elmondható, hogy azért kell az igaz, hamisítástól mentes történelmet mihamarabb elérnünk, mert a félremagyarázott történelem maradt az egyik, ha nem a legerősebb, a jelen bajainak megoldására alkalmas szemlélet és eljárásfolyam érvényesülését megakadályozó eszköz a földön. Ez a feladat azért is sürgető, mert a múltfeltárás hatékonyságának növekedése mellett eltakarásának veszélyes esélye is nő, legalábbis bizonyos észrevehető, nem erőltetn törekvésekben. Ha nem is nyilvánvaló elsőre az összefüggés, de azért fokozatosan kibontható és szemléletünkbe illeszthető. Kezdve az ember megjelenésének tudományos és nem tudományos jellegű bemutatásától, amivel két, bolygónyi méretű szekértáborra oszlik az emberiség. Pedig ennek nem kellene így lennie, ha a tudomány beépülne a vallásokba és a vallások közvetítette emberségi jellegzetességeket a tudomány figyelembe venné. Ehhez soroltam itt fel

⁷⁷⁷ Az első harciasság, háború akkor jelent meg a földön, amikor a kurgán műveltség a Fekete-tengertől északra a Kr. e. V. évezred szárazsága idején elvadult sztyepei pásztorokból kialakult és rátámadt Európa középső, déli, majd keleti és északi részére három hullámban a következő kétezer évben Kr. e 4000-et követően. (Renfrew, 1989.)

⁷⁷⁸ A kurganizálás a három kurgán-invázió alatt történt 6500 és 4500 éve, amikor az alárendelő hatalmi képlet a Kárpát-medence kivételével mindenütt kialakult Európában, leigáztatva őket felszámolva a helyi közösségek saját műveltségét, nyelvét és önirányítását.

⁷⁷⁹ Az indoeurópaizálódás a kurganizálódás nyelvi fejleménye, amikor a földművelés terjedésével keletkezett, a helyi lakosság és a földművelést terjesztő Kárpát-medencei szalagdiszes vagy kottafejes kerámiájú nép közös nyelvét a kurgán hódítás megerősöskolta, leegyszerűsítette és Eurázsia nagy részén egymáshoz hasonlóvá tette.

⁷⁸⁰ A harcias lovas hódítók által a papi vezetésű templomgazdaságokat a Közép-Keleten és Egyiptomban felváltotta az istenkirályság, amidőn a királyi utasítás isteni parancsként jelent meg.

⁷⁸¹ Mumford, Lewis: *A gép mítosza*. Európa, Budapest, 1985. Az óriásgépet embertömegek működtették, olyan eredménnyel, mint az ókor csodái (a piramisok) és a hódító nagy hadseregek.

vázlatosan az összefüggő eljárásokat és már megszerzett ismereteket, mintegy felmutatva megkerülhetetlenségüket, hogyha nem mondunk le a józanész használatáról. Aztán a következő, jól megragadható fordulópont az emberi erőszak és elnyomás megjelenése a földön. Mert feltárult már, hogy történelmi léptékekkel mérve igen késő s meghatározott helyen és körülmények között észlelhető a hatása. Amely hatás kiterjedt, és egyre terjedését látjuk napjainkig, ha megfelelő mély elemzéssel tekintünk bele társadalmi, és most már emberiségi következményeibe. Ezek láthatók a nyelvre gyakorolt hatástól a társadalmi szerkezet torzulásáig, amelyet aztán eszmei fegyverek tartanak megfelelően sakkban. Ugyanakkor, ha mindezt észrevehetjük, megítélhetjük, az arra utal, hogy nem mindenütt, nem mindenben és mindenkor érvényesülnek az alárendelés kárai. Maradtak területek Európában és a Föld más kontinensein, ahol az eredeti mellérendeléses világ tovább élt.

Karácsony Sándor szerint a mellérendelő magyar nyelv és műveltség együttműködésre serkentő, míg a környező népeké alárendelő, hierarchikus, és az alárendelésből nem lehet a mellérendelést megérteni, így századok óta szerveződik küzdés a magyar szemlélet ellen – hódoltatni bennünket. Ma már nyilvánvaló a mi szemléletünk előnye: nagyobb nyeresési esélyt ad a résztvevőknek.⁷⁸² A magyar észjárás nyelvi különlegessége: „mindig reláció a formája a magyar nyelv grammatikai jelölésmódjának”. Őseredeti a gondolkodásunk: „az egyiket mint egyiket, a másikat mint másikat tekintem relációban, nem mint egyenlőt”.⁷⁸³ A kettőből új harmadikat teremt a gondolkodás: igazi szillogizmus! (Ha alárendelően gondolkodom: valamelyiket alárendelem, azaz ugyanazt mondom a mellékmondatnál is.) A mellérendelő magyar népművészetben két szempont érvényesül egyszerre: a közeli és a távoli – látóhatár alá és fölé helyezve a rajzon (Lükő Gábor).⁷⁸⁴ Kocsis István szerint régi korokban azért mindenki törvénytisztelő, mert a Szent Korona-tan nem alattvalói tudatot, hanem a Szentkorona-tagságot nyújtotta, ez közjogi érzetet, felelősségvállalást adott, egyenrangúságot és méltóságteljes magatartást, országlakosi mellérendelés elvét segítette elő.⁷⁸⁵ A hagyományos mellérendelő felfogásnak a magyar műveltségben a mai napig történő túlélése azt mutatja, hogy ebben a kérdésben nincs fejlett, meg elavult.

Valamint az alárendelés is elért kitűzött célokat, mégha azok nem tekinthetők is egyetemes céloknak, hanem az alárendeléses világ haszonélvezői szándékai és törekvései szerintieknek. Ez a kettősség, a kettős társadalom élete lett aztán a gyakorlat a középkortól máig. És azért kell nemcsak a korai időrenddel foglalkozni az emberiség életében, hanem a későbbi időszámítási torzulásokkal is, mert az idővel való „játék” mögött a hellyel való „játék” húzódott meg. A ködös ősidőkhöz bizonytalan távoli területeket rendeltek, az írásba foglalt világesemények viszont a fejlett központ szempontjából lettek leírva. És birodalmak harcoltak a központi szerep eléréseért, szinte időtlenné téve a birodalmi létet, s kiterjesztve azt lényegében az egész földre. S minthogy a történelmi valóság ettől igen távol van, sok-sok ellentmondás és ellenállás keletkezett, amit ugyan időről-időre letörtek hatalmi oldalról, de éppen a kettős kultúra emberi oldala miatt újraéled a törekvés megoldásukra. A mai világhelyzetben is, a mai posztmodern világban is. Mert a lét nem leépülni, hanem épülni akar.

S ha a posztmodern filozófia lemondani látszik a világ megismerhetőségéről, a világ egységes magyarázatáról, itt ennek az ember-felfogásnak az ellenkezőjéről próbáltunk meggyőzően beszélni. S ha a posztmodern formalizált nyelvhasználat – saját elvi síkon – átértelmezi a

⁷⁸² Karácsony Sándor: *Magyarok kincse*. Széphalom Könyvműhely. Budapest, 2008. 5, 7. V. ö. Lendvai L. Ferenc: *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

⁷⁸³ Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Magvető Kiadó, Budapest, 1985. 505-506, 508

⁷⁸⁴ Lükő Gábor: *A magyar lélek formái*. Exodus, Budapest, 1942. 189.

⁷⁸⁵ Kocsis István: *A Szent korona tana. Múltja, jelene, jövője*. Püski Kiadó, Budapest, 1996. 288. V. ö. Darai Lajos: A magyar állam jelleme: képviselő, nemzet. *Alapvetés. Tanulmányok a magyar eredetről és következményeiről. Oktatási segédkönyv II. Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXIV. évfolyam 5. szám. 320-426.* http://epa.oszk.hu/01400/01445/00019/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_5_0320-0426.pdf.

megelőző elméleteket emberről, világról,⁷⁸⁶ akkor a mai filozófia vagy társadalomtudomány felléphet ez ellen, mert nincsen szüksége segédnyelvre, mint a fizikának a részecskefizikához a matematikára volt az érzékelhetetlen kifejezésére. Ugyanis az emberi vélekedések és törekvések érzékelhetők, és ha nem, annak nem lehet helye az egészséges – erkölcsi – életben: lásd összeesküvés-elméletek tiltása a magyarázatokban. A formalizált egyennyelv ránk eröltetése ilyen érzékelhetetlen szándékot és erőt mutat a háttérben, ami a régi világból örökölt kettős társadalomba zárhat újra bennünket, pedig már a nyitottság elindult.

Az embertörténet, az ember felépítése és társadalommal elért eredménye mind azt mutatja, hogy nem a természet vagy a szellem, hanem a kettő együtt meghatározónk, azaz a három mellérendelő filozófiája érvényes már. A két tényező mellérendelt kapcsolatából származó harmadik eredmény, ahol minden tapasztalat a világ egységét mutatja: hullám és részecske egysége az anyag, vezérlés s elemek, vegyületek egysége az élet, tudat és agy egysége az egyéniség, lélek és test egysége az emberi személy, műveltség, erkölcs és társadalmi élet egysége a történelem, az ember és a társadalom egysége az emberiség. A világegyetem egysége nem lehet pusztán anyagi, azaz a kvantumfizika nyelvén: korpuszkuláris egység, mert a pusztán anyagi hatásként a mutakozó jelenségek megragadhatatlanok. Megragadható az anyagi jellegű élettelen és élő szereplők – logikai alapozású – szellemi, vagy/azaz hullámjelenségek hatása, egyfajta rendezettség és rendszerszerűség világunkban, és ez elegendő tudás számunkra. A modern emberiség túlélésének záloga, hogy ismét visszatér a mellérendelő szemléleten alapuló műveltség társadalmi gyakorlatához, és tovább építi társadalmi és szellemi építményét.

⁷⁸⁶ A velejáró kártevéseivel: olyan követelményt támaszt a múlt felé, amit visszamenőlegesen teljesíthetetlen; elvi alapállásból tiltja foglalkoznia a jövővel; divatos látványosságával eléri minden más típusú mai elmélet lejáratását.